ڪن چيو آهي ته سهو نه ٿيندو. هي هن بنياد تي آهي ته صاحب قنيه چيو آهي ته صحيح هيءُ آهي ته بسم الله فاتحه ڪان اڳ واجب آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته هي ظاهر مذهب جي خلاف آهي.

- جيڪڏهن سڀ واجب ڇڏيندو آيو ته سهو جو هڪ ئي سجدو سيني لاءِ ڪافي ٿيندو.
- جيڪڏهن امام پهريائين سهو ڪئي ان ڪان پوءِ وضو ڀڃڻ جي ڪري خليفه ورتائين ته اهو سجدو سهو ڪندو ۽ ٻيو ته هڪ سهو جو ڪافي ٿيندو. ظهيريه.
- جيڪڏهن مسبوق (جنهن ڪان رڪعتون نڪري وڃن) امام جي پلجڻ ڪان پوءِ اچي نماز ۾ شريڪ ٿيو ته ان لاءِ لازم آهي ته امام سان گڏ سهو جو سجدو ڪري جيڪڏهن هڪ سجدي ڪان پوءِ نماز ۾ شامل ٿيو ته هڪ سجدو ڪري ٻئي سجدي سهو جي ضرورت ناهي. جيڪڏهن نماز ۾ ان وقت شامل ٿيو جڏهن امام ٻئي سجدا ڪري چڪو آهي ته مطلق سجدي سهو جي ضرورت ناهي. بحرالرائق وغيره.
- (لاحق) سجدي سهو ۾ امام جي پيروي نه ڪري بلڪ رهيل نماز ۾ مشغول ٿي وڃي. ۽ نماز جي پڄاڻيءَ ۾ سهو جو سجدو ادا ڪري پر جيڪڏهن پيروي ڪري ٿو ته نماز فاسد نه ٿيندي پر آخر ۾ موٽائڻ لازم آهي.
- مسبوق سجده سهو ۾ متابعت ڪري پر سجدي سهو جو سلام نه ڪري. جيڪڏهن جاڻي واڻي يا پل ۾ ڪيائين ته نماز فاسد ٿي ويندي. جيڪڏهن هن خيال سان سهو جو سجدو ڏنائين ته سندس خيال ۾ نماز پوري ٿي چڪي آهي. ته جيڪڏهن امام ڪان اڳي آهي يا ان سان گڏ آهي ته ڪو حرج ڪونهي. پر جيڪڏهن امام ڪان پوءِ آهي ته سجدو سهو جو لازم ٿيندو.. بحرالرائق وغيره.
- جيڪڏهن مسبوق امام سان گڏ سجدو سهو جو ڪيو ان ڪان پوءِ معلوم ٿيو ته امام تي سجدو سهو جو نه هو ته مسبوق جي نماز ۾

www.maktabah.org

فاسد ٿي پوندي ۽ين جي نماز پوري ٿي ويندي.[1] ذكره في (البدائع)

- جيڪڏهن مسبوق امام جي سجدي سهو کان اڳ اٿي ويو ته جيڪڏهن سجدي سان، پنهنجي رڪعت کي مقيد نه ڪيو آهي ته موٽي سجدو بجا آڻيندو. جيڪڏهن نه ته نماز جي آخر ۾ ادا ڪندو. ۽ ان جو امام جي سلام کان اڳ اٿڻ مڪروه تحريمي آهي ها جيڪڏهن مسح جي مدت پوري ٿيڻ جي ويجهو پهتي هجي يا جمعي، عيدين، فجر ۽ معذور کي نڪرڻ مهل خوف هجي (ته لتاڙجي نه وڃان) يا وضو ڀڃڻ جو خوف هجي. يا ماٺهن جي انبوهيءَ جي ڪري سندس اڳيان ماٺهو لنگهندا هجن. انهن ڏڪيائين ۾ امام جي پيروي ترڪ نه ڪندو. ۽ جيڪڏهن مڪروه تحريمي اختيار ڪرڻ کان پوءِ اٿيو ان کان پوءِ موٽي سلام ۾ امام جي پيروي ڪيائين ته سندس نماز فاسد ٿي ويندي. هڪ روايت آهي ته فاسد نه ٿيندي. ۽ ان تي فتويٰ آهي. فتح القدير.
- مسبوق آخري رڪعت ۾ پهتو. چئن رڪعتن واري نماز ۾ ٻه رڪعتون فاتحه سان سورت ملائي پڙهندو، و چ ۾ قعدو ڪندو، ان کان پوءِ آخري رڪعت سورت ملائڻ کان سواءِ پڙهندو. متاخرين ان کي اختيار ڪيو آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته و چ ۾ قاعدو نه ڪجي. بلڪ هن کان پوءِ ويهڻ گهرجي. ڪن شرح وقايه جي حاشيه ۾ ان کي امام اعظم جي راءِ ڪٿيو آهي.
- جيڪڏهن پل ۾ امام يا اڪيلي نماز پڙهندڙ سلام ڦيري ڇڏيو ته نماز فاسد ناهي. ڇو نه ٽوڙڻ جي نيت سان هجي. پر سجدو سهو جو لازم ٿيندو. جيڪڏهن لاحق آهي ته مقتدي جي حڪم ۾ آهي، مسبوق جو مسئلو گذري چڪو.

---

[1] جيڪڏهن امام کي گمان ٿيو ته مٿس سهو جو سجدو لازم آهي. ۽ سجدو سهو جو ڪيائين. مسبوق سندس پيرويءَ ۾ سجدو سهو جو ڪيو. ان کان پوءِ معلوم ٿيو ته مٿس سجدو سهو جو لازم نه هو ته نماز فاسد ٿي پوندي ڇاڪاڻ ته ان انفراد واري موقعي تي اقتدا ڪئي فقيه ابو الليث چيو آهي ته اسان جي زماني ۾ نماز فاسد نه ٿيندي. ڇاڪاڻ ته ڪوٽن ۾ جهالت عام آهي. ان طرح ظهيريه ۾ آهي جيڪڏهن اٽ جان هجي ته نماز فاسد نه ٿيندي. عتابيه ۾ آهي ته متاخرين وٽ ان جي نماز جائز آهي. ۽ ان تي فتويٰ آهي (بحرالرائق من عينه)

www.maktabah.org

- جيڪڏهن قرائت ۾ ان کان اڳتي سوچڻ ۾ هڪ رکن ادا ڪرڻ جيترو يا تسبيح جيترو بيٺو ته سجدو سهو جو لازم ايندو. بدائع. پر جيڪڏهن قرائت دوران سوچيائين ته سجدو سهو لازم نه ايندو. (الذخيره)
- جيڪڏهن آيت شروع کان پڙهيائين ته ظاهر اهو آهي ته سجدو سهو لازم نه ايندو. پر جيڪڏهن ساڳئي لفظ جو ورجاءُ ڪيائين ته قياس اهو آهي ته لازم ايندو. والله اعلم.[1]
- جيڪڏهن پهرئين قاعدي ۾ پل ٿي. جيڪڏهن قيام جي ويجهو پهچي ويو آهي ته قيام ڪري ۽ سهو بجا آڻي. جيڪڏهن قاعدي جي ويجهو آهي ته مونٽي اچي ۽ سهو جي سجدي جي ڪابه ضرورت ڪانهي. صحيح روايت اها آهي ۽ اڪثر مشائخن جي ان تي فتويٰ آهي. ڪن چيو آهي ته سهو ڏيندو. ويجهڙائي جي باري ۾ مختلف روايتون آهن. هڪ روايت آهي ته جيستائين گوڏا زمين سان لڳل آهن تيستائين قائدي جي ويجهو آهي.جيڪڏنهن گوڏا کڻي ورتائين ته قيام کي ويجهو ٿي ويندو. هڪ روايت ۾ آهي ته جيستائين ٻئي پير سڌا نه ٿيا آهن، يعني جيستائين رڪوع کي نه پهتو آهي، تيستائين قعود کي ويجهو آهي ۽ اهوئي صحيح آهي جيئن ڪافي ۾ آهي ۽ هڪ جماعت هن خيال جي آهي ته جيستائين پورو قيام نه ڪيو اٿس تيستائين مونٽ گهرجي. ۽ اهو ئي صحيح آهي. جيئن تبيين ۾ آهي. ۽ مبسوط ۾ ان کي ظاهر روايت چيو ويو آهي. ۽ فتح القدير ۾ آهي ته اهو ظاهر مذهب آهي. هن تحقيق جي بنياد تي جيستائين پورو قيام نه ٿو ڪري تيستائين مونٽ لازم آهي. ۽ پهرين تحقيق مطابق هر هڪ جي ويجهو واري حالت انهن جي حڪم ۾ ٿيندي. ۽ هيءُ ابو يوسف کان مروي آهي، پر اصحاب متون ۽ اڪثر مشائخ پوئين راءِ جا آهن.

---

[1] جيڪڏهن هڪ آيت کني پيرا ورجايائين. نفل نماز ۾ مڪروه ناهي البته فرض ۾ جاڻي واڻي ورجائڻ مڪروه آهي، عذر يا ويسر جي حالت ۾ مڪروه ناهي. ان طرح محيط ۾ آهي. (شرح منية المصلي)

www.maktabah.org

- جنهن صورت ۾ نہ موٽائڻ واجب آهي ان ۾ جيڪڏهن موٽيو تہ نماز فاسد ٿي ويندي. ان ۾ بہ ساڳيو مٿيون اختلاف آهي. جنهن وٽ نماز فاسد نہ ٿي ٿئي تنهن وٽ سجدو سهو جو واجب آهي. پر جيڪڏهن پورو بيهي وڃڻ کان پوءِ موٽيو تہ جمهور ان خيال جا آهن تہ نماز فاسد ٿيندي. ۽ اهو ئي صحيح آهي. جيئن زيلعي وغيره ۾ آهي. پر شيخ ابن همام فاسد ٿيڻ جي فتويٰ ۾ اعتراض رکي ٿو. ۽ راجح نماز فاسد نہ ٿيڻ کي چئي ٿو. ۽ بحرالرائق ۾ آهي تہ جيڪڏهن پورو اٺڻ کان پوءِ موٽيو، پل مان ڪن وٽ اهو آهي تہ تشهد پڙهندو پر صحيح اهو آهي تہ نہ پڙهندو ۽ اڻي ويندو. ۽ حق اهو آهي تہ نماز فاسد نہ ٿيندي. (انتهي)
- نفلن ۽ سنتن ۾ جيڪڏهن پهريون قاعدو وساري ويٺو تہ ان صورت ۾ جيستائين ٽين رڪعت جو سجدو نہ ڪيو اٿس تہ موٽندو. ۽ وتر جو فرض وارو حڪم آهي. (ذكره في البحرالرائق)
- جڏهن آخري قاعدو وسري وڃي تہ ان صورت ۾ جيستائين چئن رڪعتن واريءَ نماز ۾ پنجين، ٽن واريءَ ۾ چوٿين، ٻن واريءَ ۾ ٽين رڪعت ۾ سجدو نہ ڪيو اٿس تہ موٽندو ۽ سجده سهو جو بجا آڻيندو. پر جيڪڏهن سجدو ڪري ويٺو تہ مٿو مٿي ڪرڻ شرط فرض پڄي پوندو. امام محمد جو اهو موقف آهي جمهور بہ ان جا قائل آهن. ۽ فتويٰ بہ انهيءَ تي آهي ۽ امام ابو يوسف وٽ مٿو سجدي ۾ رکڻ شرط نماز ٽٽي پوندي. انهيءَ اختلاف جو نتيجو هن مثال ۾ نظر ايندو جڏهن سجدي ۾ وضو ٽٽي پيو ۽ وضو وڃي ڪيائين پوءِ ياد پيس تہ آخري قاعدو نہ ڪيو آهي جمهور وٽ. قاعدو ڪندو، نماز پوري ٿي ويندي. ابو يوسف وٽ نماز ٽٽي پئي اصلاح جي لائق ناهي رهي.
- جيڪڏهن آخري قاعدي کان پوءِ پل مان اڻي ويو جيڪڏهن اڃا سجدو نہ ڪيو اٿس تہ موٽي ويهي ۽ سلام ڪري. پر جيڪڏهن سجدو ڪري چڪو آهي تہ پوءِ بہ رڪعتون پوريون ڪري چڏي ۽ ٻنهي صورتن ۾ سجدو سهو جو ڪرڻو

www.maktabah.org

پوندس. ڇاڪاڻ تہ سلام ۾ تاخير سهو کي واجب ڪندي آهي. بحرالرائق وغيره ان کي اختيار ڪيو آهي.

- جنهن شخص کي شڪ ٿئي تہ گهٽيون رکعتون پڙهيون اٿس. ان صورت ۾ جيڪڏهن پهريون پيرو ائين ٿيو آهي تہ موٽائي پڙهي، جيڪڏهن نہ تہ سوچي جنهن تي دل مطمئن ٿئي ان مطابق پڙهي، جيڪڏهن تسلي نہ ٿئي تہ جتي گهٽ ۾ گهٽ شڪ بيهي اتاهون شروع ڪري. پهريون پيرو ٿيڻ مان مراد بلوغ کان پوءِ واري عمر آهي، اڪثر مشائخ ان خيال جا آهن. خلاصہ، خانيہ ۽ ظهيريہ ۾ ان جو ذڪر آهي. زيلعي بہ ان خيال جو آهي. امام سرخسيءَ چيو آهي تہ ان مان مراد سهو جو عادي نہ هئڻ آهي. فخرالاسلام چيو آهي تہ مراد نماز ۾ پهريون دفعو آهي. ابن الفضل بہ ان جو قائل آهي. ظهيريہ ۽ غاية البيان ۾ بہ ائين آهي.

فصل

سنتن جو بيان

جيئن تہ ضروري مسئلن ۽ واجبات مان فارغ ٿياسين هاڻي نماز جون سنتون بيان ڪجن ٿيون. وبالله التوفيق

چون سنت بداني شوي مقتدیٰ
روث تبت تست ددا

'ر': بيت ۾ لفظ 'ري' مان مراد آهي رفع اليدين.

پهرين سنت:

تڪبير افتتاح وقت سنت آهي. ڄاڻ گهرجي تہ هٿي آگوٺا ٻنهي ڪنن تائين پهچڻ گهرجن. ۽ رفع يدين چڏڻ سان گناهہ ٿيندو. ڪن چيو آهي تہ گنهگار تڏهن ٿيندو جڏهن اها عادت بنائي چڏيندو. شيخ ابن همام ان جو قائل آهي. سندس چوڻ آهي تہ هي صورت ۾ ان جو واجب هئڻ لازم ايندو. صاحب بحرالرائق جو چوڻ آهي تہ صحيح اهو آهي تہ سنت مؤڪد چڏڻ سان پڻ گنهگار ٿبو آهي. پر ان جو

www.maktabah.org

واجب کان گهٽ گناهه ٿيندو.

- تکبير وقت آگريون پنهنجي حال تي ڇڏڻ گهرجن. نہ ڇڪي گهٽيون سڏيون ڪجن نہ پيڙي ڇڏجن، هڪ ترين ۽ آگرين جو منهن قبلي ڏانهن هڻڻ گهرجي. بحرالرائق وغيره. پيڙيءَ وانگر ٻاهي ٻڏڻ طرف آڻجن ان طرح خزانة الروايات ۾ آهي.
- هڪ ڇڏي نہ ڏجن بلڪ دن هيٺان ٻڏڻ گهرجن ۽ تکبير وقت متو جهڪائڻ نہ گهرجي. اهو بدعت آهي. (المبسوط)
- تکبير سان گڏ هڪ ڪڻ گهرجن. اهو طحاوي، شيخ الاسلام، قاضي خان، خلاصه، تحفه، بدائع ۽ محيط جو موقف آهي. امام بقالي چيو آهي ته اسان جي سمورن امامن جو اهو ئي قول آهي. قاضي خان ان جو تفسير هن طرح ڪيو آهي ته تکبير شروع ڪرڻ ۽ هٿن جو ڪڻ ٻئي گڏ هڻڻ گهرجن. تکبير ختم ٿئي ته هڪ دن هيٺان ٻڏجي وڃن. هڪ جماعت جو خيال هن طرح آهي ته هڪ ڪڻ تکبير کان اڳ هجن. مجمع ۾ آهي ته هيءَ امام اعظم ۽ محمد جو قول آهي. ۽ غاية البيان ۾ هي اڪثر علماء مذهب ڏانهن منسوب آهي. مبسوط ۾ آهي ته هي اڪثر مشائخن جو مذهب آهي. ۽ هدايه ۾ هن کي 'هو الصحيح' چيل آهي. فقيهه ابو جعفر چيو آهي ته ٻنهي ترين جا پيٽ قبلي ڏانهن ڪجن. جڏهن اهي اهڙي جڳهه تي پهچن جتي ٻئي آگوٺا ٻنهي ڪنن جي برابر اچي وڃن ان وقت تکبير چئي. امام سرخسيءَ چيو آهي ته اڪثر مشائخ هن خيال جا آهن، اسان به ان کي قبول ٿا ڪريون، غياثيه. ڪن جو چوڻ آهي ته تکبير کان پوءِ هڪ ڪندو. پوين محققن پهرين سوچ اختيار ڪئي آهي ۽ ڪن محققن پوئين سوچ کي ترجيح ڏني آهي ۽ صحيح حديث ترمذي وغيره ۾ آهي ته پاڻ هڪ ڪندا هئا ۽ پوءِ تکبير چوندا هئا. هن مان هن قول جي تائيد ظاهر آهي. جيڪڏهن هڪ ڪنن تائين ڪڻ وساري ويٺو ته تکبير کان پوءِ پوين قولن مطابق نہ ڪندو. چاڪاڻ ته هاڻي اها جڳهه نہ رهي هئي جتي اهي ڪٽا هئا. البت جيڪڏهن تکبير جي وچ ۾ ياد

www.maktabah.org

اچي وڃي تہ ڪني وٺندو. جيڪڏهن پاڙين تائين ٻنهي هٿن جا آڱوٺا يا هڪ هٿ جو آڱوٺو نہ ٿو پهچي تہ معذور آهي. عورت کي کپي تہ کلهن تائين هٿ ڪني. هڪ روايت مطابق سيني تائين ڪني. امام تي سنت آهي تہ تڪبير وڏي آواز سان چئي، جو ماڻهو ٻڌي سگهن. باقي مقتدي ۽ اڪيلي جي حق ۾ لازمي طور آهستي پڙهڻ سنت آهي. ڏاڍيان پڙهڻ مسنون ناهي.

- تڪبير وقت مٿو (پنهنجي جاء کان) مٿي ڪٹ ممنوع آهي، (خلاصہ، بحرالرائق). قيام وقت اهڙي حالت ۾ هجي جو سندس نظر سجدي جي جاءِ تي پئي. ان کان مٿي ڪرڻ منع آهي. الشرعة. پر عمل اليوم والليلة واريءَ حديث مان معلوم ٿئي ٿو تہ افضل هيءُ آهي تہ نظر پيرن کان وٺي سجدي جي جاءِ تائين پوڻ گهرجي. بلڪ پيرن تي پوڻ بهتر آهي. ان کان پوءِ سجدي جي جاءِ تي. ۽ مذهب (حنيفہ) ۾ مشهور پهريون طريقو آهي. والله اعلم.

واو: بيت ۾ لفظ واو مان مراد آهي وضع يدين زير ناف دن هيٺان هٿ رکڻ.

پي سنت:

دن هيٺان هٿ رکڻ آهي ۽ ان جوطريقو اهو آهي تہ کاهي هٿ جي جوڙ (مُريءَ) وٽان ساڄي هٿ جي آڱوٺي ۽ ننديي آڱر سان جهلينڈو ۽ ٻي آڱريون ان جي مٿان رکي ڇڏيندو. ۽ سڄي هٿ جي تري کاهي هٿ جي پٺيءَ تي رکي ڇڏيندو. ظهيريہ ۽ خلاصہ ۾ ان جو ذڪر آهي ۽ چيو آهي تہ اڪثر مشائخن ان کي مستحسن قرار ڏنو آهي ۽ اهو ئي پسنديده قول آهي. جيئن بحرالرائق وغيره ۾ آهي. هيءُ حڪم مرد لاءِ آهي. البت عورتن کي کپي تہ ڇاتيءَ جي وچ تي رکن.

- رفع يدين کان پوءِ هٿ لڳ لڳ رکڻ گهرجن. وچ ۾ هٿ ڏيکهہ ۾ ڇڏي نہ ڏيڻ گهرجن جيئن صلواة مسعوديءَ ۾ آيو آهي تہ هٿ بدڪ جي پيرن جيان ڪٽجن ۽ ٻيڙيءَ وانگر ٿاهي هيٺ آٿي ٻڏجن. ڪن روايتن ۾ ڏکهائيءَ ۾ ڇڏڻ بہ آيو آهي. پر اڪثر ڪتابن ۾ مختار (پسند ڪيل) پهريون قول آهي.

www.maktabah.org

'ث': هن مان مراد ثنا پڑهڻ آهي.

ٽين سنت:

ثنا پڑهڻ آهي. يعني سبحانک اللهم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالىٰ جدک ولا الهٰ غيرک. امام توڙي مقتدي توڙي اڪيلي هر هڪ لاءِ سنت آهي. پر جڏهن امام ڏاڍيان قرائت شروع ڪري ڏئي تہ پوءِ پڑهڻ نہ گهرجي. جو ٻڌڻ واجب آهي. الذخيره ان جو ذڪر ڪيو آهي ۽ چيو اٿس تہ اهوئي صحيح قول آهي. ۽ مسبوق انهيءَ کان سواءِ ٻہ ٻيرا پڑهندو. هڪ ان وقت جڏهن امام جي نماز ۾ داخل ٿئي. ٻيو جڏهن رهيل نماز قضا ڪرڻ لاءِ اٿي. (بحرالرائق)

البتہ توجيهہ يعني اني وجهت وجهي للذي فطر السماوات والارض حنيفا- تا- مشرڪين پڑهڻ امام اعظم وٽ سنت ناهي ابو يوسف جو ان ۾ اختلاف آهي. پر صحيح اهو آهي تہ اهو ان جي ثنا ڪان پوءِ جو فائل آهي ۽ صحيح حديث مان ظاهر آهي تہ پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم اني وجهت وغيره فرض ۽ نفل ۾ پڑهندا هئا ۽ ثنا اڪثر تهجد ۾ آيل آهي. ۽ عمر فاروق رضي الله تعالي عنه جو عمل فرض ۾ هئو ۽ ڪن روايتن ۾ ثنا ۽ توجيهہ گڏ پڻ مڪتوبہ ۾ آيل آهي.

- جڏهن مقتدي امام کي رڪوع ۾ پهچي تہ ان صورت ۾ جيڪڏهن رڪوع فوت ٿيڻ جو خطرو نہ هجي تہ ثنا پڑهي، ٻي صورت ۾ مٽائنس سنت ساقط ٿي ويندي ۽ امام جي پيروي ڪرڻ واجب ٿيندي. (نصاب الفقهہ)

ت: مان مراد تعوذ يعني اعوذ با الله من الشيطان الرجيم چوڻ آهي.

چوٿين سنت:

تعوذ چوڻ آهي ۽ اها عبارت اڪثر مشائخن وٽ پسنديده آهي ۽ ڪي استعيذ بالله چون ٿا. پر متاخرين قبول نہ ٿا ڪن. ۽ ڪي سميع العليم وڏائن ٿا. پر بحرالرائق ۾ ان کي نا مناسب چيل آهي. ۽ امام اعظم ۽ محمد وٽ اهو قرائت جي تابع آهي. تنهن ڪري صرف

www.maktabah.org

پنهنجي قرائت ۾ پڙهندو ۽مقتدي جنهن تي قرائت فرض ڪانهي مؤتم هجي يا مسبوق اهو نہ پڙهندو. ان ۾ ابو يوسف جو اختلاف آهي. چاڪاڻ تہ ونس اهو ٿنا ۽ قرائت جي پڻ تابع آهي ان ڪري مسبوق جيئن متي گذريو تہ ہہ دفعا پڙهندو. (بحرالرائق)

ب: مان مراد بسم الله الرحمن الرحيم آهي.

پنجين سنت:

بسم الله الرحمن الرحيم آهي. اها هر فاتحہ سان هر رڪعت ۾ پڙهڻ سنت آهي. مذهب جا اڪثر مشائخ ان خيال جا آهن. ۽ اها ئي مختلف روايتن مان سيني درايت جي ڪتابن ۽ ڪافي ۾ مجيل ب آهي. ۽ اهو ئي ابو يو سف ۽ محمد جو قول پڻ آهي ۽ هڪ روايت امام صاحب کان پڻ آهي. ۽ اهو احتياط جي پڻ قريب آهي. ڪافيہ ۾ آهي تہ اهو اتفاقا حسن آهي. جيڪو اهو ٿو سمجهي تہ ابو حنيفہ وٽ اهو صرف پهرين رڪعت لاءِ آهي سو سخت غلطي ٿو ڪري. ۽ زاهدي فاتحہ ڪان اڳ ۾ بسم الله ڪي واجب قرار ڏيڻ ڪي صحيح ڪونيوآهي. ۽ ابن وهبان بہ سندس پيروي ڪئي آهي ۽ چيو آهي تہ وجوب اڪثر عالمن جو قول آهي. پر متاخرين قبول نہ ٿا ڪن. البتہ سوره جي متان پڙهڻ سنت ناهي. امام اعظم ۽ ابويوسف وٽ. محمد جو ان ۾ اختلاف آهي بحرالرائق ۾ آهي تہ اختلاف صرف سنت جي باري ۾ آهي. باقي مڪروه نہ هڻڻ بابت سڀ متفق آهن انڪري مجتبیٰ ۽ ذخيره وضاحت ڪئي آهي تہ جيڪڏهن فاتحہ ۽ سوره جي وچ ۾ بسم الله پڙهي وئي تہ ابو حنيفہ وٽ حسن ٿيندي. پوءِ اها سورت سري هجي يا جهري. مضمرات ۾ آهي تہ ان تي ئي فتویٰ آهي. ۽ اها ئي مجيل روايت آهي. ان سان عيون وغيره ۾ جيڪو آهي تہ اهو مڪروه آهي. ان جو ضعف ظاهر ٿئي ٿو. ۽ ان ڪي محقق شيخ ابن الهمام ترجيح ڏني آهي. ۽ سندس شاگرد چلپي پڻ ان جي سورت جي آيت هڻڻ ۾ اختلاف جي شبهہ جي ڪري ۽

www.maktabah.org

برجندي ۾ غياثيه کان منقول آهي ته هنهي وچ ۾ بسم الله پڙهبي. ۽ اهوئي مختار آهي. ۽ محيط کان منقول آهي ته امام اعظم وٽ مستحسن آهي. ۽ قنيه ۽ عين الائمه ۾ منقول آهي ته واجب آهي. ۽ ان جي ڇڏڻ سان سجدو سهو جو لازم ايندو. پر بحرالرائق ۾ ان کي سمجهه کان مٿي شمار کيو ويو آهي. البته جهري نمازن ۾ تعوذ ۽ تسميه آهستي پڙهندو. ڇاکاڻ ته امام اعظم وٽ سنت اها آهي.

ت پي: هن مان مراد آهي، هڪ رکن کان هئي رکن ڏانهن منتقل ٿيڻ وقت تکبير چوڻ.

ڇهين سنت:

هڪ رکن مان هئي رکن ڏانهن منتقل ٿيڻ وقت تکبير چوڻ آهي. ۽ امام لاءِ اها ڏاڍيان پڙهڻ پڻ سنت آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم هيءُ ڪڏهن به نه ڇڏيون آهن. ان جي تقاضا ته اها آهي ته اهي واجب هجڻ گهرجن. امام اعظم کان هڪ روايت اها به آهي. هيءُ تکبيرون ٻن رکعتن ۾ ڏهه ٿين ٿيون.[1]

ت ٽين: هن مان مراد رکوع ۽ سجدي واريون تسبيحون آهن.

ستين سنت:

رکوع ۽ سجدي واريون تسبيحون آهن. يعني ٽي دفعه سبحان ربي العظيم رکوع ۾ ۽ سبحان ربي الاعلىٰ سجدي ۾ چوڻ سنت آهي. ۽ ابو مطيع بلخي چيو آهي ته ايترين پڙهڻ فرض آهن. ٽن کان گهٽ پڙهڻ سان نماز جائز نه ٿيندي. پر متاخرين کي ان تي اعتراض آهي. کي چون ٿا ته ٽي دفعه واجب آهي، ان ڪري جيڪڏهن جاڻي واڻي ڇڏيائين ته نماز مڪروه تحريمي ٿيندي ۽ جيڪڏهن پل ۾ رهجي وڃن ته سجدو سهو جو بجا آڻجي. ۽ جمهور هن جا قائل آهن

---

[1] عبدالله واري نسخي ۾ "وآن در رکعت دھ تکبير ميشود" آيل آهي، شايد ڪاتب کان وسر ٿي آهي. صحيح اهو آهي جيڪو هئي نسخي ۾ آيل آهي ته "وآن در دو رکعت دھ تکبير ميشود".

www.maktabah.org

تہ تسبيحن جيترو وقت ويهڻ واجب آهي جاڻي واڻي ان جي ڇڏڻ سان نماز مڪروهہ تحريمي ٿيندي. جيڪڏهن پل ۾ ڇڏيائين تہ سجدو سهو جو لازم ٿيندو. پر تسبيحون بلڪل ڇڏڻ مڪروهہ تنزيهي آهي. اهو بحرالرائق وغيره ۾ مذڪور آهي. ۽ هيءُ سنت جو ادني مرتبو آهي ۽ افضل ۽ مستحب اهو آهي تہ ٽن کان مٿي چئي. پر ختم اکيءَ تي ڪجي يعني پنج يا ست يانو، ڪي ڏهن کان مٿي منع ڪن ٿا. پر اهو ظاهر جي خلاف آهي، هيءُ منفرد جي باري ۾ آهي.البت امام پنجن تائين دنگ ڪندو. تہ جيئن مقتدي تنگ نہ ٿين. جيڪڏهن امام رڪوع وغيره ڪنهن جي پهچڻ جي خيال کان ڊگهو ڪري ٿو تہ اهو ممنوع آهي. ايستائين جو ان ۾ ڪفر جو خوف چيو اٿن. البت جيڪڏهن الله ڪارڻ ڊگهو ڪندو هجي تہ جائز آهي. بلڪ ثواب آهي. پر پنجن کان مٿي نہ ٿو جڳائي جو مقتدين جي تنگ ٿيڻ جو موجب ٿي پوندو. بحرالرائق ۾ ان جو تفصيلي ذڪر آهي. جيڪو مٿي ذڪر ٿيو ان ۾ روايتن جي ذريعي تطبيق ڪري ٿو.

سين: هن جي مراد سمع الله لمن حمده چوڻ آهي.

ائين سنت:

سمع الله لمن حمده چوڻ آهي، ۽ 'ها' تي وقف ڪرڻ اڪثر روايتن ۾ افضل آهي. ۽ فتاوىٰ صوفيه ۾ ان ۾ اشباع ڪرڻ پسند ڪيو ويو آهي. ۽ ان کي ترجيح ڏني وئي آهي، جملي طور ان کي ڇڏي ڏيڻ ڪن روايتن موجب نماز ٻيڻدڙ آهي. ان جو ذڪر خزانة الروايات ۾ ڪنز العباد، حاشيه سراجي ۽ ترغيب الصلواة کان نقل ڪري آندو ويو آهي. ان جو سبب شرح الهدايه ۾ العابد الي الموصول جي بحث ۾ بيان ڪيو ويو آهي ۽ امام صرف سمع الله لمن حمده تي اکتفا ڪندو. ان کي مفتي الثقلين ۽ صدرالشريعه اختيار ڪيو آهي. هڪ روايت امام اعظم کان شيخ ابن همام شرح اقطع کان نقل ڪئي آهي تہ امام سمع الله لمن حمده ۽ تحميد ڪڏ چوندو يعني اللهم ربنا و لڪ الحمد. هيءُ امام ابوحنيفه ۽ محمد جو مذهب آهي، پر آهستي

www.maktabah.org

قيام وقت چوي. فتاويٰ ظهيريءَ ۾ آهي تہ امام ابوبکر محمد بن فضل صاحبين جي قول ڏانهن مائل هو. ۽ امام طحاوي پڻ ان کي اختيار ڪيو آهي. برجندي ۾ مذڪور ٻنهي روايتن کان پوءِ آهي تہ ان طرح جماعت متاخرين کان منقول آهي تہ انهن صاحبين جو قول اختيار ڪيو آهي. ۽ ظاهر مسلم وغيره جي صحيح حديثن مان هي آهي تہ پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرض نماز ۾ گڏ چوڻ فرمائيندا هئا. ۽ جيڪو ان جي توجيهہ ۾ ڪن علمائن چيو آهي تہ اڪيلي طور هجي، اهو ظاهر ظهور فاسد آهي. چوتہ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کان فرض ۾ اڪيلي طور چوڻ ڪنهن بہ روايت مان معلوم نہ ٿو ٿئي. ان ڪري شيخ ابن الهمام مذڪور توجيهہ کان پوءِ چيو آهي تہ حديث مان ظاهر اهو آهي تہ نبي سڳورن صلي الله عليه وسلم جو عام نماز ۾ گڏ چوڻ جو ئي معمول هو ۽ تحميد ۾ چار لفظ منقول آهن. انهن مان افضل 'اللهم ربنا ولک الحمد' آهي. ان کان پوءِ اللهم ربنا لک الحمد ان کان پوءِ ربنا لک الحمد. بحرالرائق ۾ ان طرح آهي ۽ برجنديءَ ۾ شرح طحاوي کان منقول آهي تہ ربنا لک الحمد وڌيڪ ظاهر آهي. ۽ شرح بخاريءَ کان منقول آهي تہ ربنا و لک الحمد وڌيڪ بهتر آهي. ۽ محيط کان منقول آهي تہ اللهم ربنا لک الحمد ئي وڌيڪ افضل آهي ۽ الڪافي کان منقول آهي تہ اللهم ربنا ولک الحمد ئي وڌيڪ سهڻو آهي.

واضح رهي تہ صحيح حديثن ۾ مذڪور چارئي روايتون وقتن جي اختلاف جي اعتبار کان آيل آهن. ۽ جنهن روايت ۾ لفظ وڌيڪ آهن. سا جيئن تہ معنيٰ جي وڌيڪ هئڻ تي دلالت ڪري ٿي. تنهن ڪري ان ۾ ڪو شڪ ناهي تہ اها افضل آهي.

منفرد بابت فقهي روايتون متعدد آهن. هڪ اها تہ صرف تسميع (سمع الله لمن حمده) چوندو. ان طرح ابويوسف امام اعظم کان روايت ڪئي آهي. پر بحرالرائق واري چيو آهي تہ ان تي اعتماد نہ ڪرڻ گهرجي. چاڪاڻ تہ انهيءَ روايت جي صحيح هئڻ جي معلومات ناهي.

www.maktabah.org

پي روايت اها آهي تہ صرف تحميد چوندو. ان کي مفتي الثقلين صحيح قرار ڏنو آهي ۽ صدرالشريعة اختيار کيو آهي ۽ مبسوط ۾ آهي تہ اهوئي وڌيڪ صحيح آهي ۽ اڪثر مشائخ ان جا قائل آهن. شمس الائمہ حلوائي ۽ امام طحاويءَ پڻ ان کي اختيار کيو آهي. ۽ برجندي پڻ ان جي تصحيح ڪئي آهي.

ٽين روايت هيءَ آهي تہ ٻنهي (تحميد ۽ سميع) کي ڳڻي چوندو. صاحب هدايہ ان جي تصحيح ڪئي آهي، ۽ صدر الشريعة چيو آهي تہ ان تي اعتماد آهي، صاحب المجمع ۽ غاية البيان ان کي اختيار کيو آهي. بحرالرائق ۾ آهي تہ مذهب جي طرف کان ترجيح صرف تحميد چوڻ کي ڏنل آهي ڇاڪاڻ تہ اها روايت جو ظاهر مطلب آهي، جيئن قاضي خان ان جي تصريح ڪئي آهي، ۽ مرجح دليل جي اعتبار کان ٻنهي کي گڏ ڪرڻ آهي، جيئن ان جي هدايہ وغيره ۾ تصحيح ڪيل آهي. قنيہ ۾ آهي تہ ظاهر روايت مطابق متو متي ڪٽ وقت ئي منفرد 'تسميع' چوندو. ۽ قيام جي حالت ۾ 'تحميد' چوندو. ۽ اهو ئي صحيح آهي. انتهي. ۽ ان طريقي سان تسميع ۽ تحميد ٻئي چوڻ ظاهر روايت مطابق پڻ بهتر ٿيندو.

- جيڪڏهن منفرد متوڪٽ مهل 'تسميع' نہ چئي تہ اٿي بيهڻ (قيام) مهل نہ چئي. جامع تمرتاشيءَ ۾ ان جو ذڪر آهي، ۽ برجنديءَ ۾ آهي تہ بالاتفاق متو متي ڪٽ مهل تسميع چئي، البتہ تحميد سڏو ٿي بيهڻ مهل چئي، ڪن چيو آهي تہ اٿڻ مهل چئي ڪن چيو آهي تہ جهڪڻ مهل چئي والله الموفق.

ت: چوٽينءَ مان مراد رڪوع مان اٿڻ مهل ۽ سجدي مان اٿڻ مهل توفق ڪرڻ آهي

نائين سنت:

رڪوع ۽ سجدي مان اٿڻ مهل توقف ڪرڻ آهي. ۽ ان کي فقهاء جي عرف ۾ قومہ' يا 'جلسہ' چوندا آهن. ۽ صحيح مسلم ۾ آيل آهي تہ نبي صلي الله عليہ وسلم رڪوع کان اٿڻ واريءَ حالت ۾ ۽ ٻن سجدن جي وچ ۾ ويهڻ واريءَ حالت ۾ ايترو وقت توقف

www.maktabah.org

ڪندا هئا. جوصحابه کي گمان ٿيندو هو ته ويسر ٿي وئي اٿن. ۽صحيحين جي حديث ۾ وارد آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جو رڪوع ۽ سجدو، قومه ۽ جلسه سان برابريءَ ۾، ويجهو ويجهو هوندو هو. ۽ طيبيءَ ۾ آهي ته امام ابو حنيفه ڏانهن جيڪو منسوب ڪيو ٿو وڃي ته صرف مٿو مٿي کٽڻ ڪافي آهي، ڏاڍو عجيب آهي، جڏهن ته اهو ان کان بيزار آهي، جو سندس ساڻي واضح چون ٿا ته جيڪو قومه ۽ جلسه ڇڏي ٿو سو گنهگار آهي. ۽ بحرالرائق ۾ شرح زاهدي وغيره کان منقول آهي ته قومه ۽ جلسه ۽ انهن ۾ اطمينان واجب آهن. اهڙيءَ طرح جو هر عضوو پنهنجي جاءِ تي اچي وڃي. جيئن گذريو. ۽ صدر الشريعة جي عبارت شرح وقايه ۾ جيڪا آيل آهي، سا ان جي وجوب کي واضح ڪري ٿي. جڏهن لکيو اٿس: "رڪوع ۽ سجدي جي وچ ۾ اطمينان واجب آهي ۽ ان لاءِ تسبيح جو مقدار مقرر آهي. ۽ اهڙيءَ طرح رڪوع ۽ سجدي ۾ ۽ ٻن سجدن جي وچ ۾ ب. انتهي. هن مان ظاهري طور اهو ٿو معلوم ٿئي ته 'قومه' ۽ 'جلسه' ۾ توقف ڪرڻ جو مقدار تسبيح چوڻ جيترو آهي. پر بحرالرائق ۾ گذريل مقدار جي برابر قرار ڏئي هن کي اڳئين جي موافق حمل ڪيو ويو آهي. البت گذريل حديث جي دلالت مساوات جي ويجهو تي آ.ي. فتامل. ۽ هدايه ۾ آهي ته علماءَ جو سجدي مان اٿڻ جي مقدار ۾ اختلاف آهي. ۽ صحيح اهو آهي ته جيستائين سجدي جي ويجهو آهي ته نماز جائز ناهي. هن بنياد تي ته پهرئين سجدي جي حڪم ۾ آهي. پر جيڪڏهن قاعدي جي ويجهو آهي ته نماز جائز آهي. ڇاڪاڻ ته ان طرح ٻيو سجدو ثابت ٿئي ٿو. انتهي. ۽ حضرت صاحب سماع کان منقول آهي، شرح وقايه جي حاشيي ۾ ڪن کان جيڪو نقل آهي ته اٿڻ جو، وهڻ طرف وڃڻ جيترو مقدار ڪافي آهي. امام صاحب کان ان تي ڪو دليل منقول ناهي بلڪ جماعت کان مروي اهو آهي. ۽ جملي طور قومه ۽ جلسه جو تمام گهٽو اهتمام رکيو ويندو رهيو آهي. ايستائين جو جيڪڏهن ڪنهن عزيز کان فوت ٿيو ٿي ته پوري تاڪيد سان منع فرمائين ٿا. والله الموفق. ۽ توقف جو مقدار سڏو ٿي

www.maktabah.org

بيهڻ کان وڌيڪ مذهب ۾ نہ ٿو ليي. ايترو مقدار جيڪڏهن توقف نہ ڪندو تہ مڪروهہ تنزيهي ٿيندو. امام احمد بن حنبل وٽ قومہ ۾ تحميد ۽ جلسہ ۾ مغفرت جو سوال فرض آهي. پوءِ ظاهر اهو آهي تہ تحميد جي مقدار برابر اللهم اغفرلي اسان جي مذهب ۾ مستحب آهي. اختلاف مان نڪرڻ خاطر. جيئن بحرالرائق وغيرہ ۾ آهي.

دال پهريون: هن مان مراد درود پڙهڻ آهي.

ڏهين سنت:

پوئين قاعدي ۾ تشهد کان پوءِ درود پڙهڻ آهي. سڀ علماءَ ان تي متفق آهن. البتہ امام شافعي جو ان ۾ اختلاف آهي. جو وٽس فرض آهي.۽ ان جو طريقو اهو آهي جيڪو امام اعظم جي مذهب مان اخذ ڪيل امام محمد جو محفوظ ڪيل آهي جيڪو هن طرح آهي. "اللهم صلي علىٰ محمد و علىٰ آلِ محمد كما صليت علىٰ ابراهيم وعلىٰ آلِ ابراهيم انك حميد مجيد و بارك علىٰ محمد و علىٰ آلِ محمد كما باركت علىٰ ابراهيم و علىٰ آلِ ابراهيم انك حميد مجيد"

هيءَ صحاح ستہ: جيئن بخاري، مسلم، ترمذي، نسائي، ابوداؤد ۽ ابن ماجہ جي حديثن جي موافق آهي ۽ اهل مذهب ٻيون روايتون بہ نقل ڪن ٿا. پر اعتماد هن تي ڪرڻ گهرجي. والله اعلم.

تنبيهہ: نبي پاڪ صلي الله عليہ وسلم جن تي عمر ۾ هڪ ڀيرو درود پڙهڻ فرض آهي. نماز ۾ يا ٻاهر. هن ۾ علماء امت جو ڪوبہ اختلاف ڪونهي. البتہ حنفي علمائن جو پنهنجي واتان يا ٻئي جي واتان ٻڌڻ جي صورت ۾ درود واجب هئڻ ۾ اختلاف آهي، هن حيثيت کان تہ ان صورت ۾ ڇڏڻ سان فاسق ٿيندو. ڪرخيءَ جي چوڻ مطابق نبي پاڪ صلي الله عليہ وسلم جن جو نالو ٻڌي هڪ ڀيرو درود پڙهڻ واجب آهي. باربار ڏهرائجي تہ مستحب آهي. طحاويءَ جي بقول هر ڀيري پڙهڻ واجب آهي. 'تحفة' ۽ 'محيط' ۾ ان کي صحيح ڪوٺيو ويو آهي. هن ۾ اختلاف ڪيو اٿن تہ هڪ مجلس ۾ ان صورت ۾ واجبن ۾ تداخل ٿيندو يا نہ، ڪافي پهرئين کي صحيح

www.maktabah.org

ڪوٽيو آهي. ۽ مجتبىٰ ٻئي ڪي ۽ ان نبي پاڪ جي هڪ مجلس ۾ نالي ورجائڻ ۽ الله تعاليٰ جي هڪ مجلس ۾ نالي ورجائڻ ۾ فرق ڪيو آهي. هن حيثيت سان ته ثنا ٻڌندڙ کي الله جي اسم تي هڪ دفعو ثنا چوڻ ڪافي ٿيندو. جيڪڏهن ثنا ڇڏي ٿو ڏئي ته ٻڌندڙ جي ذمي اها باقي نه ٿي رهي. برخلاف درود جي جو اهو ذمي ۾ رهندو آهي. ڇاڪاڻ ته هر وقت ثنا پڙهڻ جو وقت آهي۔جو نعمتون، جيڪي ثنا جون موجب ٿين ٿيون سي نئين سر نيون (انسان مٽان) ٿيندیون رهن ٿيون. تنهن ڪري انهن جي قضا نه ٿيڻ گهرجي. جيئن صورت فاتحہ جي قرائت نماز جي پهرين ٻن رڪعتن جي فوت ٿي وڃڻ جي صورت ۾ ٻن پونئين رڪعتن ۾ قضا نه ٿيندي آهي. ڇاڪاڻ ته پونئين ٻن رڪعتن ۾ سوره فاتحہ ثنا جي طور تي پڙهي ويندي آهي. جيڪڏهن انهن جي قرائت جي طور قضا ڪبي ته ثنا جي طور پڙهڻ واري صورت حاصل ڪانہ ٿيندي. جنهن جي انهيءَ وقت پڙهڻ جو حڪم آهي. جيڪڏهن ٻه دفعا پڙهبو ته تڪرار (هڪ شيءِ ورجائي پڙهڻ) لازم ايندي.شمس الائمہ سرخسيءَ جي قول کي اختيار ڪندي راجح ڪوٽيو آهي. چيو اٿس ته تڪرار جي صورت ۾ مستحب هئڻ تي اجماع آهي.۽ طحاويءَ جو قول اجماع جي مخالف آهي.صاحب بحر الرائق چئي ٿو ته جيڪڏنهن اجماع جو نقل پورو ٿئي ته هيءُ قول راجح آهي نه ته طحاويءَ جو قول اختيار ڪرڻ وڌيڪ بهتر آهي. امام سرخسيءَ شايد وجوب مان فرض گمان ڪيو آهي، جو ان جو رد ڪيو اٿس. ۽ وجوب مان مراد اصطلاحي وجوب آهي.

دال ٻيو: هن مان مراد دعا پڙهڻ آهي.

يارهين سنت:

درود کان پوءِ دعا پڙهڻ آهي. پر قرآن يا حديث جا لفظ هئڻ گهرجن، جيئن:

ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الاخره حسنة وقنا عذاب النار.

www.maktabah.org

۽ احسن باعتبار صحيح حديثن جي جيئن مڙني صحاح سته جي مصنفن سواءِ بخاريءَ جي هيءُ روايت ڪيو آهي تہ:

"اللهم انـي اعوذبـک مـن عـذاب جهـنم و عـذاب القبـر و من فتنة المحيا والممات و من فتنة المسيح الدجال."

۽ چون تہ ڪن تابعين ان کي واجب چاتو آهي. ايستائين جو ان جي ڇڏڻ تي نماز موڪائڻ فرمائي اٿن. ۽ نبي صلي الله عليه وسلم ابو بکر صديق رضي الله عنه کي سندس گذارش تي هيءَ دعا سمجهائي.

"اللهم اني ظلمت نفسي ظلما کثيرا ولا يغفر الذنوب الا انت فاغفرلي مغفرةً من عندک وارحمني انک انت الغفورالرحيم"

ان کي بخاري، مسلم، ترمذي، ۽ نسائيءَ روايت ڪيو آهي. ۽ فقهاءَ حديث پيش ڪن ٿا تہ:

"جنهن نماز پڙهي ۽ ان ۾ مؤمنن ۽ مؤمنياٽين لاءِ دعا نہ گهرياٽين تہ اها دوکو آهي."

ان بنياد تي انهن هيءَ دعا سنت قرار ڏني آهي.

"اللهم اغفرلي و للمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات الاحياء منهم والاموات."

ڪاتب الحروف (مصنف) فتوح الاوراد ۾ ٻيون دعائون پڻ سندن سميت آندیون آهن. توفيق ٿئي تہ عمل ڪرڻ گهرجي البت امامت ڪرڻ وقت ٿوري تي ڪفايت ڪجي، تہ جيئن ماڻهو ملول نہ ٿي پون.

الف: پچاڙيءَ عبارت ۾ آمين جي مراد ۾ آهي.

يارهين سنت:

آمين چوڻ آهستي فاتحہ پوري ٿيڻ تي هر نماز ۾ هر نمازيءَ مٽان بالاتفاق سنت آهي پر جڏهن مقتدي امام جي قرائت نہ ٿو ٻڌي تہ ان صورت ۾ سنت ناهي، ۽ ان جي لفظ بابت متعدد صورتون آهن. مشهور ۽ افضل مد ۽ جزم سان آهي. جيڪڏهن مد ۽ شد سان چوندو

www.maktabah.org

ته نماز فاسد نه ٿيندي. بحرالرائق.

واضح رهي ته جيڪي فرض، واجب ۽ سنتون ٿن بيتن ۾ مذڪور هيون سي اچي ويون. ۽ جيڪي سنتون مذڪور آهن، انهن مان بيتن جي مصنف اهم جيڪي هيون تن تي اڪتفا ڪيو آهي. ٻيون سنتون جيڪي متداول ڪتابن ۾ موجود آهن ۽ مستحب پڻ، جيڪي ان کان مٿي آهن. جيڪي ڪفاية المؤمنين ۽ عيون وغيرهما ۾ مذڪور آهن، تن جو اسان ذڪر ڪريون ٿا ۽ ڪن جي دهرائجڻ جو ٻ لحاظ نه ڪيو آهي ته جيئن وري ياد اچن ۽ ڪلي فائدو حاصل ٿئي.

فصل
تڪبير اولي جا احڪام

تڪبير اولي جون سنتون:

عيون المسائل، جنهن جي مصنف جي دعويٰ آهي ته ان منجهس مفتيٰ ٻ مسئلا آندا آهن. ان ۾ آهي ته تڪبير اولي ۾ پنج شيون سنت آهن:

1- ٻني هٿ مٿي ڪڻ
2- قبلي ڏانهن ٻنهي هٿن جو منهن ڪرڻ
3- ٻنهي هٿن جون اڱريون عام حالت مطابق کليون رکڻ
4- امام جو تڪبير وڏي آواز ۾ چوڻ
5- مقتدي جو امام سان گڏ تڪبير چوڻ.

ان باري ۾ امام اعظم وٽ آهي ته امام جيئن الله جي 'ها' تي پهچي ته مقتدي تڪبير شروع ڪري ڏئي. ۽ صاحبين جي چوڻ مطابق 'اڪبر' جي لفظ تي امام پهچي ته مقتدي شروع ڪري انتهي. ۽ ڪفاية المؤمنين ۾ آهي ته هٿ قبلي ڏانهن ڪرڻ مستحب آهن.

www.maktabah.org

تكبير اولي جا مستحب:

هن ۾ مستحب اٺ آهن:

1- امام جو ان وقت شروع ڪرڻ جڏهن مؤذن پهريون دفعو قدقامت چئي.

2- ٻئي هٿ ڪنن جي ٻاپڙين تائين مٿي کڻڻ، ٻنهي هٿن جا آڱوٺا ٻاپڙين سان ملن. اهو مردن لاءِ آهي، ۽ عورتون ٻئي هٿ ڪلهن تائين ڪن.

3- هٿ چادر کان ٻاهر رکڻ مردن لاءِ

4- پهريائين هٿ کڻڻ ۽ پوءِ تڪبير چوڻ. ڪن وٽ متصل تڪبير چوڻ. جيئن گذريو. پهرئين قول جو سبب هيءُ آهي ته ٻئي هٿ مٿي کڻڻ دنيا ۽ آخرت کي دل مان کڻڻ آهي. ۽ تڪبير ۾ الاهي عظمت دل ۾ رکجي ٿي. جيئن ڪلمه توحيد ۾ آهي، ٻئي قول جو وجهه هيءُ آهي ته ڪلمو جيئن ته قول آهي. ٻنهي ۾ جمع نه ٿو ڪري سگهجي ۽ هتي زبان سان تڪبير چئجي ٿي. ۽ ٻئي هٿ پڻ کڻجن ٿا. هن خيال کان نه ته هڪ قول ۽ ٻيو فعل هن تي ڏس ڏين ٿا ته دل مان الله کان سواءِ هرشيءِ ڪيڊجي ٿي. ولكل وجهة هو موليها پر پهريون آسان آهي ۽ صاحب عيون، هدايه ۽ بحرالرائق وٽ مختيار آهي، جيتوٽيڪ ٻئي قول ڏانهن گهٽا ويا آهن ۽ ڪن ترجيح پڻ ڏني آهي. هر صورت جيڪا موافق ٿئي عمل ۾ آڻجي جيئن تفصيل سا گذريو.

5- مستحب آهي تڪبير تعظيم سان چوڻ. الف ۾ احديت ۽ عظمت ۽ لام ۾ الوهيت ۽ ها ۾ هيبت الاهي ملحوظ هجي.

6- لام کي ٽلهو ڪري ۽ پري چوي.

7- اڪبر جي 'ر' جزم سان چئي.

8- هٿ تڪبير چوڻ شرط ٻڌي ڇڏجن. هڪ روايت مطابق ڇڏي ڏني پر صحيح پهرين ڳالهه آهي، جيئن گذريو.

www.maktabah.org

تكبير جا مكروهات:

تكبير ۾ مكروهه ڏهه آهن:

۱- ان ۾ مد ڏيڻ. چار جڳهيون آهن جن ۾ مد ڏيڻ مكروهه آهي

i- 'الله' جو الف

ii- 'اكبر' جو الف

iii- اكبر جي 'باء'. هيءُ ٻي مدون جيكڏهن پل مان ٽين تہ نماز مكروهه تحريمي ٿيندي، هك روايت مطابق شروع ٿيڻ ئي صحيح ناهي. ۽ جيكڏهن ڇاڻي واڻي ٽين تہ كفر ٿي پوندو.

iv- الله اكبر جي لام جي متان مد گهڻي كرڻ مكروهه تنزيهي آهي.

۲- آڱرين كي گهڻو كولڻ. (تكبير مهل هٿ) متي كڻڻ وقت

۳- آڱرين كي گهڻو ملائڻ.

٤- هٿ متي كڻڻ مهل يا ان كان پوءِ مٿ بند ركڻ.

٥- هٿ جي پٺ قبلي ڏانهن كرڻ.

٦- هٿ جون تريون پنهنجي منهن ڏانهن كرڻ

۷- منهن آسمان ڏانهن كڻڻ.

۸- پيشاب پاخاني جي زور باوجود نماز ۾ شامل ٿيڻ.

۹- تكبير ورجائڻ.

۱۰- تكبير ۾ ٻيو لفظ وڌائڻ.

ان طرح عيون ۾ آهي بحرالرائق ۾ آهي تہ هر لفظ جيكو تكبير جي لفظ كان سواءِ آهي سو مكروهه تحريمي آهي. جيئن گذريو. ۽ كفايت المؤمنين ۾ تكبير جي مستحبن مان تكبير وقت متو ٿورڙو جهكائڻ شمار كيو ويو آهي پر خلاصه وغيره ۾ آهي تہ متو نہ جهكائي ۽ كن چيو آهي تہ اهو بدعت آهي.جيئن سنتن جي ذكر ۾ گذريو. ۽ كفاية المؤمنين ۾ هٿ قميص جي كف ۾ ڏيكيل ركڻ. كنن جي پاڙين كان متي كڻڻ يا كلهن برابر كڻڻ كي مكروهه سڏيو ويو آهي.

www.maktabah.org

فصل
قيام جا احڪام

قيام ۾ ٿي شيون مسنون آهن:

1. ساڄي هٿ جي تري کاٻي هٿ جي پٺ تي رکڻ. آڱوٺي ۽ ننڍي آڱر (چيچ) سان حلقو ٺاهڻ. جيئن گذريو.
2. سبحانڪ اللهم منڊ فرض ۽ نفل ۾ پڙهڻ.
3. چئن رڪعتن واري نفل ۾ ٽين رڪعت ۾ ثنا پڙهڻ.

۽ مستحب چار آهن:

1- حي علي الصلواة چوڻ وقت اٿڻ.
2- ٻئي هٿ دن هيٺان ٻڌڻ. (مردن لاءِ) ۽ زالن لاءِ سيني تي ٻڌڻ.
3- قيام جي حالت ۾ سجدي جي جاءِ تي نظر ڪرڻ.
4- چئن آڱرين جيترو پير جدا ڪري بيهڻ. ان طرح عيون ۾ آهي. ۽ ڪفاية المؤمنين[1] ۾ هٿ دن هيٺان رکڻ ۽ سجدي جي جاءِ تي ڏسڻ کي سنت ۾ شمار ڪيو ويو آهي.

قيام ۾ يارهن مڪروه آهن:

1- هٿن ۾ ڪا اهڙي شيءِ رکڻ جيڪا سنت ۾ مانع هجي. جي نہ هجي تہ مباح آهي.
2- ٽيڪ ڏيڻ ڪنهن شيءِ متان بنا عذر جي. فرضن، واجبن سنت موڪده ۽ نفل ۾ جائز آهي.
3- ثنا وقت سبحانڪ اللهم کان زياده فرض ۾ ماثور دعائن مان پڙهڻ.هيءُ امام اعظم ۽ ابو يوسف وٽ آهي جيئن گذريو.
4- 'ثنا' ڏاڍيان پڙهڻ.

---

[1] عبدالله واري نسخي ۾ هن جڳهه کان وٺي قيام جي مڪروهات بابت سڄي عبارت ڪٽيل آهي ۽ آخري يارهين نمبر مڪروه کان پوءِ ڪفاية المؤمنين جي حوالي سان مصنف جيڪي مڪروهات نقل ڪيا آهن. عبدالله واري نسخي ۾ هن جڳهه تي صرف اهي نقل ڪيل آهن.

www.maktabah.org

5- وجهت وجهي مسلمين تائين نيت ۽ تڪبير تحريمه جي وچ ۾ پڙهڻ. نيت کان اڳ پڙهڻ نہ.

6- هٿ چيلهه تي رکڻ.

7- هڪ پير تي ٽيڪ ڏئي ٻئي کي ساهي وٺائڻ.

8- بي عذر ٿي قدم پير پير ۾ ڏئي هلڻ. اهو مڪروه تحريمي آهي. ڪن وٽ نماز فاسد ٿي وڃي ٿي.

9- اک جي ڪناري سان ساڃي ڪاهي ڏسڻ.

10- مٿو لاڙي رکڻ

11- بنا سبب امام جو محراب ۾ يا مٿاهينءَ جاءِ تي اڪيلو بيهڻ. عيون ۾ ان طرح آهي. ۽ ڪفاية المؤمنين ۾ "توجيهه" (قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ) کي مستحب ڪوٺيو ويوآهي. شايد نيت کان اڳ مراد هجي ۽ انهيءَ ڪتاب ۾ چئن آگرين کان وڌيڪ پري پير رکڻ، ٻئي پير ملائي چڏڻ، دن کان مٿي هٿ ٻڌڻ، ڪاهو هٿ ساڃي تي رکڻ، لڳ ڏرا چڏي ڏيڻ، ساڃي ڪاهي چرڻ، پيڏين تي زور ڏيڻ، هڪ پير تي بيهڻ، پير پير تي رکڻ ۽ آگرين تي بيهڻ مڪروه ڪٽيا اٿن.

فصل
قرائت جا احڪام

قرات ۾ پنج شيون مسنون آهن:

1- ثنا کان پوءِ تعوذ پڙهڻ.

2- بسم الله پڙهڻ.

3- آهستي پڙهڻ. ٽئي شيون امام ۽ منفرد ٻنهي لاءِ فرض جي شروع ۾ ۽ نفل جي ٽين رڪعت ۾ سنت آهن.

4- فاتحه کان پوءِ آمين آهستي پڙهڻ. امام منفرد ۽ جهري نماز ۾ مقتديءَ لاءِ.

5- فجر ۾ پهرين رڪعت ڊگهي ڪرڻ.

www.maktabah.org

مستحب ست شيون آهن:

1- ٽن آيتن کان وڌيڪ پڙهڻ.

2- ترتيل يعني مخرجن ۽ عربي قاعدن موجب قرآن پڙهڻ. وقفن جي رعايت ڪرڻ ۽ سوچي سمجهي پڙهڻ. ان جو گهٽ ۾ گهٽ رتبو قرآن جي معنائن ۾ حضور دل سان پڙهڻ آهي، جيڪڏهن معنيٰ ۾ نه ته لفظن ۾ ئي سهي.

3- سفر نه هجي ته فجر ۽ ظهر ۾ "طوال مفصل" عصر ۽ عشاء ۾ "اوساط مفصل"، مغرب ۾ "قصار مفصل" ۽ سفر ۾ جيڪو سولو ٿي سگهي اهو پڙهڻ. ان طرح عيون ۾ آهي. ۽ ڪنز ۾ ان کي مسنون سڏيو ويو آهي ۽ "مفصلات" ڪهڙيون آهن؟ ان ۾ اختلاف آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته اسان جا فقهاء هن تي آهن ته 'حجرات' کان 'والسماء ذات البروج' تائين طوال آهن. ۽ ان کان 'لم يكن' تائين اوساط ۽ ان کان قرآن جي آخر تائين قصار آهن. منية ۾ قدوري کان آهي ته ظهر عصر جيان آهي. يعني اوساط جي قرائت ۾. باقي آيتن جي عدد ۾ فجر جي قرآت فاتحه کان سواءِ چاليهه پنجاه ست تائين، هڪ روايت ۾ صرف چاليهن تائين. حسن جي روايت ۾ سو تائين. ۽ ظهر ۾ ساڳي طرح آهي. جيئن جامع الصغير ۾ آهي. ۽ حاوي ۾ ست کان چاليهن تائين چيل آهي. جمع هن طرح ٿيندو ته وڌ ۾ وڌ سؤ ۽ گهٽ ۾ گهٽ چاليهه هجن. وچ تي درمياني چئبو. باقي عصر ۽ عشاء ۾ پهرين ٻن ۾ ويهه جيئن محيط ۾ آهي ۽ خلاصه ۾ آهي ته پندرهن. ۽ اها ئي ظاهر روايت آهي جيئن قاضي خان ۾ آهي ۽ مغرب ۾ پنج آيتون آهن. بدائع ۾ آيتن جو تعداد مقرر نه ڪرڻ کي اختيار ڪيو ويو آهي، بلڪه اهي مختلف وقتن امام ۽ قوم جي حساب سان مختلف هجن. مجموعي طور مناسب اهو آهي ته جيترو جماعت جي اڪثريت لاءِ سولو ٿئي، انهن مٿان بار نه ٿئي.

4- فجر کان سواءِ ٻين ۾ ٻن رڪعتن ۾ برابر قرائت ڪرڻ مستحب آهي، امام اعظم ۽ ابو يوسف وٽ. امام محمد جو ان ۾ اختلاف آهي سندس چوڻ آهي ته پهرين رڪعت ۾ تلاوت وڌيڪ

www.maktabah.org

ڪرڻ مستحب آهي بلڪ سنت آهي. ڪن جو چوڻ آهي ته فتويٰ محمد جي قول تي مٿان آهي. بحرالرائق مطابق امام اعظم ۽ ابو يوسف جي قول تي فتويٰ آهي. البته فجر بابت ان تي اتفاق آهي ته پهرين ۾ وڌيڪ پڙهڻ مستحب بلڪ سنت آهي، ۽ ياگي ٻي يا هڪ ياگي ۾ جي حساب سان ۽ ٻي رڪعت پهرين۽ ڪان وڌيڪ پڙهڻ بالاتفاق مڪروه آهي، جيڪڏهن ٽن آيتن تائين آهي. ان ڪان گهٽ معاف آهي. البته جن جڳهين تي نبي صلي الله عليه وسلم جن ڪان وڌيڪ پڙهڻ منقول آهي، جيئن سبح اسم ۽ هل اتيٰ عيدين ۽ جمعي ۾، چو جو اتي اها سنت آهي اتي معاف ناهي. مڪروه آهي، جيئن بحرالرائق ۾ آهي. ۽محيط ۾ آهي ته پهريائين رڪعت جيڪڏهن ان خيال سان ڊگهي ڪئي وڃي ته ماڻهو پهچن ته ماڻهن تي اهو بارنہ ٿئي ته ڪو حرج ڪونهي. بحرالرائق ۾ آهي ته ڇڏيءَ نيت سان مڙني ۾ ڊيگهه ڪرڻ ۾ مڪروه ناهي

5- مستحب آهي سوره فاتحہ فرض جي ٻن پوين رڪعتن ۾ پڙهڻ.

6- هر رڪعت ۾ سورت فاتحہ مٿان بسم الله پڙهڻ. عيون ۾ ان طرح آهي. اڪثرڪتابن ۾ بسم الله فاتحہ ڪان اڳ مستحب قرار ڏني اٿن جيئن ڪذريو.

7- تنحنح (ڪنهنڪر) روڪڻ.

8- اوباسيءِ ڏيڻ وقت وات ڍڪڻ. عيون وغيره ۾ ان طرح آهي. ڪفايت المؤمنين ۾ آهي ته اوباسي روڪڻ پڻ مستحب آهي. هن طرح جو هيٺيون چپ ڏندن ۾ وٺي ڇڏي يا ڪاپي هٿ سان وات ڍڪي ڇڏي. بحرالرائق ۾ خلاصہ ڪان منقول آهي ته جيترو ممڪن ٿي سگهي ڏندن سان روڪي. هٿ يا ڪپڙي سان ڍڪڻ سان نماز مڪروه ٿيندي. ۽ ٻيو معلوم هئڻ گهرجي ته اوباسي يا ڪنگهہ سڄي نماز ۾ روڪڻ مستحب آهي. پر قرائت ۾ خصوصي طور ان جو ذڪر صرف عيون ۾ آهي. جو ان سان ان جو قريبي تعلق آهي. ان لحاظ سان ته اوباسي ۽ ڪنگهہ ڪنهڪر

www.maktabah.org

اکثر قرآن پڑھڻ وقت ظاهر ٿيندي آهي. والله اعلم. کفایه المؤمنین ۾ امام متاز قرائت جي مستحبن ۾ ٻڌايل آهي ته ايترو زور سان پڑهي جو پهرين صف ٻڌي سگهي.

قرائت جا مکروهات:

هيءَ مکروهات ستاويهه آهن.

1. جنهن شيءِ لاءِ آهستي پڑهڻ جو چيل آهي اها زور سان پڑهڻ.
2. آيتون آگرين سان ڳڻڻ اهڙيءَ طرح جو طريقي مطابق رکي نه سگهجن سنت آهي.
3. هروپرو بي عذر کهنگهکار کرڻ جيتوڻيڪ لفظ ظاهر نه ٻڌي.
4. اوباسي ءَ وقت وات نه ڍڪڻ.
5. قرائت وقت کا اهڙي شيءِ وات ۾ رکڻ جيکا ترتيل ۾ رکاوٽ وجهي.
6. تلاوت رکوع ۾ وڃي پوري کرڻ.
7. قيام کان بغير قرآن پڑهڻ.
8. قرائت ۾ تکڙ کرڻ اهڙيءَ طرح جو سنت طريقو ملحوظ نه رهي. ڇو نه جماعت جي رعايت طور کيل هجي.
9. نماز ۾ سورت مقرر کري ڇڏڻ. اهڙي طريقي تي جو ان کان سواءِ ٻي نه پڑهي.
10. ٻن سورتن کي هڪ رکعت ۾ اهڙيءَ طرح گڏائڻ جو وچ مان هڪ سورت ڇڏيل هجي.[1] کن روايتن ۾ آهي ته جيکڏهن کا ڏکهي سورت وچ ۾ ڇڏيل هجي ته مکروه ناهي. جو اها ٻن

---

[1] ان مان معلوم ٿئي ٿو ته جيکڏهن نمازي هڪ رکعت ۾ اهڙيءَ طرح ٻه سورتون پڑهيون جو وچ مان هڪ سورت کان وڌيڪ ڇڏي ڏنائين ته اهو مکروه نه ٿيندو. جڏهن ته اهو 'خلاصه' جي روايت جي خلاف آهي. چاکاڻ ته خلاصه ۾ آيل آهي ته جيکڏهن نمازي هڪ رکعت ۾ اهڙيءَ طرح ٻه سورتون گڏ پڑهيون جو وچ ۾ هڪ سورت يا گهڻيون ڇڏي ڏنائين ته اهو مکروه آهي. ذخيره ۽ خلاصه ۾ آيل آهي ته جيکڏهن کنهن شخص پهرين رکعت ۾ هڪ سورت پڑهي ۽ ٻي رکعت ۾ ٻي سورت پڑهيائين انهن ٻن سورتن جي وچ ۾ هڪ سورت کان وڌيڪ ڇڏيل آهي ته مکروه ناهي، پر جيکڏهن ٻن سورتن جي وچ ۾ هڪ سورت آهي ته کي چون ٿا ته مکروه آهي کي چون ٿا ته سورت نديي آهي ته مکروه آهي. جيکڏهن وڏي آهي ته مکروه ناهي (شرح کيداني من عينه)

www.maktabah.org

ننڍين سورتن جي برابر آهي. (بحرالرائق)

11. هڪ آيت مان پي آيت ڏانهن وڃڻ. ڇو نہ وچ ۾ سورت هجي ۽ معني غلط نہ ٿيندي هجي. پر جي معنيٰ غلط ٿئي ٿي تہ نماز جائز نہ ٿيندي.

12. پوئين سورت کي اڳيان ڪرڻ ۾ الڳ الڳ رکعتن ۾ هجي. پر جي ۾ ٿي وڃي تہ مڪروه ناهي. خزانة الروايه ۾ ان طرح آهي. ۽ بحرالرائق ۾ آهي تہ جيڪڏهن ۾ پهرين رکعت ۾ قل اعوذ برب الناس پڙهيائين ۽ ۾ پڻ ساڳي پڙهيائين. ان جهڙا مثال فرض ۾ مڪروه آهن. پر نفلن ۾ ان جو خير آهي.

13. فرض ۾ پي رکعت پهرين رکعت کان ٽن آيتن جيترو ڊگهي ڪرڻ.

14. رحمت يا عذاب جي آيت تي بيهي رهڻ مقتدي ۽ امام لاءِ مطلقا مڪروه آهي. ۽ منفرد لاءِ فرض ۾ مڪروه آهي.

15. امام جو نماز کي ايترو سنت جي خلاف ڊگهو ڪرڻ جو قوم تي گهرو ٿي پوي.

16. سنت جي برخلاف جماعت جو خيال رکي امام جو نماز کي ننڍو ڪرڻ.

17. قوم کي جواب جو محتاج ڪرڻ. يعني واجب جي مقدار کان پوءِ امام جو رکوع ڪرڻ.

18. امام جي پٺيان مقتدي جي قرائت ڪرڻ.

19. امام جو سري نماز ۾ سجدي واري آيت پڙهڻ. پر جي آخر ۾ هجي تہ پوءِ نہ.

20. امام جو خوشيءَ يا غم مان فرض ۾ آيت کي ورجائي پڙهڻ.

21. هڪ سورت جي پچاڙي هڪ رکعت ۾ ۽ پي سورت جي پچاڙي پي رکعت ۾ پڙهڻ. اڪثر عالمن وٽ مڪروه آهي. قاضي خان وٽ صحيح اهو آهي تہ مڪروه ناهي. جيتوڻيڪ ائين نہ ڪرڻ افضل آهي. بحرالرائق.

22. ننڍي سورت (قصار مفصل) ۾ رکعتن ۾ ورهائي پڙهڻ فرض ۾

www.maktabah.org

مکروھ آھي.

23. فاتحہ سان گڏ ھک يا ٻن ننڍين آيتن تي اکتفا ڪرڻ.

24. فرض جي ھک رکعت ۾ ھک سورت کي ڏھرائڻ. ٻن رکعتن ۾ ٻہ، ان شخص لاءِ جيڪو جاڻي ٿو.

25. مقتديءَ جو رغبت (شوق ڏيارڻ) يا رھبت (خوف واريءَ) آيت ۾ صدق الله وبلغ رسوله چوڻ.

26. غير عربي لھجي ۾ سر ۾ پڙھڻ.

27. نماز ڏسي پڙھڻ مکروھ آھي. ان طرح العيون ۾ آھي ۽ کفاية المؤمنين ۾ گھٽو آھستي پڙھڻ. جو ھک ھک لفظ جدا ڪئي يا ٽوڙي پڙھڻ. مکروھ جاڻايل آھي ۽ آيت کي ڏھرائڻ مطلق طور مکروھ جاڻايل آھي.

فصل

رکوع جا احکام

رکوع ۾ ڏھ شيون سنت آھن:

1- تکبيرچوندي رکوع ڪرڻ.

2- امام جو تکبير وڏي آواز سان چوڻ.

3- رکوع وقت گوڏا پکڙڻ.

4- ان دوران اگريون سخت کولڻ.

5- ان ۾ ٽي ڀيرا تکبير چوڻ، جيڪو 'ظا' ادا نہ ڪري سگھي، سو "سبحان ربي الکريم" چئي.

6- تسبيح آھستي چوڻ.

7- رکوع کان پوءِ 'قومہ' ڪرڻ.

8- مٿو کڻڻ مھل امام جو سمع الله لمن حمده چوڻ، مقتدي جو ربنا ولک الحمد چوڻ ۽ منفرد جو ٻئي چوڻ.

9- امام جو سمع ا لله لمن حمده ڏاڍيان چوڻ.

10- قومہ ۾ ھر عضوي جو پنھنجي جاء تي قرار وٺڻ. ان طرح

www.maktabah.org

عيون ۾ آهي. ۽ تون چاٹين ٿو تہ نفس اعتدال واجب آهي. ۽ توقف مسنون آهي، مجتبیٰ جيكا امام زاهديءَ جي تصنيف آهي، تنهن ۾ پنيءَ ۽ پيڏين جو هك ٻئي جي سامهون ۽ آگرين جو قبلي ڏانهن منهن كرڻ سنت چاٹايل آهي. پر صحيح حديث ۽ كتب ظاهر روايت مان ظاهر نہ ٿو ٹئي بظاهر مراد هك پيڏي ٻي پيڏيءَ جي سامهون هجي. جيئن صاحب قاموس "لصوق" جي معنيٰ جي باري ۾ چيو آهي. چاكاڻ تہ جيكڏهن ركوع ۾ "الصاق" كندو تہ گهٹي چرپر ٹي پوندي. هن طرح جو آگريون قبلي ڏانهن نہ رهنديون ۽ قيام ۾ چئن آگرين جيترو پير كليا ركڻ جي سنت بہ نكري ويندي. ۽ نحوين جو قول آهي تہ "الباء للالصاق" 'با' (ويجهڑائيءَ لاءِ آهي) ۽ حديث ۾ پٹ الصاق الكعاب پيڏين جي ويجهڑائيءَ ۽ سامهون جي معنيٰ ۾ آيل آهي. ان كري پيڏي پيڏيءَ جي سامهون جي مراد ٹي سگهي ٹي. هن مسئلي جي وڌيك تحقيق بحرالرائق جي حاشيہ ۾ كاتب (مصنف) تفصيل سان نقل كئي آهي. والله اعلم.

مستحب:

مستحب ان ۾ پنج شيون آهن:

1- مٹو پٹي ۽ كلها برابر كرڻ
2- پيرن جي پٹ مٹان نظر كرڻ
3- منفرد جو ٹن كان مٹي اكيءَ ۾ تسبيح چوڻ
4- مردن جو پيٹ ٻاهن كان پري ركڻ
5- هٹ قومہ ۾ ڏگها چڏي ڏيڻ.

ركوع جا مكروهات:

مكروهات ۾ اٹويہ شيون آهن:

1- ٻئي هٹ ركوع ۾ وڃڻ وقت مٹي كڻڻ
2- ائين ٻئي هٹ ركوع مان اٹڻ وقت مٹي كڻڻ جيئن شافعيءَ جو

www.maktabah.org

مذهب آهي

3- تڪبير جو ڏهرائڻ يعني تسميع ڪان پوءِ مٿو ڪٽڻ مهل تڪبير چئي وري سڌو ٽيڻ وقت تڪبير چئي، جيئن ڪن روايتن ۾ آيو آهي.

4- فرض نماز ۾ تسبيح جي وقت ادعيه ماثوره وڌيڪ پڙهڻ

5- رڪوع جي تسبيح وڏي آواز سان چوڻ

6- ٽن پيرن کان گهٽ تسميع چوڻ

7- تسبيحون ڇڏي ڏيڻ

8- قومه نه ڪرڻ

9- رڪوع ۽ قومه ۾ اطمينان نه ڪرڻ

10- مٿو ڪلهن ۽ پٺن کان مٿي ڪرڻ

11- مٿو هيٺ ڪرڻ يالڙڪا ئي ڇڏڻ

12- ٻنهي هٿن جون تريون ٻنهي رانن جي وچ ۾ رکڻ

13- تسميع يا تحميد سجدي ڏانهن وڃڻ وقت چوڻ. يعني قومه ۾ ان کي مڪمل ڪرڻ گهرجي پر جيڪڏهن سجدي ڏانهن ويندي مڪمل ڪندو ته مڪروه ٿيندو.

14- ڪنهن جي پيرن جو ڪڙڪو ٻڌي امام طرفان انتظار ڪرڻ.

15- آگرين سان تسبيحون ڳڻڻ

16- مردن لاءِ ٻانهون پيٽ سان ملائڻ.

17- پيرن جون آگريون زمين تان مٿي کڻي ڇڏڻ

18- رڪوع ڏانهن وڃڻ ۾ امام کان مقتديءَ جي اڳرائي ڪرڻ جيڪڏهن امام مقتديءَ کي رڪوع ۾ پهتو ته ٺيڪ نه ته سندس نماز فاسد ٿي پوندي.

19- رڪوع مان اٿڻ مهل مٿو مٿي کڻڻ ۾ امام کان اڳرائي ڪرڻ. ان طرح عيون ۾ آهي. فتح القدير ۾ شيخ ابن همام، بحرالرائق ۾ شيخ ابن نجيم رڪوع ڪرڻ وقت هٿ ٽيڙا ڪرڻ، جيئن ماٺهو ڪندا آهن، مڪروه چيو آهي. ۽ حديث ۾ آيل آهي ته هٿ ڪمان جي زه مثل رکڻ گهرجن. سجدي ڏانهن وڃڻ وقت ساڄو

www.maktabah.org

پاسو کاهي پاسي کان اڳيرو ڪرڻ ۽ اٺن وقت کاهو ساڄي کان اڳيرو ڪرڻ فتح القدير ۽ بحرالرائق ۾ مستحب شمار ڪيو اٿن. ڪفايت المؤمنين ۾ رڪوع جي مڪروهات مان تڪبير نہ چوڻ، هٿ گوڏن کان متي رکڻ، اگريون نہ کولڻ، اکيون ٻوٽڻ، پيرن ۾ نہ ڏسڻ ۽ سجدي ڏانهن وڃڻ وقت ڪپڙو گوڏن کان متي چڪڻ، پڻ مڪروهه شمار ڪيو اٿن.

فصل

سجدي جا احڪام

سجدي جون سنتون:

سجدي ۾ ڏهه شيون مسنون آهن:

1- تڪبير سان گڏ سجدي ۾ هليو وڃڻ.
2- امام جو تڪبير وڏي آواز سان چوڻ.
3- ستن عضون تي سجدو ڪرڻ، عيون ان جو ذڪر ڪيو آهي متي بحرالرائق کان منقول گذريو تہ اهو واجب آهي. ۽ اهو ئي مختار آهي.
4- ٻي پيرا تڪبير چوڻ.
5- تڪبيرون آهستي چوڻ
6- مٿو متي کڻڻ وقت تڪبير چوڻ
7- امام جو تڪبيرون وڏي آواز سان چوڻ
8- ٻن سجدن جي وچ تي 'جلسہ' ڪرڻ
9- اهو اطمينان سان ڪرڻ
10- ٻئي سجدي ڏانهن تڪبير سان وڃڻ.

سجدي جا مستحب:

ان ۾ مستحب پڻ ڏهه آهن:

1- پنهنجي عضون مان پهرين اها شيءِ زمين تي رکڻ جيڪا زمين کي ويجهي هجي. هٿن رکڻ کان اڳ ٻئي گوڏا زمين تي رکي. ان

www.maktabah.org

كان پوءِ هٿ رکي. ان کان پوءِ نڪ ان کان پوءِ پيشاني.

2- اٺن وقت مٿين ترتيب جي ابترڙ ڪرڻ

3- سجدي وقت آگريون ملائڻ

4- ہن هٿن جي وچ ۾ سجدو ڪرڻ

5- هٿن جون آگريون قبلي ڏانهن ڪرڻ

6- منفرد جو ڪن کان وڌيڪ تسبيحون چوڻ (اکيءَ ۾)

7- ٻاهون پيٽ کان، پيٽ رانن کان ۽ پني زمين کان پري رکڻ (مردن لاءِ) ۽ هيءُ سڀ ملائي رکڻ (زالن لاءِ)

8- پيشاني ۽ نڪ ٻئي زمين تي رکڻ. عيون ان طرح ذڪر ڪيو آهي نہ تہ مٿي گذري چڪو تہ اهو واجب آهي. ۽ اهو ئي صحيح آهي.

9- سجدي جي حالت ۾ نڪ ۽ ڳلن ڏانهن نظر ڪرڻ.

10- ٻنهي پيرن جا آڱوٺا زمين تي رکڻ. ان طرح عيون ۾ آهي ڪن روايتن ۾ پيشاني ۽ نڪ زمين تي رکڻ سنت مؤڪده قرار ڏنو ويو آهي ۽ نڪ ڏانهن نظر ڪرڻ مستحب قرار ڏنوويو آهي. ۽ ٻئي پير زمين تي رکڻ ڪن روايتن ۾ فرض قرار ڏنو ويو آهي، جيئن گذريو. تہ پوءِ آگرين مان (هتي) مراد سڀ ٽيندیون جو سجدي آگريون رکڻ مستحب آهي. بالاتفاق. والله اعلم.

سجدي جا مڪروهات:

ان ۾ ستاويهہ شيون مڪروه آهن:

1- هڪ پير زمين تان کڻڻ

2- فرض ۾ تسبيحن ۾ مسنون دعائن جو واڌارو ڪرڻ

3- تسبيحون وڏي آواز سان چوڻ

4- تڪبير سجدي ۾ پوري ڪرڻ

5- زمين تي ڦوڪڻ. جيڪڏهن پٽڻ ۾ نہ اچي.

www.maktabah.org

6- گوڏا زمين تي کوڙڻ کان اڳ هٿ بنا عذر جي زمين تي کوڙڻ.

7- سجدي مان اٿڻ وقت هٿ کڻڻ کان اڳ گوڏا مٿي کڻڻ بنا عذر جي.

8- سجدي جي جڳهه اَنُ يا پٽريون وغيره ۾ کان وڌيڪ پيرا صاف ڪرڻ

9- هٿن جون آڱريون سجدي وقت کولڻ

10- پٽڪي جي وکڙ تي بنا عذر جي سجدو ڪرڻ.

11- مٽيءَ سببان قميص ياڪف يا پلوءُ وڃائڻ ڏڏ يا گرميءَ جي سبب کان نہ.

2 - پيٽ ران سان ملائڻ ۽ ران پنيءَ سان ملائڻ ۽ پني زمين تي رکڻ. مردن لاءِ. ۽ اهي پري رکڻ عورتن لاءِ.

13- ٻاهون ملائي ڇڏڻ بنا انبوهيءَ جي.

14- ٻئي ڪارايون زمين تي وڃائڻ مردن لاءِ

15- سجدي وقت بنا عذر جي هٿ زمين تان کڻڻ

16- زمين تان ٻئي گوڏا کڻڻ بنا عذر جي

17- پيرن جون آڱريون قبلي کان ڦيرائڻ

18- اهڙيءَ تصوير تي سجدو ڪرڻ جا سولائيءَ سان نظر اچي مٿو ڪٽيل نہ هجي.

19- ٻن سجدن وچ ۾ جلسو ڇڏي ڏيڻ

20- جلسي ۾ هڪ پير تي ويهڻ

21- جلسو ۾ ڪتي وانگر ويهڻ

22- ان ۾ پلٽي هٽي ويهڻ

23- ٻنهي پيرن جي کڙين تي ويهڻ. هيءُ سڀ بنا عذر واري صورت ۾ آهي

24- جلسو ۾ اطمينان ڪرڻ ڇڏي ڏيڻ

www.maktabah.org

25- اڪيلي پيشاني يا اڪيلي نڪ تي سجدو ڪرڻ بنا عذر جي

26- سجدي ڏانهن وڃڻ ۾ مقتدي جو امام کان اڳرائي ڪرڻ. جيڪڏهن امام کي سجدي ۾ پهتو ته. نه ته نماز فاسد ٿي پوندي.

27- امام کان اڳ مقتديءَ جو مٿو مٿي کڻڻ. جاڻڻ گهرجي ته هيو سجدو پهرئين سجدي جيان آهي. پر ٻين ۽ چوٿين رڪعت ۾ وڃڻ وقت جلسه نه ڪبو. ان طرح عيون ۾ آهي مخفي نه رهي ته مسنون دعائون سجدي ۽ رڪوع ۾ وڌائي پڙهڻ صحيح حديثن ۾ آيل آهي. پر امام اعظم انهن کي نفل پڙهڻ سان مخصوص ڪيو آهي. پر صحيح مسلم جي حديثن ۾، جيڪي مسنون دعائن تي مشتمل آهن. صلوات مڪتوبه جو لفظ آيل آهي. جيئن مٿي 'وجهت وجهي' ۾ پڻ ذڪر ٿي چڪو. والله اعلم. هٿ گوڏن کان اڳ ۾ ڪوڙڻ سجدي ۾ ۽ ٻنهي هٿن کان اڳ ۾ گوڏا مٿي کڻڻ قيام ۾ ۽ واسطي جيڪي عذر آهن، تن عذرن مان هڪ عذر قيام وقت موزا پاتل هڻڻ آهي. فرمايو اٿن ته جيڪڏهن موزا پاتل آهن ته جائز آهي بحرالرائق وغيره ۾ اهو مذڪور آهي. ۽ ڪفايت المؤمنين ۾ پير جي تري ڏيکڻ، جڏهن جماعت سان نماز پڙهندو هجي، سجدي جي مستحبن مان چيل آهي ۽ ان طرح اساس المصلي ۾ آهي. البته بحرالرائق ۾ خلاصه کان منقول آهي ته جيڪڏهن سجدي ۾ پير ڏيکيائين ته مڪروهه ٿيندو. ان کري نه ڏيکڻ بهتر آهي. جو ته ان ۾ کو حرج به ڪونهي. ۽ ڪفايت المؤمنين ۾ رڪوع ۽ سجدن جي تسبيحن ۾ برابري به مستحبن مان شمار ڪئي اٿن. ۽ سجدي جي مڪروهن مان:

1- تڪبير نه چوڻ

www.maktabah.org

2- ان ۾ اکيون هوٽڻ

3- نڪ طرف نہ ڏسڻ

4- هٿ گوڏن اڳيان رکڻ

5- فرض ۾ امام جو ٽن تڪبيرن کان مٿي پڙهڻ. تڏهن جيڪڏهن جماعت کي ڏکيو لڳي. پر بحرالرئق ۾ اکيون هوٽڻ هن ارادي سان تہ توجهہ هڪ طرف ٽئي جائز قرار ڏنو آهي.

فصل
قعدي جا احڪام

قعدي ۾ ڇهہ شيون مسنون آهن:

1- سجدي مان قعدي ڏانهن تڪبير سان هجڻ.

2- امام جو هيءُ تڪبيرون ڏاڍيان چوڻ.

3- کاپو پير وڇائي ان مٿان ويهڻ ۽ ساڄو پير ايو ڪرڻ مردن لاءِ ۽ عورتن لاءِ کاپي چترڙ تي ويهڻ.

4- پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن مٿان آخري قعدي ۾ تشهد کان پوءِ درود پڙهڻ.

5- پنهنجي لاءِ ۽ مڙني مؤمنن لاءِ قرآن حديث جي دعائن جي مشابهہ درودکان پوءِ دعا پڙهڻ.

6- تشهد، درود ۽ دعا آهستي پڙهڻ.

قعدي جا مستحب:

قعدي ۾ ست شيون مستحب آهن:

1- ٻئي تريون رانن تي رکڻ

2- آڱريون سڌيون رکڻ اهڙيءَ طرح جو گوڏي جي مٿي تائين پهچن

3- هٿن ۽ پيرن جي آڱرين جو منهن قبلي ڏانهن ڪرڻ

4- آڱرين کي عادت مطابق کولڻ

5- هنج ۾ ڏسڻ.

www.maktabah.org

6- ٻئي پير پلؤ سان ڏکڻ ڪن جي خيال مطابق
7- مسبوق جو امام جي فارغ ٿيڻ تائين انتظار ڪرڻ. عيون ۾ ان طرح آهي. جاڻڻ گهرجي ته مسبوق جو امام جي فارغ ٿيڻ تائين انتظار ڪرڻ فتح القدير ۽ بحرالرائق ۾ واجب ڄاڻايل آهي. ايستائين جو اڪيلي نماز ختم ڪرڻ بنا ضرورت جي، جيئن گذري چڪو، مڪروه تحريمي آهي. بظاهر اهو ئي صحيح آهي، ڇاڪاڻ ته امام جي پيروي ارادي سان نڪرڻ واري واجب ۾ بہ واجب قرار ڏنل آهي. ان ڪري اعتماد فتح القدير ۽ بحرالرائق متان ڪرڻ گهرجي، عيون ۽ تيسير الاحڪام جهڙن تي نہ ڪرڻ گهرجي. والله اعلم. ۽ ٻنهي پيرن جي آگرين جو قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ بہ ڏکيائيءَ ڪان خالي ڪونهي. ان ڪري چيو اٿن ته جيترو ٿي سگهي. جيتوڻيڪ برجنديءَ ۾ آهي ته مختصر وقايه جي عبارت مان جيڪو سمجهه ۾ ٿو اچي اهو هيءَ آهي ته ٻنهي پيرن جي آگرين جو منهن ڪرڻ گهرجي، ڪاهي پير جي آگرين جو منهن ڪرڻ ڏکيو ٿئي ٿو. ۽ خلاصه ۽ خزانة المفتين ۾ ساڄي پير جون آگريون آيل آهن.

قعدي جا مڪروهات:

قعدي ۾ ڏهه شيون مڪروه آهن:

1- اين پيرن تي ويهڻ
2- ڪتي وانگي ويهڻ
3- پلٹ هٹي ويهڻ هي ٿئي بنا عذرجي صورت ۾ آهن
4- تشهد درود يا دعائن کان اڳ بسم الله چوڻ
5- ٻئي گوڏا هٿن سان پکڙڻ
6- تشهد جي روايت ۾ آيل لفظن کان وڌيڪ الفاظ چوڻ
7- سلام کان اڳ بنا ڪنهن عذر جي پيشانيءَ تان متو مهٹي صاف ڪرڻ

www.maktabah.org

8- تشهد يا درود يا دعائون ڏاڍيان پڙهڻ

9- سلام کان اڳ بنا عذر جي مسبوق جو رهيل نماز ادا ڪرڻ لاءِ اٿڻ. ان طرح عيون ۾ آهي ۽ڪفايت المؤمنين ۾ قعده جي مڪروهات مان ٻنهي پيرن کي وڇائي انهن تي ويهڻ ۽ ٻئي پير هڪ پاسي ڇڪڻ ۽ هنج ۾ نه ڏسڻ ۽ گهٽيون دعائون پڙهڻ جو مقتدين تي بار ٿين ۽ درود نه چوڻ. سلام چوڻ وقت کلها نه ڏسڻ. ران تي آگريون رکڻ وقت ضرورت کان وڌيڪ آگريون کولڻ. ۽ مٿو گهٽو جهڪائڻ بے شمار کيل آهن. عيون ۽ کيداني ۾شهادت جو اشارو ڪرڻ تشهد جي مڪروهات مان شمار کيل آهي. ۽ منية المفتي ۾ مسبح (اشهد آگر) سان اشارو ڪرڻ مڪروه شمار کيو ويو آهي خلاصه ۽ مضمرات ۾ چيل آهي ته صحيح اهو آهي ته اشارو نه ڪجي. والولواجية ۽ التجنيس بے ان موقف جا آهن فتويٰ بے ان تي آهي. ڇاڪاڻ ته نماز جو بنياد سکون تي آهي ۽ شرح وقايه ۾ شافعيء کان آهي ته اشارو ڪرڻ گهرجي. ۽چيو اٿس ته ان طرح اسان جي علماءَ کان بے آيل آهي ۽ ذخيره ۾ آهي ته شهادت وقت اشهد آگر سان اشارو ڪرڻ گهرجي. ۽ درر البحار ۾ آهي ته اشهد آگر سان اشارو ڪرڻ گهرجي ۽ ان تي ئي فتويٰ بے آهي. ۽ فتح القدير ۾ ان جي نقل ڪرڻ کان پوءِ محمد کان ان جي ڪيفيت بے نقل ڪيل آهي. چيڇ ۽ ان سان پر واري آگر پکوڙيندو ۽ وچينءَ ۽آگوٺي سان حلقو ٺاهيندو. ۽ اشهد آگر اڻي ڪندو. ۽ ان طرح ابو يوسف کان امالي ۾ پڻ منقول آهي. شيخ چيو آهي ته هيءُ اشاري جي تصحيح جو فرع آهي. ۽گهٽن مشائخن کان منقول آهي ته اشارو بنهه نه ڪرڻ گهرجي ۽ اهو روايت ۽ درايت جي خلاف آهي ۽ محمد کان منقول آهي ته اشاري جي جيڪا ڪيفيت منقول آهي

www.maktabah.org

سان امام ابو حنيفہ جو قول آهي. ان کري ابن همام جو قول "روايت جي خلاف هجڻ" دليل آهي تہ روايت صحيح اسانجي ٿنهي عالمن کان اشاره واري آهي. جيئن نقل ٿيو. ۽ خلاف درايۃ هئڻ وارو قول اشارو آهي ان طرف جيکو صحيح حديثن، مسلم وغيره کان اشاري جي تنصيص بابت آيو آهي. ۽ اهو گهڻو آهي. ۽ مذکور ان کان مشکواه المصابيح ۾ سنت آهن. ۽ ظاهر اهو آهي تہ اهو سنت آهي. جيئن برجنديءَ ۾ امام زاهديءَ کان منقول آهي. ان چيو آهي تہ اسان جي اصحابن کان روايتون ان تي متفق آهن تہ اشهد آگر سان اشارو سنت آهي. ۽ بحرالرائق ۾ مجتبیٰ کان منقول آهي تہ اسان جي امامن کان روايتون متفق آهن تہ اهو سنت آهي ۽ ان طرح کوفين کان بہ ۽ مديني وارن کان بہ آهن ۽ گهڻين روايتن تي عمل کرڻ اولیٰ آهي. ۽ ملتقط ۾ ابي نصر کان منقول آهي تہ اشاري بابت علمائن ۾ اختلاف ناهي. انتهي شايد سندس مراد محقق علماءِ ۽ متاخرين آهن ۽ ان مسئلي جي تحقيق ۾ شيخ رحمت الله عليہ جيکو تمام وڏن مرتبن وارو آهي تنهن هڪ جدا رسالو لکيو آهي ۽ سنية ۽ استحباب ان ۾ مقرر فرمايو اٿس. مذکوره رسالو راقم الحروف جي کتب خاني ۾ موجود آهي. والله الموفق فتح القدير ۾ آهي تہ صحيح مسلم ۾ ساجو هٿ رکڻ ۽ ان جون آگريون بند کرڻ آيو آهي. انهن ۾ جو گڏ ٿيڻ ممکن ئي کونهي. شايد مراد هيءُ هجي تہ پهريائين کولي ۽ پوءِ اشاري وقت بند کري. انتهي. ۽ اهو ڪجهو نہ رهي تہ هيءُ کرڻ سان عمل کثير لازم ايندو. جتي انهيءَ عمل جي ئي نقطئہ نظر کان اشاري کي مکروه سڏيو ويو هجي اتي هن عمل کثير جي صرف تطبيق خاطر جيکا ان کان سواء ٻين طريقن سان بہ ممکن ٿي سگهي ٿي، جيئن

www.maktabah.org

فتح القدير جي حاشيه ۾ لکيل آهي. کيئن ٿي اجازت ڏئي سگهجي. والله المعين ۽ اشاري جو وقت بالاتفاق شهادت وارو وقت آهي. شمس الائمه حلوائي چيو آهي ته آگر کڙي لا اله وقت کبي ۽ الاالله وقت رکي چڏبي. ته جيئن آگر رکئ نفيءَ لاءِ ۽ رکئ اثبات لاءِ ٿئي. انتهىٰ. هک ڏينهن کن دوستن هن فقير کان پڇيو ته المتحيات ۾ وحده لاشريک کونهي. ان جو کهڙو سبب؟. چيم ان جاوجهه مختلف ٿي سگهن ٿا. هک اهو ته اگر جو اشارو جيئن صحيح حديث ۾ آهي ته شيطان تي لوهي تير کان سخت آهي، ان کري ان تي کفايت کئي وئي آهي، ٻيو اهو ته جيئن ته معراج ۾ فرشتن کان اهو کلمو وارد ٿيو. ۽ اتي شرک جي مقام ئي نه هو، تنهن کري شرک جو رد ڏيڻ جي ضرورت ئي کانه هئي. جيئن معارج النبوه وغيره ۾ آيل آهي ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن کي خطاب کيل آهي ته ٿنا چئو. فرمايو اٿن التحيات لله والصلواة والطيبات. الله تعالىٰ سبحانه فرمايو: السلام عليک ايها النبي ورحمة الله وبرکاته پاڻ سڳورن فرمايو، عرض کيائون السلام علينا و علىٰ عباد الله الصالحين. ملائکن چيو اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله. انتهىٰ. صالحن سان گڏ گنهگار ٻانهن جو ذکر چڏي ڏيڻ بابت اهو نکتو ٻڌايو اٿن ته انهن کي پيغمبر صلي الله عليه وسلم جن کمال شفقت وچان لفظ 'علينا' ۾ داخل فرمايو آهي ۽ اهو بعيد ناهي ڇاکاڻ ته پاڻ رحمة للعالمين آهن.

www.maktabah.org

فصل
سلام جا احڪام

سلام جيڪڏهن پل ۾ ڏٺي ٿو ته نماز سلامت آهي. جيئن گذريو. پر عيون ۾ آهي ته هيءُ اهڙو وقت آهي جو نماز جي وصف ۾ شبهو هوندو آهي جيئن اڻ پوريءَ ڪي پوري سمجهڻ. البته جيڪڏهن اصل نماز ۾ شبهه هجي، جيئن چئن رڪعتن واري نماز ۾ مقيم گمان ڪري ته آءٌ مسافر آهيان، يا وتر ۾ گمان ڪري ته تراويحون آهن. يا مسبوق پوري نماز جو گمان ڪري، ته انهن صورتن ۾ نماز کي منڊ کان شروع ڪرڻو پوندو ۽ تڪبير تحريمه چوڻي پوندي. انتهي. ۽ بحرالرائق ۾ مذڪور آهي ته جيڪڏهن مسبوق پل مان امام سان گڏ يا ان کان اڳ سلام چوندو ته ان ۾ ڪوبه حرج ڪونهي. پر جيڪڏهن امام کان پوءِ چوندو ته سجدو سهو جو لازم ايندو. جيڪڏهن مسئلي جي ڄاڻ نه هجڻ جي ڪري پل ۾ يا ڄاڻي واڻي چوندو ته نماز فاسد ٿي پوندي جيئن گذريو.

سلام جون سنتون:

سلام ۾ ٻه شيون سنت آهن:

1- پهريون سلام ساڄي ۽ ٻيو کاٻي چوڻ.
2- مقتدي جو امام سان گڏوگڏ سلام چوڻ.

سلام جا مستحب:

ان ۾ پنج شيون مستحب آهن:

1- کاٻي ساڄي منهن ڦيرائڻ اهڙيءَ طرح جو ڳلن جي سفيدي ٻنهي پاسي ڏسڻ ۾ اچي.
2- پنهنجي ڪلهن کي سلام وقت ڏسڻ.
3- امام جي سلام اندر مقتدين ۽ حفاظت ڪندڙ فرشتن جي نيت ڪرڻ.
4- مقتدي جي جنهن پاسي امام هجي ان پاسي امام جي نيت

www.maktabah.org

ڪرڻ. جيڪڏهن امام جي بنهه پٺيان هجي تہ هنهي پاسي امام جي نيت ڪرڻ ۽ منفرد جي حفاظت ڪندڙ فرشتن جي نيت ڪرڻ.

5- امام جو پهريون سلام وڏي آوازسان چوڻ ۽ ٻيو سلام ان کان آهستي چوڻ.

سلام جا مڪروهات:

ان ۾ مڪروهه پڻ پنج شيون آهن:

1- صرف هڪ سلام چوڻ.

2- امام جو ٻئي سلام آهستي چوڻ.

3- ٻيو سلام پهرئين کان وڏي آواز ۾ چوڻ.

4- لفظ السلام عليڪم ورحمة الله جي مٿان واڌارو ڪرڻ.

5- سنت طريقي کان بنا نماز مان نڪرڻ جيئن جاڻي واڻي ٽٽ يا قوس ڏيڻ يا ڳالهائڻ يا ڪو بہ ڪم ڪرڻ سلام کان سواءِ. مڪروهه تحريمي آهي، ڇاڪاڻ تہ سلام جيڪو واجب آهي اهو چڏڻو ٿو پوي.

خاص رڪنن سان تعلق رکندڙ مڪروهات بيان ڪرڻ کان فارغ ٿي هاڻي خارجي مڪروهات بيان ڪجن ٿا، جيڪي وقت ۽ رڪن سان خاص ناهن.

فصل

خارجي مڪروهات

اهي جايون جن ۾ نماز مڪروهه آهي پندرهن آهن:

1- قُربل زمين.

2- قُربل مصلو

3- ڪعبت الله جي ڇت جي مٿان ڇونہ ستره بہ هجي

4- عام اڇ وڇ جي جاءِ جتي ماڻهن جو هُلُ هجي

5- بنا ستر جي صحراءَ ۾ جيڪڏهن ڪنهن جي لنگهڻ جو

www.maktabah.org

امڪان هجي.

6- وهنجڙ جي جاءِ ۾

7- حمام ۾. بحرالرائق ۾ لکي ٿو ته جيڪڏهن حمام ۾ جاءِ پاڪ هجي تصوير سامهون نه هجي ته ڪو حرج ڪو نهي.

8- جانور ذبح ڪرڻ جي جاءِ تي

9- ڪچري گهر ۾

10- اڻ جي ويهڻ جي جاءِ تي

11- گهوڙن جي ٻڌڻ جي جاءِ تي

12- قبرستان ۾. ها البت نماز لاءِ جيڪڏهن اُتي ڪا جڳهه ٺهيل آهي ۽ سامهون قبر ناهي ته پوءِ پڙهي سگهجي ٿي. (بحرالرائق)

13- بت خاني ۾

14- نشي گهر ۾

15- اهڙيءَ جاءِ ۾ نماز پڙهڻ جنهن ۾ حيوان جي تصوير هجي. هاالبت مٿو ڪٽيل هجي يا اڪثر ڪاڌل هجي ته پوءِ ڪو حرج ناهي. يا ڪيسي ۾ پيل پيسن جي تصوير هجي ته به ڪو حرج ڪونهي. العيون. ڪفاية المؤمنين ۾ آهي ته اهڙي زمين ۾ نماز پڙهڻ به مڪروه آهي جنهن ۾ جهڳڙو هجي يعني مقرر شخص جي ملڪيت نه هجي.

ڪافرن جي زمين ۾ به مڪروه آهي. يعني. انهن جي ملڪيت مخصوص ٿيل هجي يا اجازت بنا ڪنهن زمين تي پوءِ اهل ڪتاب جي هجي يا نه هجي.

ڪافرن جي رهڻ جي جاءِ ۾.

مسجد جي ڇت تي بنا عذر جي ۽ اهڙي ڇت تي جيڪا نماز مهل لُڏي، اهڙي مسجد ۾ جنهن جي آڏو رڌڻ جي ٻٽي هجي يعني وچ ۾ ڀت نه هجي. ۽ اهڙي ڇت تي جنهن هيٺان پليتي هجي.

۽ مينهن ۽ ٻڪرين جي واڙي ۾ ۽ بنا پردي گهٽيءَ ۾ جتي ماڻهن جي اڳيان لنگهڻ جو احتمال هجي.

يهودين نصارن جي عبادت گاهه ۾.

www.maktabah.org

اهڙي جاءِ ۾ جتي باھ يا ڏيئو سامهون هجي. ڪنز ۾ ان لاءِ چيل آهي ته مڪروھ ناهي. بحرالرائق ۾ آهي ته ان ۾ مشائخن جو اختلاف آهي. صحيح اهو آهي ته اهو مڪروھ ناهي.

اهڙي گھر ۾ نماز پڙھڻ جتي ساز هجن.

اهڙي گھر ۾ جتي ڪتو هجي.

اهڙي گھر ۾ جتي بدبوءِ ايندي هجي.

اهڙي مصلي ۾ نماز پڙھڻ جنهن ۾ بدبوءِ هجي چونڊ پاڪ ٻ هجي.

اهڙي گھر ۾ جيڪو نقشن وارو هجي.

اونداهي گھر ۾ جيڪڏھن فرض نماز هجي ۽ سترو (جيڪو اوٽ خاطر نماز پڙھندڙ آڏو رکندو آهي)ويجھو رکڻ ٻ مڪروھ آهي. ۽ اهڙي گھر ۾ جتي چڪي لڳل هجي اتي نماز پڙھڻ مڪروھ آهي. انتهي ما في كفاية المؤمنين مختصراً.

ستره بابت جيڪو ويجھو چيل آهي. ان جي ڪراهت جي حد معلوم نہ ٿي آهي. ۽ بحرالرائق ۾ آهي ته سنت هيءَ آهي ته سترو ڻن گز ڪان وڌيڪ پري نہ هجي.ان مان معلوم ٿئي ٿو ته ان ڪان گھٽ مطلق جائز ٿيندو. ستري جا ڪجھ احڪام هي آهن ته هٽ جيترو ڏگھو مستحب آهي ۽ ٿولھ آگر جيتري هجي ته ڪوڙي سگھجي. هڪ روايت مطابق ايڪا ٻ ڏگھو هجي. هڪ روايت مطابق بي فائده آهي. هڪ جماعت اهو ئي صحيح چيو آهي ۽ ان کي هڪ پاسي ڏانهن رکجي. جو سڏو سامهون رکڻ ممنوع آهي امام جو سترو جيڪڏھن وڌيڪ ميسر نہ ٿي سگھي ته سيني (مقتدين) لاءِ ڪافي ٿي ويندو. اڪثر مشائخ هن خيال جا آهن ته ليڪي ڪيڻ جي ضرورت ڪانهي. ڪن وٽ مسنون آهي. هڪ روايت مطابق ويڪر ۾ چند وانگر هجي. هڪ روايت مطابق ڏيگھ ۾. امام نووي هن کي اختيار ڪيو آهي. ۽ شيخ ابن همام ليڪ جي سنت هٿ جو چيو آهي. ڇاڪاڻ جو ابو داؤد ۽ ابن ماجہ جي حديث ۾ ليڪ مطلق ذڪر ٿي آهي. اهو ئي امام محمد جو قول آهي. ۽ شيخ ابن همام ٻ ان کي ئي اختيار ڪيو آهي.

www.maktabah.org

فصل

پهراڻ جا مڪروهات

ڪفايت المؤمنين ۾ آهي ته پهراڻ جا ٽيويهه مڪروهه آهن:

1- پهراڻ ڳاڙهو يعني معصفر.
2- پهراڻ پيلو يعني زغفران جي رنگ وارو.
3- ابريشم (پٽ) وارو
4- ستّ ۽ ريشم وارو يعني ٻنهي ۾ نماز مڪروهه آهي.جاڪاڻ ته اهو پائڻ حرام آهي.
5- سنهون پهراڻ جو اوگهڙ جي جاءِ کان سواءِ بدن ڍڪ ۾ اچي.[1] ۽ عورتن لاءِ اهو جائز ناهي.
6- ڪسيل پهراڻ
7- يهودين جو ڪپڙو[2]
8- ڪافر جو پهراڻ (هڪ نسخي مطابق مجوسين جو پهراڻ)
9- چور جو پهراڻ (هيءُ پهرئين نسخي ۾ ناهي.)
10- ريشمي پونيءَ سان وار ٻڌڻ.
11- نئين پهراڻ هٿ باوجود پراٽو پهراڻ.
12- سادو پهراڻ جڏهن سئو موجود هجي.
13- مٽو اگهاڙو
14- پٽڪي هٿ باوجود ٽوپي.
15- گوڏ هٿ باوجود صرف پهراڻ.
16- پهراڻ هٿ باوجود خالي گوڏ.
17- زري لڳل چڪني جو پهراڻ.
18- ڪمر بندي زريءَ لڳل.
19- سونن هٿيارن ٻڌڻ.
20- فارسي ڪپڙي هوندي هندي ڪپڙي ۾ نماز پڙهڻ (يعني سادو ۽

---

(1) پر جي اوگهڙ واري جاءِ ۽ ڍڪ ۾ اچي ته پوءِ نماز جائز ٿي ڪاڻ ٿي سگهندي (مترجم)
(2) پهرئين نسخي ۾ انهن نمبر نصارن جو ڪپڙو ۽ جاڻايل آهي.عبدالله واري نسخي ۾ حاشيه ۾ جاڻايل آهي ته "هڪ نسخي ۾ انهن نمبر تي امانت رکيل پهراڻ پائڻ جاڻايل آهي."

www.maktabah.org

ديسي ڪپڙو باوجود ولائتي ۽ سٹي ڪپڙي موجود هئڻ جي)

21- ڪلهي تي چادر رکي ان جو هڪ پاسو لڙڪائي ڇڏڻ. فتح القدير ۾ آهي ته ان ئي حڪم ۾ هيءُ به داخل آهي ته ڪپڙو ڪلهن تي رکي، قبا بنا ڪانهن پائڻ جي پائي. پر بحرارائق ۾ آهي ته ان سان متاخرين اختلاف ڪيو آهي. ۽ مختيار قول اهو آهي ته اهو مڪروه ناهي. انتهىٰ. بظاهر نفي ڪراهت تحريميءَ جي آهي ڇاڪاڻ ته ڪراهت جو حڪم نهايه وغيره ۾ مبسوط کان آيل آهي.

22- بي نمازيءَ جا ڪپڑا پائڻ.

23- زالن وانگر مٿي تي چادر ڪرڻ.

فصل
عام مڪروهات

يعني جيڪي ڪنهن رڪن سان مخصوص نه هجن، ڪفايت المؤمنين ۾ انهن کي ٽيٽيهه شمار ڪيو ويو آهي پر انهن مان ڪي بيان ڪي چڪا آهن باقي ٽيهه هيءُ آهن

1- سوڙهي وقت ۾ نماز پڙهڻ

2- معاوضي تي نماز پڙهڻ

3- وارن کي ڳنڍ ڏيڻ،بحرالرائق ۾ آهي ته ظاهر اهو آهي ته اهو مڪروه تحريمي آهي.

4- ڪنگهڪار ورجائي ورجائي ڪرڻ تلفظ کان سواءِ.

5- هٿ ڏاڙهيءَ طرف ڪڻ.

6- ساڄي کاپي ڪنڊ ڦيرائڻ کان سواءِ نهارڻ.

7- ٽيڏي اک سان ڏسڻ

8- جواب ڏيڻ لاءِ ڪنڊ لوڏڻ

9- ڪن پيرن کان گهٽ جسم ڪنهڻ

10- ڳائڻ وڄائڻ ڏانهن ڪن ڏيڻ

www.maktabah.org

11- متي جي چوڌاري قميص جو ٽڪرو هڏن ۽ ٻيو اگهاڙو چڏڻ. بر خلاف ان جي جيڪو پٽڪي مان ڏسڻ ۾ اچي.

12- اوپاسي زور سان اچڻ يعني روڪڻ جي ڪوشش نه ڪرڻ

13- سجدي جي جاءِ تان سجدي ڪرڻ مهل پٽڑيون پري ڪرڻ. جيڪڏهن تڪليف جو باعث ٿين تہ هڪ پيرو ڪجي، ان جي اجازت آهي. ان باوجود انهن کي چڏي ڏيڻ سنت آهي. (بحرالرائق)

14- خلال ڪرڻ

15- ڏنڊن ڪرڻ

16- ڪپڑن ۽ جسم سان کيڏڻ

17- آگرين مان نڪاءِ ڪيڻ

18- سستيءَ وقت نماز پڙهڻ

19- نندڪڙيءَ حالت ۾ نماز پڙهڻ

20- پشاب جو زور هجي ان حالت ۾ نماز پڙهڻ.

21- پاخاني جي زور باوجود نماز پڙهڻ صحيح حديث ۾ آيل آهي تہ طعام جي حاضر هئڻ وقت نماز ناهي ۽ نہ فضلات روڪڻ وقت نماز آهي. امام زيلعي هوا روڪڻ فضلات ۾ شامل ڪيو آهي. بحرالرائق ۾ آهي تہ جيڪڏهن وقت گهٽ هجي تہ انهيءَ ڪراهت سان نماز پڙهڻ گهرجي جو قضا کان بهتر آهي.

22- ڪائڻ کان پوءِ وات ڏوئڻ بنا نماز پڙهڻ

23- بار بار وات ۾ زبان ڦيرائڻ

24- ٻارڻ جي اوگهڙ ۾ ڏسڻ

25- ارادي سان اکرن ڏانهن ڏسڻ

26- اوچتي اکرن تي نظر پوي ۽ پوءِ انهن تي نماز ۾ سوچڻ

27- طعام جي موجود هوندي نماز پڙهڻ. يعني وقت جي وڏيڪ هئڻ باوجود.

28- کهانگهارو ۽ ٽڪ اچلڻ

29- سنگهه ڪيڻ يعني نڪ صاف ڪرڻ

www.maktabah.org

30- سوڙهي موزي سان نماز پڙهڻ. ۽ عيون ۾ مڪروهه ڪمن مان مڪ مارڻ يا ان کي منيءَ ۾ پورڻ به شمارڪيو آهي. مراد ٿورڙي ڪرڻ سان آهي نه ته گهٽي ڪرڻ سان نماز ٽٽي پوندي. جيئن اچي ٿو.هيءُ اهڙو وقت آهي جنهن ۾ ايذائڻ نه گهرجي. پر ايذاءُ پهچي ته ڪو حرج ناهي ان طرح بحرالرائق ۾ آهي. ۽ قميص سان يا ڪنهن شيءِ سان هوا وٺڻ، ٽن کان گهٽ پيرا ۽ آسمان ڏانهن ڏسڻ. ۽ ڏندن ۾ قاتل شيءِ باهر ڪڍڻ يا کائڻ. ۽ اکيون هوڻي ڇڏڻ ان صورت ۾ جڏهن حضور دل خاطر نه هجن. ان طرح بحرالرائق ۾ چيل آهي. آرس پيڻ، آگريون آگرين ۾ ڏيڻ. گهٽي عمل سان موزه لاهڻ ۽ خوشبوءِ سنگهڻ ۽ بي عذر بار کڻڻ. ۽ امام بلندي تي اڪيلو بيهي، جيڪا قد کان وڌي هجي. اڪثر هن خيال جا آهن ته گز کان مٿي هجي ته مڪروهه آهي. ان طرح اڪيلي امام جو هيٺاهينءَ ۾ ساڳئي مقدار مطابق بيهڻ مڪروهه آهي ۽ مقتدي جو اڪيلو بيهڻ اهڙي صف پويان جنهن ۾ ڪشادگي آهي ۽ مقتديءَ جو جماعت وارو وقت وچ صف ۾ ڪنهن ٻي نماز سنت وغيره ۾ وڃڻ.

پڄاڻي

مڪروهات ۽ ڪجهه گذريل مسئلن جي تحقيق بابت

بحرالرائق ۾ آهي ته نماز ۾ ڪوبه غير ضروري فعل جنهن جو ڪوبه صحيح غرض نه هجي. مڪروهه تحريمي آهي. البت پگهر اگهڻ ۾ ڪوبه حرج ناهي. ڪن مشائخن وٽ اهو به مڪروهه آهي. ٻنهي قولن ۾ تطبيق هن طرح آهي ته بنا ضرورت جي اگهڻ مڪروهه آهي، ضرورت ۾ اگهڻ جائز آهي، حديث ۾ جيڪو آيل آهي اهو ضرورت جي بنياد تي يا جواز بيان ڪرڻ خاطر آهي. فتاوىٰ خانيه ۾ آهي ته پيشاني تان مٿي يا ڪچرو نماز مان فارغ ٿيڻ کان پوءِ اگهجي ۽ جيڪڏهن ڏڪيائي ٿي ٿئي ۽ نماز مان توجهه هٽائي ٿي ته فارغ ٿيڻ

www.maktabah.org

کان اڳ بہ کو حرج کونھي. پر جيکڏھن ڏکيائي نہ ٿو سمجھي تہ وچ نماز ۾ اگھڻ مکروہ آھي. ۽ تشھد کان يعني تشھد پوري ٿيڻ کان اڳ مکروہ ناھي. محيط ۾ ان کي صحيح کوٽيو ويو آھي ۽ بحرالرائق ۾ آھي تہ اھو، متي اسان "عبث" (غير ضروري فعل) جي جيکا تعريف کئي، ان سان شامل آھي. يعني پنھنجي ھٿ سان پنھنجي بدن کي ڇھڻ جيکڏھن کنھن بہ ضرورت کان سواءِ ھوندو تہ اھو "عبث" ۽ غير ضروري ٿيندو. البتہ جيکڏھن کنھن شيءِ جي ڪري بدن ۾ خارش ٿئي جيکا ڏکوئيندڙ ۽ نماز مان ڌيان ھٽائيندڙ آھي تہ ان ۾ کوبہ حرج کونھي. ۽ اھا عبث ۽ غير ضروري نہ ٿيندي. انتھي. البتہ اگرين پڇڻ بابت بحرالرائق ۾ آھي تہ اھو ان لائق آھي تہ مکروہ تحريمي ھجي. البت نماز کان ٻاھر بنا ضرورت جي مکروہ تنزيھي آھي. ۽ پڻ منجھس مکروھات ۾ آگريون آگرين ۾ ڏيڻ نماز ۾ مکروہ تحريمي قرار ڏنل آھي. ۽ نماز جي انتظار واري حالت ۾ پڻ مکروہ آھي ۽ مکروھات مان ھڪ اھو بہ آھي تہ ٻئي وڏا گوڏا ايا ڪرڻ. اھو طحاوي جو قول آھي. پيرن جون ٻئي تريون متي ڪرڻ ۽ ڪڙين تي ويھڻ. ڪرخيءَ وٽ ٻئي مکروہ تحريمي آھن. ان جي بحرالرائق ۾ چٽائي آيل آھي. سجدي ۾ ٻئي ٻانھون وڇائڻ بہ مکروہ آھي. جيئن گذريو ۽ بحرالرائق واري چيو آھي تہ ظاھر اھو آھي تہ مکروہ تحريمي آھي. ۽ مکروھات مان ھڪ نماز ۾ پلٽ ھٽي ويھڻ بہ آھي جيکڏھن عذر نہ ھجي. جيکو حديث ۾ آيل آھي تہ نماز نفل پلٽ ھٽي پڙھجي سو ضرورت جي مدنظر آھي. يا جواز بيان ڪرڻ جي طور آھي. مکروھات نماز منجھان ڪپڙا ڪنجڻ بہ آھي. يعني سجدي ۾ وڃڻ وقت قميص يا گوڏ يا سلوار ھٿن سان ھن خيال سان متي ڪرڻ تہ ڪاڻي نہ پوي ۽ بحرالرائق ۾ پھراڻ جا پلو ڪنجڻ ۽ چيلھ ٻڌڻ ان ۾ شامل ڪري ان کي مکروہ چيو ويو آھي. خلاصہ ۾ چيو ويو آھي تہ چيلھ ٻڌڻ سان نماز مکروہ نہ ٿيندي. شايد سندس مراد پھراڻ کان سواءِ ٻئي کنھن ڪپڙي سان ٻڌڻ ھجي. چاڪاڻ تہ ڪراھت مخصوص پھراڻ سان ھٿ فتاوىٰ دائودي وغيرہ ۾ واقع آھي. ڪپڙي ڪنجڻ ۾ صاحب مغرب پھراڻ متان گوڏ ٻڌڻ بہ

www.maktabah.org

شامل ڪيو آهي ۽ نماز وقت ٻاهون ڪنڊ ۾ ان ۾ شامل ڪيو اٿس. مڪروهات ۾ هڪ آيتن ۽ سورتن ۽ تسبيحن جو ڳڻڻ، ڳڻيو اٿن، صاحبين وٽ مڪروه ناهي. بحرالرائق ۾ آهي ته اختلاف آڱرين يا تسبيح سان ڳڻڻ ۾ آهي. البت جيڪڏهن آڱرين جي نشانين تي ڳڻجي يا دل ۾ ياد رکجي ته مڪروه ڪونهي، اتفاقا. اڪثر هيءُ احڪام فرض ۽ نفل ۾ عام چيا اٿن. ڪنز[1] ۾ شيخ طاهر لکيو آهي ته نفلن ۾ مڪروه نه هڻڻ ۾ ڪو به اختلاف ناهي اختلاف صرف فرض ۾ آهي. ۽ مڪروهات مان بحرالرائق ۾ آندل آهي، ڪنهن رکن کي ٻيءَ جڳهه تي ياد ڪرڻ. سبب ڪراهت جو ڄاڻائيندي چيو اٿس ته ان ۾ به خرابيون آهن هڪ جاءِ ڇڏڻ ۽ ٻيو ٻيءَ جڳهه تي ادا ڪرڻ. پڻ مڪروهات مان هڪ سورت شروع ڪرڻ ۽ ان جي هڪ يا هڪ ڪان گهٽ آيت تلاوت ڪري اڌ ۾ ڇڏي ٻي سورت شروع ڪرڻ آهي ڇو نه صرف هڪ حرف ئي پڙهيو هجي، مؤلف جي دل ۾ اچي ٿو ته اهڙي جڳهه جتي ماٺهو پنهنجي مٿان مسنون سورتون لازم ڪري ٿو ڇڏي جيئن قل هو الله فجر يا مغرب جي سنت ۾ يا اهڙي ڪنهن ٻئي موقعي تي جيڪڏهن پل ۾ ڪابي سورت زبان تي اچي وڃي ته ڏن ننڍين آيتن يا هڪ ڏگهي آيت جيترو پڙهي ان کان پوءِ مقرر سورت پڙهي. ته جيئن ٻنهي جو حق ادا ٿي وڃي. والله اعلم. مڪروهات مان هڪ وات ۾ درهم يا دينار رکڻ آهي. جيڪو قرآن پڙهڻ ۾ رڪاوٽ نه هجي. جيڪڏهن حرفن ادا ڪرڻ ۾ رڪاوٽ ٿي ته نماز جائز نه ٿيندي. جيئن خلاصه وغيره ۾ آهي ۽ مڪروهات مان امام جي رکنن ادا ڪرڻ ۾ تڪڙ ڪرڻ کي به شمار ڪيو اٿن. بحرالرائق ۾ آهي ته مڪروهات مان آهي ته امام اهڙي تڪڙ ڪري جو مقتدي سنت ادا نه ڪري سگهن. اهو ۽ هيءُ به مڪروهات مان شمار ڪيو اٿن ته امام نماز کان پوءِ ويهي:

"اللهم انت السلام ومنك السلام واليك يرجع السلام تباركت يا ذالجلال والاكرام"

---

[1] 'ڪنز' مان 'ڪنز العمال' مراد آهي جيڪو علم حديث ۾ آهي. لڪاتبه عفي عنه

www.maktabah.org

کان وڌيڪ پڙهي. هر اهڙي نماز ۾ اهو مڪروه آهي جنهن جي پٺيان سنتون آهن. پر هن ۾ تمام گهٽو اختلاف آهي شمس الائمه حلوائي جو مذهب ان جي جواز جو آهي. خلاصو ان جو اهو آهي ته سنتون اهم آهن. ڪٽي دعائون، جيڪي سنت ۽ مستحب آهن، تن جي ڪري سنتون رهجي نه وڃن. بهتر اهو آهي ته مغرب کان سواءِ، جو ان ۾ پير هِلائڻ کان سواءِ ڏهه پيرا توحيد جو ڪلمو پڙهڻ حديث ۾ آيو آهي. ٻين نمازن ۾ وڌيڪ وقت نه ويهجي. سنت مؤڪده کان پوءِ اهي دعائون پڙهي جيڪي نماز کان پوءِ جون آهن ۽ بحرالرائق ۾ آهي ته مڪروهات مان بنا عذر جي نماز ۾ عمل قليل اختيار ڪرڻ آهي انتهىٰ. نانگ يا وڇون مارڻ نماز ۾ مڪروه ناهي. جيڪڏهن ٽوري عمل سان آهي ته. پر جيڪڏهن عمل ڪثير جي ضرورت ٿئي ته نماز نئين سر شروع ڪري. ۽ هيءُ عمل ڪثير به ان صورت ۾ جائز چيو اٿن جڏهن نانگ يا وڇون اڳيان لنگهي ۽ ڏنگ جو خوف هجي. اڳيان ناهي ته پوءِ مڪروه آهي. (النهايه)

- بحرالرائق ۾ آهي ته واجب چڏڻ سان نماز قطعي طور مڪروه تحريمي ٿي ويندي. جيڪڏهن سنت مؤڪده قويه چڏي وئي ته پري ناهي ته مڪروه تحريمي ٿئي. ڇاڪاڻ ته اها واجب چڏڻ جي برابر آهي. جيڪڏهن غير مؤڪده آهي ته مڪروه تنزيهي آهي البته مستحب چڏڻ ڪراهت جو موجب ناهي بلڪ خلاف اولي آهي. ته جاڻڻ گهرجي ته مڪروه جي باب ۾ قاعدوڪليو هيءُ آهي ته واجب چڏڻ مڪروه تحريمي آهي. سنت مؤڪده چڏڻ مڪروه تنزيهي آهي. اڪثر چوڻ مطابق ۽ غرر افڪار ۽ بحرالرائق مان ڪن جڳهين تان معلوم ٿو ٿئي ته مستحب چڏڻ پڻ مڪروه تنزيهي آهي. ۽ ڪفايت المؤمنين ۽ عيون ۾ مڪروهات ڳٽ مان پڻ هيءَ معني' مستفاد ٿئي ٿي. پر مڙني مستحبن کي ان ۾ شامل نه

www.maktabah.org

ڪيو ائس. شايد اهم مستحبن کي ڪافي سمجهيو ائس. والله اعلم. جڏهن مڙني خاص عام مڪروهن کان نماز صاف ۽ خالص ٿيل هوندي ته حساب ۾ ايندي جيڪڏهن مڪروه تحريمي واقع ٿي ويو ته ان جو موٽائڻ واجب آهي. جيڪڏهن مڪروه تنزيهي واقع ٿي ويو ته موٽائڻ مستحب آهي. جيئن شيخ ابن الهمام فتح القدير ۾ ذڪر ڪيو آهي. والله الموفق.

فصل

نماز جو طريقو

جيئن ته مڪروهات جي بيان مان فارغ ٿياسين. هاڻي مسنون نماز جو طريقو، مڙني فقهاء عظام جي پيرويءَ ۾ ذڪر ڪريون ٿا. ۽ ان جي ضمن ۾ جيڪي سنتون ۽ مستحب رهجي ويا آهن سي معتبر ڪتابن مان مستنبط ڪري بيان ڪريون ٿا ته جيئن انهن تي عمل ڪندڙ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي قول ته "صلوا كما رئيتموني اصلي" جي قول تي عمل ڪندڙ ثابت ٿي وڃي. انشاءَ الله.

سو 'الله تو آهر' ڪري اسين شروع ڪريون ٿا ته جڏهن ماڻهو نماز شروع ڪرڻ گهري ته حاضرقلب ٿي فرض جو تعين ڪري. بنا مد ڏيڻ يا ڇڪڻ جي الله اڪبر چئي. نمازي مرضيءَ وارو آهي ته هٿ اڳ ۾ ئي ڪئي يا تڪبير جي شروع کان ختم ڪرڻ تائين هٿ ڪٽ ۽ رکڻ جا ٻئي عمل بجا آڻي ڇڏي. ٻنهي صورتن ۾ هٿن جون آڱريون پنهنجي اصلي حالت تي هئڻ گهرجن. ۽ ٻنهي هٿن جي ترين جو قبلي ڏانهن منهن هجڻ گهرجي ۽ ٻيڙيءَ وانگر هٿ هيٺ آڻي ساڄي هٿ جو اندريون حصو کاٻي هٿ جي پٺيءَ تي رکي دن مٽان ائين ٻڌي ڇڏجي، جو ننڍي آڱر ۽ آڱوٺي سان کاٻي هٿ (ڪارائيءَ ۽ هٿ جي جوڙ وٽان) پڪڙجي ۽ رهيل ٽي آڱريون ڪارائيءَ جي پٺيءَ تي اصل حالت ۾ ڏگهيون رکي ڇڏجن. ان سان گڏ وگڏ ثنا پڙهي اعوذ بالله بسم الله چئي. ان کان پوءِ فاتحہ سوره يا ٽن آيتن سان پڙهي. جڏهن امام "ولاالضالين" چوي ته آهستي امام جيان آمين چئجي.

www.maktabah.org

قيام وقت ۾ پيرن وچ ۾ چئن آگرين جيتري وٽي هئڻ گهرجي ۽ ٻنهي پيرن تي برابر وزن رکڻ گهرجي ۽ نظر پيرن کان سجدي جي جاءِ تائين ڪرڻ گهرجي مڙني عضون کي چرپر کان محفوظ رکڻ گهرجي، چاکاڻ ته "لو خشع قلبه لخشع جوارحه" صحيح حديث آهي.[1] قرأت کان فارغ ٿي الله اکبر چئي رکوع ۾ ويجو. الله اکبر جي الف سان جهڪڻ شروع ڪبو ۽ پٺي سڌي ڪرڻ تائين تکبير پوري ڪبي. رکوع ۾ نظر پيرن جي پٺيءَ تي هئڻ گهرجي ۽ ٻنهي هٿن سان ٻنهي گوڏن کي سڪ جهلجي. ۽ آگريون کليل رکجن. ۽ پٺا ڪلها ۽ مٿو برابر رکجن، اهڙيءَ طرح سان جو جيڪڏهن پاڻيءَ جو ٽانو مٿان رکيو وڃي ته ان کي لوڏو نه اچي ۽ ٻانهون ڪمان جي زه وانگر جهلڻ گهرجن. ڏوڙيون نه ڪجن. ٻانهون ڏوڙيون ڪرڻ مڪروه آهن. رکوع ۾ تکبيرون پوريون پڙهڻ گهرجن. پر جيڪڏهن امام تکڙ ڪري ته ان جي پيروي ڪجي. بخلاف تشهد جي، جو اهو پورو پڙهڻ گهرجي. 'سمع الله لمن حمده' چوندي ئي مٿو مٿي ڪڻ گهرجي ۽ 'ربنالک الحمد' قومه ۾ چوڻ گهرجي. ۽ الله اکبر چوندي سڌو سجدي ۾ ائين وڃجي جيئن پاڻيءَ ۾ ٽٻي هڻبي آهي. ۽ پهريائين گوڏا پوءِ هٿ پوءِ نڪ ان کان پوءِ پيشاني رکڻ گهرجي. ان وقت ساڄي پاسي جهڪيل هئڻ گهرجي. جيڪڏهن مقتدي هجي ته تحميد تي ڪفايت ڪري. اٺ وقت ان جي ابترڙ ڪرڻ گهرجي.

شروع ساڄي پاسي کان ڪجي. ۽ سجدو نڪ ۽ پيشانيء تي ڪجي. ۽ ٻئي ٻانهون پاسن کان ڌار ۽ زمين کان مٿي رکجن. انبوهي نه هجي ته. پر جيڪڏهن انبوهي هجي ته جيئن آسان ٿئي تيئن ڪجي. پيٽ ۽ ران وچ ۾ پٽ وٽي هجڻ گهرجي، مٿي ايترو هجي جو چيلڙو هيٺان لنگهي وڃي، اهو تڏهن ٿي سگهي ٿو جڏهن هر عضوو پنهنجي جاءِ تي هجي. ۽ گوڏا برابر سڌا ٽيل هجن. ۽ هيءَ ڪشادگي

---

[1] صحيح مسلم ۾ حديث آيل آهي ته اصحاب سڳورا رضوان الله تعالىٰ عليهم اجمعين پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي زماني ۾ قيام وقت نظر پيرن تي رکندا هئا. ان کان پوءِ اصحاب عظام جي زماني ۾ سجده جي جاءِ تي رکندا هئا ۽ سجدي جي جاءِ کان پوءِ ڪنهن پاسي نظر نه ڦيرايائون.

www.maktabah.org

مٿئين طريقي تي حاصل ٿي سگھندي. ۽ بار هٿن، نڪ ۽ پيشانيءَ تي برابر اچڻ گھرجي. جيڪڏھن گھٽو ڏگھو ٿبو يا گھٽ ٿبو ته عضوو کلڻ ۾ فرق اچي ويندو. ۽ پڻ بار صرف پيشانيءَ تي پوندو. ان کي بزرگن غلط قرار ڏنوآھي. ۽ نظر سجدي ۾ نڪ جي پاسن تي ڪرڻ گھرجي. ۽ آگريون ٻنھي هٿن جون برابر رکڻ گھرجن. ۽ ٻئي آگوٺا ڪنن جي پاپڙين جي سامھون ھجن. ۽ ڪن روايتن ۾ آھي ته ڪلھن برابرھجن. پھريون مستحب، بلڪ مسنون آھي. ۽ ٻنھي پيرن جون آگريون قبلي ڏانھن منھن ڪيل ھجن. ۽ بار پير جي پٺن تي ھڻڻ گھرجي. ۽ سجدي جون تسبيحون مڪمل ڪري الله اڪبر چئي تشھد وانگر ويھجي. ٿورو توقف ڪري تڪبير چئي ٻيو سجدو ادا ڪجي. ان کان پوءِ تڪبير چوندي زمين تي ٽيڪ ڏيڻ بنا ھٿ گوڏن تي رکي اٿڻ گھرجي. ۽ وچ ۾ ھٿ نہ ٻڌجن. جيئن ڪي ماڻھو ٻڌندا آھن. چاڪاڻ ته قرائت واريءَ جڳھ تي ھٿ ٻڌڻ جو فرمايو اٿن. نبي صلي الله عليه وسلم جن جي صفت ۾ صحيح حديث آھي ته:

اذا نھض نھض علي رکبتيه واعتمد علي فخذيه.

جڏھن اٿندا ھئا ته گوڏن تي اٿندا ھئا ۽ رانن تي ٽيڪ ڏيندا ھئا.

۽ طئي آھي ته ھيٺ وڃڻ جي ابتڙ اٿڻ ٽيندو آھي. يعني ھيٺ وڃڻ ۾ ران زمين تي رکندو ۽ مٿي اٿڻ ۾ زمين کان ڪٿي رانن تي رکندو. ۽ ان طرح اٿندو. تنھن ڪري ھٿ ٻڌڻ بدعت بلڪ مڪروھ ٽيندا.

عورت جي نماز:

مٿي جيڪو گذريو سو مرد لاء آھي البت عورت جي نماز ڏھن شين ۾ مرد جي خلاف آھي:

1- تڪبير وقت ھٿ ڪلھن تائين سيني سان ملائي ڪٿندي.

2- سيني تي ھٿ ٻڌندي

www.maktabah.org

3- رکوع ۾ آگريون گوڏن تائين پهچائيندي.[1]
4- آگريون کليل نہ رکندي
5- سجدي ۾ پيٽ ران سان ملايل رکندي.
6- ٻاهون پاسن سان مليل رکندي.
7- سڀ عضوا هڪ ٻئي سان مليل رکندي.[2]
8- پيرن جون آگريون اڀيون نہ کندي
9- قاعدي وقت ٻئي پير ساڄي پاسي کان ٻاهر رکندي
10- جهري نمازن ۾ پڻ آهستي پڙهندي

هڪ رکعت پوري ٿي ٻي رکعت ان ئي طريقي سان بجا آڻبي سواءِ هن جي ته ثنا تعوذ نہ پڙهبو. جيئن ٻي رکعت جي ٻئي سجدي مان فارغ ٿبو ته کاٻي پير تي ويهبو ۽ ساڄو پير اڀو کبو ۽ ٻئي هٿ ران تي رکبا. هٿن جون آگريون قبلي ڏانهن گوڏي جي کناري برابر هجن ۽ نظر هنج ۾ هجڻ گهرجي، ۽ شهادت چوڻ وقت اشارو کبو. جيئن ئي تشهد مان فارغ ٿجي، ٽين رکعت طرف زمين تي ٽيڪ ڏيڻ کان سواءِ اٿجي، بسم الله کان پوءِ صرف فاتحہ پڙهجي، چپ ڪرڻ ۽ تسبيح پڙهڻ ٻئي جائز آهن. سورت ۾ جائز آهي پر افضل فاتحہ تي اکتفا ڪرڻ آهي. ٻئين ٻن رکعتن کان پوءِ پهرين وانگر قاعدي ۾ ويهجي. تشهد پڙهي درود ۽ گذريل دعائون پڙهي سلام مؤمنن ۽ ملائڪن جي نيت سان ورائجي. نظر ٻنهي سلامن ۾ ٻنهي ڪلهن تي پوڻ گهرجي. ڳل پوئين صف آڏو نمايان ڪرڻ گهرجن. مقتدي جنهن پاسي امام هجي ان پاسي ان جي نيت ڪن. جيڪڏهن امام جي پٺيان هجي ته ٻنهي سلامن ۾ ان جي نيت ملحوظ هجي. اڪثر ماڻهو سلام جي نيت کان بيخبر آهن.

---

(1) رکوع، سجدي ۽ قعدي ۾ ٻانهي آزاد عورت جيان آهي. البتہ تکبير تحريمہ وقت رفع اليدين ۾ اها مردن جيان آهي. ان طرح فتاوىٰ ۾ آهي. (جوهره النيره شرح القدوري).
(2) عورت ڏهن شين ۾ مرد جي خلاف ڪندي. تکبير تحريمہ وقت هٿ ڪلهن تائين ڪنديءَ. ساڄو هٿ کاٻي مٿان بنن هيٺان ٻڌنديءَ. پيٽ ران کان ڌار نہ ڪنديءَ. بغل ظاهر نہ ڪنديءَ. پلٽ هٽي ويهنديءَ. رکوع ۾ آگريون نہ کولينديءَ. مردن جي امامت نہ ڪنديءَ. انهن جي جماعت مڪروهہ آهي. انهن جي امامت ڪندڙ سندن وچ ۾ بيهنديءَ جهري نمازن ۾ جهر نہ ڪنديءَ. ٻانهي سيني ڳالهين ۾ آزاد عورت جيان آهي سواءِ تکبير تحريمہ وقت رفع اليدين جي ان ۾ اها مردن جيان آهي. (جوهره النيره في باب صفت الصلواة من عينيه)

www.maktabah.org

جيئن بحرالرائق ۾ پڻ چيل آهي تہ سلام کان پوءِ توقف ڪجي. اهو سنت مؤڪد آهي. فتح القدير ۾ "اللهم انت السلام و منک السلام واليک يرجع السلام" تي مختصر ڪيل آهي، پر حديثن ۾ استغفار ۽ ٻيون دعائون پڻ آيل آهن، جن کي لکندڙ (مصنف) فتوح الاوراد ۾ آندو آهي. ۽ جيڪڏهن وقت عصر يا صبح هجي تہ قبلي ڏانهن منهن ڪري يا جماعت ڏانهن منهن ڪري، جيڪڏهن ڏهن کان مٿي آهز تہ جماعت ڏانهن منهن ڪري دعا گهرجي. اها دعا مقبول آهي. اهو تڏهن آهي جڏهن پوئين صف ۾ ڪو نماز پڙهندڙ سامهون نہ هجي. فرض کان پوءِ ڪلمہ طيبہ پڙهڻ جائز آهي، مڪروهہ ناهي. جيئن ڪن روايتن ۾ آيو آهي تہ اهو ترجيح ڏنل ۽ مقبول ناهي. ان ڪري مضمرات ۾ آيل آهي تہ صلواة مڪتوبہ کان پوءِ وڏي آواز سان "لا اله الا الله محمد الرسول الله" چئبو. جڏهن جماعت سامهون هجي تہ پنهنجي ساڄي پاسي طرف مڙي ويهجي. منهن ساڄي طرف وارن ماڻهن ڏانهن ڪري ويهجي. ان کان پوءِ اڻي فرض واري جڳهہ مٿائي پي جڳهہ تي سنت ادا ڪجي. افضل قبلي جو ساڄو پاسو آهي جيڪو نمازيءَ جو کاٻو پاسو ٿيندو. اهو فتاوىٰ خانيہ ۾ مذڪور آهي.

دعا وقت هٿ کلهن تائين کڻجن. دل ۾ پڙهڻ گهرجي. ۽ منهن نماڻو هئڻ گهرجي. ۽ ٻئي هٿ ملايل هئڻ گهرجن جيئن مسڪين ماني گهرڻ وقت ڪندو آهي. ان طرح آهي الشرعة ۾. ۽ بحرالرائق ۾ آهي تہ هٿ آسمان ڏانهن کڻجن. انتهي. دعا پوري ٿيڻ کان پوءِ هٿ منهن تي ڦيرائجن. اهو سنت آهي. ۽ فرض سان لڳولڳ مهم جي طور تي فاتحہ پڙهڻ بدعت آهي. الخلاصہ. جيڪڏهن سنت کان پوءِ پاڻ سڳورن لاءِ فاتحہ پڙهجي تہ بدعت حسنہ آهي. والله اعلم

جيئن تہ علماء ظاهر (جي سمجهائي) منجهان فارغ ٿياسين هاڻي نماز اولياءَ اهل باطن جو ذڪر ڪجي ٿو.

نماز اولياء اهل باطن

ڄاڻڻ گهرجي تہ نماز جو نچوڙ ۽ روح خشوع (عاجزي ـ نوڙت) آهي. ۽ حديث ۾ آيل آهي تہ:

www.maktabah.org

قال رسول الله صلي الله عليه وسلم لايقبل الله صلواة امرءٍ لايشهد قلبه كما يشهد بدنه و ان الرجل علىٰ صلواته دائم. ولايكتب له عشرها اذا كان قلبه ساهيا.

رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو تہ الله تعالىٰ کنهن ماڻهوءَ جي نماز ايستائين قبول نہ ٿو ڪري جيستائين سندس دل نماز ۾ ائين حاضر نہ هجي جيئن سندس جسم حاضر آهي. ۽ بيشڪ مرد پنهنجي نماز ۾ هميشہ هوندو آهي. پر (نماز مان) ڏهين پتي بہ ان لاءِ نہ لکي ويندي جيڪڏهن ان جي دل غافل هوندي.

لاهيا وفي الخبر ان العبد اذا قام اليَ الصلواة رفع الله تعالي الحجاب بينه و بينه و واجهه بوجهه الكريم. الحديث

حديث ۾ آهي تہ بيشڪ ٻانهو جڏهن نماز لاءِ اٿندو آهي تہ الله تعالي سندس ۽ پنهنجي وچ مان حجاب کڻي ڇڏيندو آهي ۽ ان ڏانهن پنهنجي منهن مبارڪ سان متوجهہ ٿيندو آهي. الحديث.

وفي الحديث ايضا ان العبد اذا قام فانه بين يدي الرحمن فاذا التفت قال له الرب الي من تلتفت؟ الي من هُوَ خير لک مني؟ ابنَ آدم اقبل الي فاني خير لک ممن تلتفت اليه. الحديث.

۽ پڻ حديث ۾ آهي تہ ٻانهو جڏهن قيام ڪندو آهي تہ اهو پنهنجي رحمن جي آڏو هوندو آهي. پوءِ جڏهن ٻئي پاسي متوجهہ ٿيندو آهي تہ ڪيس رب چوندو آهي تہ ڪنهن ڏانهن متوجهہ ٿين ٿو. چا اهو تو لاءِ مون کان پلو آهي؟ اي ابن آدم مون ڏانهن اچ مان تو لاءِ ان کان پلو آهيان جنهن ڏانهن تون متوجهہ ٿين ٿو. (الحديث)

سيد الطائفہ جنيد بغدادي قدس سره چيو آهي تہ:

لكل شيءٍ صفوه و صفوه الصلواه التكبيره الاولي.

ڪنهن چيو آهي تہ:

النية بالله لله من الله اي بمشاهده الله خالصة لله صادره من الله.

www.maktabah.org

يعني نيت الله جي الله لاءِ ۽ الله کان آهي. يعني الله جي شاهدي لاءِ خالص الله ڪارڻ ۽ الله کان صادر ٿيندڙ. جيئن هڪ ڪنجن ٻا تيئن دنيا ۽ آخرت کي پٺيءَ پويان ڦٽو ڪجي. ۽ دل مان الله کان سواءِ هر شيءِ جو خيال ڪڍي ڇڏجي.[1] جيئن حديث ۾ آيو آهي ت:

صل صلواه مودع اي مودع لهواه سواه و دنياه[1] اهڙي نماز پڙهه جو الله کان سواءِ دنيا جي هر شيءِ وسري وڃي. و قد ورد ان المؤمن اذا توضا للصلواه تتباعدت منه الشيطان في اقطار الارض خوفامنه، لانه يتاهب للدخول علي الملک، فاذا کبر حجب عنه ابليس و يضرب بينه وبينه سرادق، ولا ينظراليه، و واجهه الملک الجبار بوجه، و اذا قال الله اکبر اطلع الملک في قلبه فاذا رآه ليس في قلبه اکبر من الله عزوجل شيءٌ يقول صدقت الله تعالي اکبر في قلبک کما تقول. و تشعشع من قلبه نور يلحق ملکوت العرش ويکشف له بذالک النور ملکوت السماوات والارض ويکتب له خشوع ذالک النور حسنات. الحديث. ذڪره في عوارف المعارف.

حديث ۾ آيو آهي ت بيشڪ مؤمن جڏهن نماز لاءِ وضو ڪندو آهي ت شيطان کانئس زمين جي ڇيڙي تائين پڇي ويندو آهي. هن خوف ۾ ت اهو تيار ٿي رهيو آهي بادشاهه وٽ وڃڻ لاءِ. پوءِ جڏهن تڪبير چوندو آهي ت ابليس کانئس پردي ۾ هليو ويندو آهي. سندس ۽ هن جي وچ ۾ اوٽ اچي ويندي آهي ۽ ان کي ڏسي نه سگهندو آهي. ۽ ان طرح مالڪ جبار ڏانهس پنهنجي منهن سان

---

[1] چار پيرا الله اکبر تکبير ۾ جيئن ٻڌندو، هر پيري هڪ بزرگ عالم ناسوت سفلي عنصري، علوي سماوي ۽ ملڪوت سفلي ۽ اعلي رواحي کي نظر ۽ ملاحظ هيٺ آڻيندو ۽ اشهد ان لا اله الاالله ۾ واحديت جبروت جو پورو مشاهدو ڪندو ۽ اشهد ان محمد رسول الله ۾ لاهوت وحدت ۾ حاضر ٿيندي، بقاء البقاء سان حقيقي فلاح ۽ وصال طرف گامزن ٿيندو. تان جو الله اکبر مهل بزرگيءَ ذات تحت الاهي ۾ محو ٿيندو سمجهندو جو سمجهندو. منه

[1] عبدالله واري نسخي ۾ هيءُ لفظ هن طرح آيل آهن: "اي مودع لهوان و دنياه وکل شيءِ سواه"

www.maktabah.org

متوجهہ ٿيندو آهي. جڏهن الله اکبر چوندو آهي تہ مالڪ سندس دل ۾ نهارينندو آهي. جڏهن ڏسندو آهي تہ سندس دل ۾ الله کان وڌيڪ ڪا بہ شيءِ وڌي ڪانهي تہ چوندو آهي، "تو سچ چيو! الله تعالي تنهنجي دل ۾ بيشڪ ائين وڏو آهي جيئن تون چئين ٿو." ۽ سندس دل مان نور جا شعاع نڪرندا جيڪي ملڪوت عرش سان وڄي ملندا آهن. ۽ ان سان ملڪوت السماوات والارض جو نور ڪلي پوندو. ۽ انهيءَ نور جو خشوع سندس لاءِ نيڪي لکندو. (الحديث)

الله اکبر کي بار بار هر رکن سان ورجائڻ جو راز اهو آهي تہ ماڻهو غفلت مان نڪري اچي. تہ جيئن ترقي ماڻي، تنهن ڪري الله اکبر سندس وڏائيءَ کي ذهن ۾ رکي ائين چوي جو پاڻ گم ٿي وڃي. ۽ پوري ڪائنات سندس عظمت آڏو سرنهن جي ڏاڻي جيان هجي. ۽ ان کي پڻ الله تعالىٰ جي جمال جو ظهور سمجهي ۽ ان طرف بنهہ توجهہ نہ ڪري. حق جل و علىٰ جي ڪمال جي مطالعہ مان از خود متي اچي ۽ ڄاڻي تہ اهو ڏسندڙن جي ڏسڻ کان وڏو آهي. بلڪ هن طرح تہ ٻيا بہ ان کي وڏائيءَ سان ياد ڪندا آهن.

لا احصي ثناءً عليک انت کما اثنيت علىٰ نفسک وسبحانک اللهم الخ هن معني سان پڙهي تہ پاڪ ٿو ڄاڻان تو کي مڙني امڪاني نقصن کان. ۽ مڙني ڪمال جي وصفن جو تو کي مالڪ ٿو ڄاڻان تون تمام وڏين برڪتن ۽ ٻلائيءَ وارو آهين. تنهنجو اسم جنس جيڪو ذات مقدس، صفات عاليہ ۽ افعال ڪاملہ تي دلالت ڪري ٿو سو تمام وڏي عظمت وارو ۽ بلند تر آهي، جيڪو بيان ئي نہ ٿو ڪري سگهجي. ۽ ناهي ڪوبہ معبود، معشوق ۽ موجود تو کان سواءِ.

۽ سوره فاتحہ پڻ عظمت ۽ ثناءَ جو لحاظ رکي پڙهجي. جيئن صحيح حديث ۾ وارد آهي تہ:

قال رسول الله صلي الله وسلم حاکيا عن الله تعالىٰ قسمت الصلواه بيني وبين عبدي نصفين فاذا قال العبد الحمد لله رب العالمين قال حمدني عبدي و اذا قال الرحمن الرحيم قال اثني علي عيدي. واذا

www.maktabah.org

قال مالک یوم الدین قال مجدني عبدي، و اذا قال ایاک نعبد و ایاک نستعین قال هذا بیني وبین عبدي و اذا قال اهدنا الصراط المستقیم قال الله هذا لعبدي ولعبدي ما سال. (رواه مسلم)

رسول الله صلي عليه وسلم فرمايو ته الله تعالي فرمايو آهي ته، مون پنهنجي ۽ پانهي جي وچ ۾ نماز کي ٻن حصن ۾ ورهايو آهي، جڏهن پانهو الحمدلله رب العالمين چوندو آهي تڏهن الله تعالي چوندو آهي "حمدني عبدي" (منهنجي پانهي منهنجي ساراه ڪئي) جڏهن الرّحمن الرّحيم چوندو آهي تڏهن الله تعالي فرمائيندو آهي "اثنیٰ علي عبدي" (منهنجي پانهي منهنجي ثنا ڪئي) جڏهن "مالک یوم الدین" چوندو آهي تڏهن الله تعالي فرمائيندو آهي "مجدني عبدي" (منهنجي پانهي منهنجي بزرگي بيان ڪئي) جڏهن "ایاک نعبد وایاک نستعین" چوندو آهي تڏهن الله تعالي چوندو آهي "هاذا بیني وبین عبدي" (هيءَ منهنجي ۽ منهنجي پانهي جي وچ ۾ آهي) جڏهن چوندو آهي "اهدنا الصراط المستقیم" تڏهن الله تعالي فرمائيندو آهي: "هذا لعبدي و لعبدي ماسأل" (هيءُ منهنجي پانهي لاءِ آهي ۽ منهنجي پانهي لاءِ اهو آهي جنهنجو سوال تُو ڪري) (رواه مسلم). ان ڪري فاتحہ معنیٰ جو خيال رکي پڙهجي. ته جيئن الاهي خطابن جو ڪِي تي سگهي. عوارف المعارف ۾ فرمائي تُو ته شيخ سراج فرمايو آهي ته، جڏهن پانهو تلاوت شروع ڪري ته حاضر دماغيءَ سان ائين شروع ڪري جو پائنجي ته الله کان ٻڌي رهيو آهي. يا الله آڏو پڙهي رهيو آهي. ان طرح جي حاضر دماغيءَ/ حاضر دلي حاصل تي سگهي ته بهتر نہ ته معنیٰ جو لحاظ رکي پڙهي، يعني چارئي حمد: جمع يا جمع ۽ تفرقہ، يا تفرقہ، جمع بتفرقہ ۽ تفرقہ بجمع ثابت آهي الله تعالي لاءِ. حامد ۽ محمود حقيقة ۾ انهن مڙني مرتبن ۾ هن لحاظ کان آهي جو پروردگار مڙني عالمن، معلومن ۽ اعيان ثابت جو آهي. فيض اقدس سان وحديت ۽ احديت جي مرتبي ۾، ۽ رحمان آهي رحمت عامہ ۽ وجودي سان، نفس رحماني ۽ ڪمال جلاءِ ظهوريءَ سان، مقدس فيض ذريعي. ۽

www.maktabah.org

رحيم آهي ڪمال درجي جي روشني عطاڪرڻ واسطي. استعداد رکندڙ کي مشاهده ۽ معائنہ جي مرتبي فناءِ بقا ۽ بقاء البقاءِ دنيا ۾ جي درجي تي پهچائڻ جي لحاظ کان مالڪ جزا جو آهي قيامت جي ڏينهن هر هڪ کي لائق ۽ جوڳي جزا سان سرفراز فرمائيندو. جڏهن جاءِ تي پهچي حامد ۽ محمود تي دل حاضر ڏسي مخاطب ڪري چوي تہ مخصوص ٿو ڪريان عبادت ۽ عبوديت کي توسان. ۽ هن تخصص ۾ خاص تو کان مدد ٿو گهران. تجلي افعالي، صفاتي ۽ ذاتيءَ سان ۽ قرب نوافل ۽ فرائض ۽ قرب القرب سان. راه ڏيکار مون کي اي الله! نفس، قلب ۽ روح جي اعتبار کان ان سڏي رستي جي جيڪو "مازاغ البصر و ما طغىٰ" هجي. ان دنيا ۽ آخرت مان کنهن پاسي کان ڦڏ ۽ ٽيڙ نہ هجي. علم يقين، عين اليقين ۽ حق اليقين سان. اهو رستو هن جيڪو جماعت کي ڏيکاريو اٿئي. اولائڪ الذين انعم الله عليهم من النبيين و الصديقين والشهداء والصالحين. اهڙو رستو نہ جيڪو غضب وارن جو آهي، جو محبوب حقيقيءَ کان سواءِ ڪو مطلوب دل ۾ اچي.

از راه راست ما و غم او روان شديم
دنيا و آخرت بيمين و يسار ماند

۽ نہ اهڙو رستو جنهن تي گمراهه ماڻهو هلن ٿا جيڪي ظاهري شان ۽ باطني عزت ۽ مان کان غافل رهن ٿا ۽ کنهن نہ کنهن مرتبي تي بس ڪري ويهي ٿا رهن. آمين نهايت عاجزيءَ سان بقاء البقا سان شرف قبوليت طلبيان ٿو: چاکاڻ تہ ادراڪ/ عرفان ماڻڻ کان عاجزي ڏيکارڻ ۾ ادراڪ/ عرفان آهي

کسي مرد تمام است گر نہ تمامي
کند باخواجگي کار غلامي

ان کان پوءِ قل هو الله احد يا ڪا ٻي سوره معنىٰ جو لحاظ رکي پڙهجي، چاکاڻ تہ اخلاص مڙني کان خلاصي حاصل ڪرڻ ۽ آجو ٿي وڃڻ جو ذريعو آهي. ان جي معنىٰ دل ۾ رهي تہ بهتر آهي، جهڙوڪ محمد صلي الله عليه وسلم جن جو اهو شان آهي تہ الله جل جلاله متصف آهي، احديت ذاتي، وحدت ۽ احديت جمعي ۽

www.maktabah.org

احديت سان. بي نياز آهي مڙني کان بي پرواه آهي فناذاتيءَ کان. مڙئي سندس اسمائي ۽ صفاتي ڪمال جا محتاج آهن. يا منزه ۽ پاڪ آهي احديت بابت سلبي وصفن سان متصف ٿيڻ کان. ۽ حمديت ۾ موصوف آهي ثبوتي وصفن سان. ڪوبہ سندس جهڙو ناهي. جو سندس پٽ سڏجي سگهي. ۽ اهو ڪنهن بہ شيءِ سان هڪ جهڙائي نہ ٿو رکي. جيڪو سندس والد ٿئي. ۽ تولد ۾ مماثلت ۽ هڪ جهڙائي شرط آهي، ۽ ان جو ڪوبہ مٽ ۽ برابر ناهي، يعني ان جي ڪو مشابهہ ناهي، فرمان آهي:

ليس كمثله شيءٌ وهو السميع البصير.

جيڪڏهن اها معنىٰ دل ۾ نہ ٿو آئي سگهي تہ:

الاحسان ان تعبدالله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك.

احسان هي آهي تہ تون الله جي ائين عبادت ڪر جهڙوڪ ڪيس ڏسي رهيو آهين جيڪڏهن تون ڪيس ڏسي نہ رهيو آهين تہ اهو تو کي ڏسي رهيو آهي.

هي معنىٰ دل ۾ رکي. يا هيءَ معنىٰ دل ۾ رکي:

الذي يراك حين تقوم و تقلبك في الساجدين.

اهو تو کي ڏسي ٿو جڏهن تون قيام ٿو ڪرين ۽ سجدي ڪندڙن سان سجدو ٿو ڪرين.

يا "اياك نعبد و اياك نستعين" دل ۾ پوري حضور سان متصور هجي. والله الموفق.

عوارف المعارف ۾ آهي تہ حديث شريف ۾ اچي ٿو تہ نماز چار هيئتون ۽ چهہ ذڪر آهن. يعني قيام رڪوع، سجدو، قاعدو، تلاوت، تسبيح، حمد، استغفار، دعا ۽ صلواة ۽ هي ڏهہ شيون ملائڪن جي ڏهن صفن ۾ ورهايل آهن. هر صف ۾ ڏهہ هزار فرشتہ آهن. نمازي عبادت جي اندر ٻن رڪعتن ۾ اهي شيون جمع ٿو ڪري جيڪي هڪ لک فرشتن ۾ ورهايل آهن. تنهن ڪري جڳائي تہ هر عمل ۾ انهن عبادت ڪندڙن

www.maktabah.org

جي وصف سان موصوف ٿئي. يعني قيام ۾ قيام کندڙ فرشتن جي صفت اپنائي. رکوع ۾ رکوع کندڙن جي، سجدي ۾ سجدي کندڙن جي ان طرح مڙني فرشتن جون وصفون سامهون رهن.

وعن ابن عباس رضي الله عنهما الخشوع في الصلواه ان لايعرف المصلي من علي يمينه و شماله.

ابن عباس کان مروي آهي ته نماز ۾ خشوع هيءُ آهي ته نمازي اهو نه سجاڻي ته سندس ساڄي کير آهي ۽ کاٻي کير.

و عن سفيان الثوري من لم يخشع فسدت صلواة

سفيان سوري کان مروي آهي ته جيڪو نماز ۾ خشوع نه ٿو ڪري تنهن جي نماز فاسد ٿي ويندي.

وقال ابو سعيد النخراز اذا ركع احدكم فالادب في ركوعه ان لايبقي مفصل الا هو منتصب نحو العرش ثم يعظم الله حتي لايكون في قلبه شيء اعظم من الله فاذا رفع راسه وقال سمع الله لمن حمده يعلم انه يسمع ذالك وفيه ايضا ومن الساجدين من يكاشف انه يطوي بسجوده بساط الكون والمكان. ويشرح قلبه في فضاء الكشف والعيان يسجد علي طرف رداء العظمة وذالك اقصىٰ ماينتهي اليه طائر الهمة البشرية ومنهم من يكون في بحر شهوده لم يتخلف عن السجود شعره كماقال سيد البشر صلي الله عليه و آله وصحبه وسلم في سجوده سجد لك سوادي وخيالي.

۽ ابو سعيدءن النخراز چيو آهي ته جڏهن توهان مان کو رکوع ڪري ته رکوع جو ادب هي آهي ته سندس نظر عرش تي هئڻ گهرجي. ۽ الله جل شانه جي اهڙي عظمت دل ۾ رکي جو سندس دل ۾ ڪائنس وڏي کاٻه شيءِ نه هجي. پوءِ جڏهن مٿو رکوع مان کڻي ۽ سمع الله لمن حمده چئي ته يانئي ته ٻڌي رهيو آهي. ان ۾ ئي هي به آهي ته سجدي

www.maktabah.org

ڪندڙن مان ڪي آهن جيڪي پنهنجي سجدي ۾ ڪائنات جي وسعت ۽ پکيڙ پنهنجي دل ۾ محسوس ڪندا آهن. سندن دل ڪشف ۽ عيان جي فضاءِ ڪلي پوندي آهي. ۽ عظمت جي چادر جي پلو مٿا سجدو ڪندا آهن. هيءُ تمام اتاهون درجو آهي جنهن تائين انساني همت پهچي سگهندي آهي. ڪي اهي آهن جيڪي پنهنجي شهود جي درياهه ۾ هوندا آهن جن جا وار بہ سجدي ڪان نہ رهندا آهن. جيئن سيد البشر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي. پنهنجي سجدي ۾ تو ڪي منهنجو خيال ۽ منهنجو پاڇو بہ سجدو ڪري ٿو. جڳائي تہ رڪوع ۽ سجدو. جيڪو عاجزي ۽ نوڙت جي جاءِ آهي. ان ۾ حق تعالىٰ جي عظمت ۽ وڏائي نہ وسارجي. بلڪ اهو يادنجي تہ اها ذات عالي مطلق ۽ عظيم برحق مقيدات ۾ ۽ ڀائي ۽ قرب اختيار ڪرڻ باوجود واقعي عظيم ۽ عالي آهي.

ان طرح مسيح الاولياءُ[1] عين المعاني ۾ نقل ڪيو آهي. ۽ ڪن چيو آهي تہ نماز جا چار شعبا آهن:

1- جسم ۽ جان جو محراب ۾ حاضر هڻڻ.
2- بادشاه بخشڻهار جي حضور ۾ عقل جو حاضر هڻڻ.
3- شڪ شبهي کان بالا دل جي عاجزي.
4- عاجزي سان ارڪان ادا ڪرڻ.

سو جسم ۽ جان جي حاضريءَ وقت دروازو ڪلندو. عقل جي حاضرهڻڻ وقت عتاب لهندو دل جي حضور وقت حجاب لهندو. عاجزي سان ارڪانن جي ادائگيءَ وقت ثواب ملندو. سو جنهن نفس جي عاجزي کان سواءِ نماز پڙهي سو خطا ڪار آهي جنهن عقل جي حاضر ڪرڻ کان سواءِ نماز پڙهي سو پايل آهي. جنهن حضور دل کان سواءِ نماز پڙهي سو فضول نماز پڙهندڙ آهي ۽ جو بنا خشوع جي

---

[1] لفظ مسيح الاولياء عين العرفاء حضرت صاحب ۽حضرت پير جتي بہ اچي، ان مان مراد شيخ عيسىٰ جند الله آهي، جيڪو هن ڪتاب جي مصنف شيخ فتح محمد جو پيءُ هو. (الڪاتبہ عفي عنہ)

www.maktabah.org

ارڪانن جي ادائگي ڪري ٿو، سو خالي آهي، ۽ جنهن ان کي ائين ادا ڪيو جيئن ٻڌايو ويو ته پوري نماز پڙهندڙ آهي. سيد الطائفه جنيد بغدادي کان پڇيو ويو ته نماز جو فريضو ڇا آهي؟ فرمايائون: قطع العلائق. وجمع الهمم. والحضوربين يدي رب الخلائق.

(باهريان) ڳانڍاپا ٽوڙي ڇڏڻ، سوچون ۽ خيال هڪ هنڌ ڪڏڻ ۽ خلق جي پالڻهار وٽ پاڻ حاضر ڪرڻ.

۽ شيخ ابو الخير چيو آهي ته مون رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺو. مون کين چيو ته يارسول الله مون کي وصيحت فرمايو. پاڻ فرمايائون اي ابوالخير نماز توتي لازم آهي. مون پنهنجي رب کان وصيحت گهري جنهن مون کي نماز جي وصيحت ڪئي ۽ چيائين آءٌ توکي سڀ کان وڌيڪ ويجهو ان وقت هوندو آهيان جڏهن تون نماز پڙهندو آهين. قعود وقت جڳائي ته هڙئي مرتبا طئي ڪري ويجهو ٿي ويهڻ واري انداز ۾ ويهجي جيئن مشائخن فرمايو آهي.

الصلواة معراج القلوب والتشهد مقر الوصول.

نماز دلين جو معراج آهي ۽ تشهد وصل جي جاءِ آهي.

الاهيات جي مسافت سماوات ۽ تحيات جي طبقن تي چڙهڻ کان پوءِ رب البريات مٿان سلام ڪرڻ گهرجي ۽ سلام جڏهن پڃاڻيءَ تي پهچي ته دوستن کي ائين سلام ڪجي جڏ هن جهان مان غائب ٿي اجهو هاڻي حاضر ٿيو آهي. ۽ حاضرين کي سلام ڪري رهيو آهي. ان کان پوءِ چئي: "اللهم انت السلام ومنک السلام" اهو انتها درجي جي معرفت سان پڙهجي. اهل اسرار يقين لاءِ ايترو مقدار هن رسالي ۾ ڪوڙ آهي. والله الکافي والمعين.

جماعت جو بيان

اها سنت مؤڪده آهي ظاهر روايت مطابق. امام زاهدي مجتبيٰ ۾ لکيو آهي ته ظاهر اهو آهي ته تاڪيد مان قوم جي مراد وجوب آهي. ڇاڪاڻ ته استدلال ۾ جيڪي حديثون آيل آهن. سي سخت وعيد رکندڙ آهن. محيط ۾ آهي ته عذر بنا جماعت ڇڏڻ جي اجازت

www.maktabah.org

ناهي. قنيه ۾ آهي ته جماعت ڇڏيندڙ مڻان تعذير واجب آهي. ۽ بدائع ۾ آهي ته جنهن سنت مؤڪده چيو آهي سو به وجوب جي خلاف ناهي، ڇاڪاڻ ته ٻئي هن خصوصيت ۾ برابر آهن. ته شعار الاسلام مان آهن. بحرالرائق ۾ آهي ته اهل مذهب وٽ واجب هڻڻ کي ترجيح ڏنل آهي. بدائع ۾ اهو اسان جي عام مشائخ کان نقل ڪيو ويو آهي. (انتهي)

- جماعت پنج وقتي نمازن ۾ واجب آهي. عيدن ۾ هڪ قول مطابق واجب آهي. ۽ جمعي ۾ فرض آهي. تراويح ۽ صلوات ڪسوف ۾ سنت آهي. وتر رمضان ۾ هڪ روايت مطابق مستحب آهي ۽ خسوف جي نماز ۾ ان جي مڪروه هڻڻ ۾ اختلاف آهي. رمضان کان پوءِ وتر جي جماعت مڪروه آهي. اڪثر ان خيال جا آهن هڪ روايت مطابق جائز آهي. استسقاء ۾ امام صاحب وٽ جماعت مسنون ناهي. صاحبين وٽ مسنون آهي. ۽ نفل ۾ جيڪڏهن اذان ۽ اقامت ڇئي سڏي جماعت ڪجي ته مڪروه آهي، البت بنا اذان اقامت ۽ سڏڻ جي جيڪڏهن مسجد جي ڪنڊ ۾ پڙهي وڃي ته مڪروه ناهي. ٻي جماعت جيڪڏهن سڏي اذان اقامت سان ڪئي وڃي ته مڪروه آهي. جيڪڏهن نه ته مڪروه ناهي. پر اها امام جي جاءِ (محراب) کان پري هجي. ۽ اهڙي مسجد جيڪا وهندي رستي تي آهي. ان ۾ جماعت دهرائڻ ڇو نه اذان اقامت سان هجي، مڪروه ناهي. هن شرط سان ته ان ۾ امام ۽ مؤذن مقرر نه هجي. جماعت ڇڏڻ جي عذرن ۾ هيٺيون شيون شامل آهن.

سخت سيءُ، سخت اونده، سخت مينهن، يا رات ۾ گهاٽو جهڙ (اونده) البت ڏينهن ۾ اهو عذر ناهي. ننڊي وڏي پيشاب جو اچڻ پڻ عذر آهي. دشمن جو خوف، سفر جو ارادو، ته قافلو (گاڏي) نڪري نه وڃي. عذر آهي، مريض جي سنيال (ان صورت ۾ جڏهن ڪيس ڇڏي وڃڻ سان نقصان جو انديشو هجي) يا مال جي سنيال، جيڪڏهن ان جي ضايع ٿيڻ جو خطرو هجي. ۽ ڪاڏي جي سخت ضرورت (بک) پڻ عذر آهي.

www.maktabah.org

جماعت جڏهن عذر يا بنا عذر جي نڪري وڃي تہ مسجد ۾ اچڻ شرط ناهي. ان کان پوءِ اڪيلو مسجد ۾ ادا ڪري يا گهر ۾ گهروارن سان جماعت ڪري. ڪن جو چوڻ آهي تہ بنا عذر جي گهروارن سان جماعت ڪرڻ مڪروه آهي. هن ۾ اختلاف آهي تہ جامع مسجد بهتر آهي يا پاڙي جي مسجد. جڏهن اهي هڪ نہ هجن تہ قديم /پراڻي مسجد اختيار ڪري، جيڪڏهن معلوم نہ هجي تہ جيڪا ويجهي مسجد هجي سا اختيار ڪجي. ۽ طالب علم لاءِ باتفاق پنهنجي استاد جي مسجد بهتر آهي. هيءُ سڀ بحرالرائق کان ورتل آهن. جماعت سان پڙهندڙ جي اڪيلي پڙهندڙ مٿان ستاويهہ دفعہ وڌيڪ فضيلت آهي. هڪ روايت مطابق پنجويهہ مرتبا وڌيڪ آيل آهي. جيترا حماعتي وڌيڪ هوندا فضيلت وڌيڪ ٿيندي، جيڪڏهن ٻہ ڇڻا هوندا تہ مٽئين فضيلت ماڻيندا. جيڪڏهن هزار هوندا تہ هر هڪ مٽين فضيلت سان گڏ هزار نمازن جو ثواب ماڻيندو. مضمرات ۾ تورات کان انهيءَ باب ۾ روايت آيل آهي ۽ مشڪوات المصابيح ۾ انس رضي الله عنه کان روايت آهي تہ فرمايو پيغبر صلي الله عليه وسلم تہ مرد جي گهر ۾ نماز هڪ نمازآهي. ۽ پاڙي جي مسجد ۾ پنجويهہ ۽ جامع مسجد ۾ پنج سئو مرتبہ وڌيڪ آهي. ۽ مسجد بيت المقدس ۽ مسجد مدينہ ۾ پنجاه هزار نمازن جو ثواب آهي. ۽ مسجد حرم ۾ هڪ لک نمازن جو ثواب آهي. (رواه ابن ماجہ).

امامت جون وصفون:

امامت لاءِ سڀ کان وڌيڪ بهتر اهو آهي جيڪو سنت جو سڀ کان وڌيڪ ڄاڻو آهي. يعني نماز جي مسئلن جو ڄاڻو هجي. مضمرات ۽ سراج الوهاج اهو ذڪر ڪيو آهي، ان کان پوءِ اهو جيڪو قرآن عربي قانونن مطابق پڙهي. وقف جي جاءِ تي وقف ۽ وصل جي جاءِ تي وصل کان باخبرهجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو گناه جي مشابهت کان پاسو ڪندڙ هجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو عمر ۾ وڏو هجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو حسن خلق رکندو هجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو چهرو سهڻو رکندو هجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو صاحب

www.maktabah.org

نسب (خانداني) ماڻهو هجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو بي طمع امامت ڪري ان کان پوءِ اهو جيڪو ماڻهن ۾ عزت رکندڙ هجي. ان کان پوءِ اهو جيڪو نفيس ڪپڙو شرع موافق پائيندو هجي. هيءَ ترتيب مستحب آهي، ۽ اڪثر ڪتابن ۾ مذڪور آهي، ۽ فتاويٰ ارشاد ۾ آهي ته واجب آهي ته امام علم، تقويٰ، قرائت ۽ حسب نسب ۾ افضل هجي. ان تي امت جو اجماع آهي، انتهيٰ. واضح هجي ته هيءَ دعويٰ بنا دليل آهي. پر ان جي توجيهه امامت ڪبريٰ سان ڪري سگهجي ٿي. پر ان ۾ بحث آهي.

- مقتدي، جيڪي امام جي ويجهو بيهندڙ هجن، سي امامت جوگا هئڻ گهرجن. ته جيئن امام جي وضو ۾ڇي پوڻ، پلجي پوڻ، ۽ ٻين ڳالهين ۾ ڪم اچي سگهن. حديث ۽ فقهه ۾ ان طرح مقرر آهي. ٻار، چوڪري، جهنگلي ماڻهوءَ، فاسق، بدعتي، انڊي، ولد الزنا ۽ اهڙي شخص جي امامت، جنهن کان ماڻهو ان ڪري ناراض هجن، ته مسنون ۽ مستحب وڌيڪ ٿو ادا ڪري (۽ ماڻهو ڪانئس اڪتائجن ٿا) شرح قدوريءَ ۾ ان جي وڌيڪ وضاحت آهي.
- صرف عورتن جي جماعت مڪروه تحريمي آهي. جيڪڏهن جماعت ڪن ته امام کي وچ ۾ ٻيهارين جيئن اگهاڙن جي جماعت ۾ ٿيندو آهي.
- مقتدي جيڪڏهن هڪ هجي ته ساڄي پاسي امام جي برابر بيهي.[1] ۽ امام محمد کان هڪ روايت ۾ آهي ته آگريون امام جي ڪڙيءَ جي ويجهو رکي. جيڪڏهن کاٻي پاسي بيهندو ته نماز مڪروه ٿيندي، جيڪڏهن ٻه مقتدي هجن. ته امام اڳيان بيهي. ظاهر روايت مطابق. هڪ روايت مطابق ڪيس اختيار آهي، گهري ته اڳيان بيهي گهري ته وچ ۾ بيهي، ٻئي جائز آهن. البته جيڪڏهن ٽي هجن ته اڳيان بيهڻ گهرجي، وچ ۾ نه بيهڻ گهرجي، اهو

---

[1] جيڪڏهن هڪ مقتدي هجي ته امام جي ساڄي پاسي برابر بيهي. جيڪڏهن ٻه هجن ته امام جي پٺيان بيهن. هڪ امام جي پٺيان ٻيو ساڄي پاسي، جيڪڏهن امام سان هڪ مقتدي هجي. ان کان پوءِ ٻيو اچي ته امام کي گهرجي ته اڳيان ٽي وڃي (ارشاد المؤمنين، مختصر قدوري ۽ تاتار خاني)

www.maktabah.org

مکروھ آھي. اھو بحرالرائق ۾ اسبيجابي کان منقول آھي. فتح القدير ۾ آھي تہ امام جو اڳيان بيھڻ واجب آھي ۽ امام جو بغير محاذات جي وچ ۾ بيھڻ مکروھ آھي. انتھي محصلہ.

- جيڪڏھن کو شخص ساڄي پاسي ھجي. جڏھن ٻيا اچن تہ انھن کي گھرجي تہ تکبير چئي ان کي چڪين. جيڪڏھن تکبير کان اڳ چڪيندا تہ مقتديءَ جي نماز ھڪ روايت مطابق فاسد ٿي ويندي. ٻاھرئين ماڻھوءَ کي جواب ڏيڻ جي کري. ۽ صحيح اھو آھي تہ نماز فاسد نہ ٿيندي. (بحرالرائق).
- پھرين صف آزاد مردن جي. ان کان پوءِ آزاد ٻارن جي، ان کان پوءِ بالغ غلامن جي، ان کان پوءِ نابالغ غلامن جي ان کان پوءِ بالغ کدڙن جي، ان کان پوءِ نابالغ کدڙن جي. اھڙيءَ طرح ٻارنھن قسم ٿيندا. (شرح منيہ). بحرالرائق ۾ آھي تہ انھن جي ظاھر کلام مطابق مرد آزاد ھجن يا غلام ٻارن کان اڳيان ھئڻ گھرجن.
- جيڪڏھن نماز پڑھندڙ سان برابر ۾ کا عورت اچي ملي بيٺي تہ ان جي نماز فاسد ٿي پوندي. چو نہ ھڪ پاسي کان ھجي، ھڪ زال جي کري ٿن شخصن جي نماز فاسد ٿي ويندي. (ساڄي پاسي کاڀي پاسي ۽ پٺيان بيٺلن جي) شرط آھي تہ شھوت واري عورت ھجي. يعني لائق، بالغ ھجي، اوپري ھجي، زال ھجي، محرمہ ھجي يا پوڙھي ۽ بدصورت ھجي. رکوع ۽ سجدي واري نماز ھجي (حقيقتاً يا حکماً) پر شرط اھو آھي تہ ھئي نماز ادا کرڻ ۾ ساڻئي امام پٺيان ھجن ۽ امام زالن جي اقتدا جي نيت کئي ھجي. ۽ ھڪ ئي جڳھ ۾ ھجن. يعني اقامت جي لحاظ کان مختلف نہ ھجن ۽ وچ ۾ ھڪ گز جي وٿي نہ ھجي، تہ نماز فاسد ٿيندي. پر جيڪڏھن انھن شين مان کا ھڪ ڳالھہ بہ فوت ٿي تہ نماز فاسد نہ ٿيندي. ھي سڀ بحرالرائق مان آندل آھي. البت کدڙي جي پر ۾ بيھڻ بابت فتح القدير ۾ آھي تہ سيني وضاحت کئي آھي تہ فاسد نہ ٿيندي، سواء کنھن منفرد صورت جي ان بابت روايت ۾ دليل موجود نہ آھي. جيئن ان جي تصريح کئي اٿن ۽ درايت ۾ پڻ، چاکاڻ تہ ان جي بہ انھن تصريح کئي آھي تہ عورت جي کري نماز جو فاسد ٿيڻ

www.maktabah.org

شهوت جي ڪري ناهي بلڪ فرضيت مقام جي ڇڏڻ جي ڪري آهي، ۽ اهو حڪم چوڪرن لاءِ ناهي. انتهي.

- زالون جماعت ۾ شامل نہ ٿين. البت پوڙهيون، جيڪي جوانيءَ جي اسبابن کان بنهہ وانجهيل هجن پر شرط آهي تہ بنا سينگهار ڪرڻ جي اچن. سي ظهر ۽ عصر کان سواءِ ٻين نمازن ۾ حاضر ٿين. اهو جائز آهي. اهو امام ابو حنيفہ جو مسلڪ آهي. امام ابو يوسف ۽ محمد مڙني نمازن ۾ اچڻ جائز مڃن ٿا. ۽ اعتماد امام صاحب جي مذهب تي آهي. (البحرالرائق).
- مرد جو عورت پٺيان نماز پڙهڻ، نابالغ پٺيان پڙهڻ، پاڪائيءَ واري جو معذوريءَ جي ڪري بنا پاڪائيءَ واري پٺيان پڙهڻ، پڙهيل جو اڻ پڙهئي جي پٺيان پڙهڻ، ڪپڙن واري جو اگهاڙي پٺيان نماز پڙهڻ، سالم ماڻهوءَ جو اشارن سان نماز پڙهندڙ پٺيان نماز پڙهڻ، ۽ فرض پڙهندڙ جو نفل پڙهندڙ جي پٺيان پڙهڻ، نماز کي فاسد ڪري ٿو.
- وضوءَ واري جي تيمم واري جي پٺيان، ڏوئيندڙ جي مسح واري جي پٺيان، بيٺل جي ويٺل جي پٺيان، ڪهي پٽ واري جي پٺيان، اشارن واري جي پاڻ جهڙي پٺيان، نفل پڙهندڙ جي فرض پڙهندڙ جي پٺيان نماز پڙهڻ جائز آهي.
- جيڪڏهن ظاهر ٿئي تہ امام بنا وضوء جي نماز پڙهائي آهي تہ موٽائڻ لازم آهي. امام جڏهن پنهنجي حال کان واقف ٿئي، سڀ مقتدي موجود هجن تہ اعلان ڪري. جيڪڏهن ڏڙي پکڙي ويا هجن تہ پاڻ موٽائي پڙهي، ان طرح ذخيره العقبىٰ ۾ آهي. بحرالرائق ۾ مبتغي کان منقول آهي تہ اعلان ڪرڻ لازمي ڪونهي. ۽ اهو ڇڏي ڏيڻ سان گنهگار نہ ٿيندو. معراج الدراية کان منقول آهي تہ جڏهن جماعتي متعين ۽ سڃاتل هجن تہ ضروري ناهي، ۽ مجتبىٰ کان منقول آهي تہ جيستائين بہ ممڪن ٿئي زبان، خط يا قاصد وغيره سان اطلاع ڪجي صحيح مذهب مطابق. انتهي. محصلہ.

www.maktabah.org

جمعي جي نماز جو بيان

جمعي جي نماز جي ادا ڪرڻ لاءِ ڇهه شيون شرط آهن:

1- شهر، جنهن ۾ امير ۽ قاضي احڪام نافذ ڪندڙ موجود هجي. اتي شهر اندر يا عيد گاهه ۾ جيڪو 'فناء مصر' جي حڪم ۾ هجي، ان ۾ نماز جائز آهي. ۽ شهر جي ايراضي ڪن ٿي ڪوهه مقرر ڪئي آهي. ۽ ان تي فتويٰ ڏني آهي. ۽ ايتري ئي حد (تائين جيڪي شهر کان ٻاهر جا ڳوٺ هجن انهن تي جمعي نماز) واجب چئي اٿن. بدائع ۾ ان جي حد اها ٻڌايل آهي ته نماز جمعي کان فارغ ٿي بنا تڪليف جي گهر پهچي سگهجي. ۽ چيو اٿس ته هيءَ راءِ سهڻي آهي. بحرالرائق ۾ ان کي پسند ڪيو آهي.

- هڪ شهر ۾ مختلف جاين تي جمعي جي نماز جائز آهي، اهو ئي صحيح آهي جيئن زيلعي چيو آهي. فتويٰ ۾ ان تي آهي. جيئن فتح القدير ۾ آهي، ۽ امام سرخسي لکيو آهي ته اهو صحيح آهي. ۽ ان کي وٺون ٿا.

2- شرط جمعي جي نماز ادا ڪرڻ بابت آهي بادشاه يا ان جو نائب، نائب مان مراد شهر جو امير (ميئر/ناظم) آهي ان کان پوءِ ڪوتوال، پوءِ قاضي ۽ پوءِ هر اهو جنهن کي ان جي اجازت هجي. اهو شرط مسجد ٺهڻ وقت آهي. ان کان پوءِ مختلف خطيب جن کي مسجد جي متوليءَ کان مطلق اجازت حاصل آهي. يا اهڙو خطيب جنهن کي پاڻ اجازت حاصل هجي اهو هئڻ گهرجي. جيئن بحرالرائق ۾ تفصيل سان مذڪور آهي.

3- شرط ظهر جو وقت هئڻ آهي. جيڪڏهن سلام کان اڳ پاڇو شيءِ جي قد جي ٻيڻ کان وڌي ويو ته نماز فاسد ٿي پوندي. ان تي سڀني جو اتفاق آهي. امام ابو يوسف ۽ محمد ۽ ٻين وٽ شيءِ جي قد کان پاڇو وڌيڪ ڏگهو ٿيو ته نماز فاسد ٿي ويندي.

4- شرط ۾ خطبا نماز کان اڳ پڙهڻ آهي. ان ۾ پندرهن شيون سنت آهن.

www.maktabah.org

I. وضو
II. اڏي بيهڻ
III. عوام ڏانهن منهن ڪرڻ
IV. دل ۾ يعني آهستي اعوذ بالله چوڻ
V. زور سان پڙهڻ ته جيئن عوام ٻڌي.
VI. جوگي حمد ۽ ثنا سان شروع ڪرڻ.
VII. ٻئي شهادتون پڙهڻ
VIII. نبي صلي الله عليه وسلم جن تي درود پڙهڻ
IX. وعظ نصيحت ڪرڻ
X. جيترو سولو ٿئي ان ۾ قرآن پڙهڻ
XI. ٻن خطبن وچ ۾ ويهڻ
XII. ٻئي خطبي ۾ حمد ثناءِ صلوات ڌرائڻ
XIII. مؤمنن ۽ مؤمناٽين تي گهٽيون دعائون پڙهڻ
XIV. ٻئي خطبا طوال مفصل جيترا هئڻ گهرجن. ان کان مٿي مڪروه آهن. مجتبىٰ ۾ ان طرح آهي.
XV. لٽ يا اهڙي ٻي شيءِ هٽ ۾ ڪٽڻ. خلاصه ۾ آهي ته مڪروه آهي. پر حاوي قدسي تلوار تي ٽيڪ ڏيڻ جو چيو آهي. بحرالرائق مان ظاهر اهو آهي ته تلوار ۽ ٻي ڪنهن شيءِ ۾ فرق ڪونهي. بلڪ صحيح حديثن مان جيڪو معلوم ٿئي ٿو. اهو جائز هئڻ آهي بلڪ سنت آهي، جيئن سعيد القرط کان مروي آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جڏهن جنگ جي ميدان ۾ خطبو ڏاينندا هئا. ته ڪمان تي خطبو ڏينندا هئا. جڏهن جمعي جو خطبو ڏينندا هئا ته لٽ تي ڏينندا هئا. ان کي ابن ماجه روايت ڪيو آهي ۽ صحيح مستدرڪ ۾ حاڪم ۽ سنن بيهقي ۾ بيهقيءَ ۽ ان وانگر عطا کان مرسلا امام شافعي روايت ڪيو آهي، امام سيوطي پنهنجي شمائل ۾ انهن ٻنهي جو ذڪر ڪيو آهي. البته

www.maktabah.org

بادشاه جي دعا، جيڪڏهن عادل آهي تہ جائز آهي، جيڪڏهن ظالم آهي تہ مڪروه آهي، وچ ۾ ڳالهائڻ جائز آهي. پر صحيح اهو آهي تہ ماڻ ڪرڻ واجب آهي.

- خطبي ۾ فرض ادائيءَ جي لحاظ کان الحمدلله يا سبحان الله يا لا اله الاالله خطبي جي ارادي سان چوڻ امام اعظم وٽ ڪافي آهي. صاحبين وٽ تشهد "عبده و رسوله" تائين پڙهڻ ضروري آهي.

5- شرط آهي جماعت، جيڪا ٽن جي عدد سان ٿي سگهندي، امام انهن کان سواءِ هجي. ٽن جي عدد ۾ شامل آزاد، غلام، مقامي، مسافر، بيمار، پڙهيا، اڻ پڙهيا، ڳالهائي سگهندڙ يا گونگا ڪير بہ هجن انهن جي تخصيص ڪانهي. البت بارءِ زالون شمار ۾ نہ ايندیون.

6- شرط عام اجازت آهي، جيڪڏهن بند قلعي ۾ امام پنهنجي لشکر سان گڏ نماز پڙهي تہ جائز نہ ٿيندي. جيڪڏهن بند ڪيل مسجد ۾ جمعو پڙهيو وڃي تہ بہ جمعو صحيح ناهي. عيدن جي نمازن جو پڻ ساڳيو حڪم آهي.

- جمعي جي نماز جي نيت هن طرح ڪجي:

نويت ان اسقط فرض الظهر عن ذمتي باداء صلوات الجمعه نيت ڪريان ٿو تہ ظهر جو فرض، جمعي جي نماز ذريعي پنهنجي ذمي مان لاهيان.

عربي فارسي يا هندي سنڌي جيڪا دل کي وٹي تنهن زبان ۾ دل ۾ چوڻ گهرجي. آهستي چوڻ مستحب آهي يا بدعت حسنه آهي. تنهن بابت ڪلام گذري چڪو.

نماز جمعي جي وجوب جا شرط:

نماز جمعي جي واجب ٿيڻ لاءِ پڻ ڇهہ شرط آهن:

1- اقامت.

2- مردهئڙ.

3- تندرست هئڙ.

www.maktabah.org

4- آزادي.

5- ٻئي اکيون سلامت هجن.

6- پيرن جو سلامت هئڻ. تنهن کري مسافرن، بيمارن، غلامن، انڌن ۽ ٻنهي پيرن کان منڊن تي واجب کونهي. البت کاٿي ۽ هڪ پير کان جيڪو منڊو آهي ان تي واجب آهي. جنهن تي جمعي جي نماز لازم کانهي سو جيڪڏهن ادا کندو تہ جائز آهي ان وقت (ظهر) جي عيوض ۾ مسافر ۽ غلام اچڻ کان پوء جيڪڏهن امامت کري تہ جائز آهي، ۽ انهن سان گڏ جمعو پڻ منعقد ٿي سگهي ٿو. جيئن معلوم ٿيو.

- جنهن شخص وٽ کو بہ عذر نہ هجي. سو جيڪڏهن ظهر نماز جمعي ادا کرڻ کان اڳ پڙهندو تہ مکروه تحريمي ٿيندي. بلکہ قطعي حرام ٿيندي. ان جي بحرالرائق ۾ تصريح کيل آهي ۽ چيل آهي تہ "قطعي حرام آهي." جيڪو جمعي جي فرضيت جو انکاري آهي سو الله تعالىٰ جو انکاري آهي.
- ظهر نماز جمعي ادا کرڻ کان اڳ جيڪڏهن ادا کئي وئي تہ صحيح ٿيندي. ۽ جيڪڏهن گهر ۾ ادا کرڻ کان پوء جمعي جي نيت سان باهر نڪتو تہ ظهر باطل ٿي ويندي جمعو ملي يا نہ ملي.
- معذور ۽ قيدي ۽ لاء جمعي ادا ٿيڻ کان اڳ ظهر جماعت سان پڙهڻ مکروه آهي، ۽ ٻين لاء انتهائي سخت مکروه آهي. بحرالرائق ۾ آهي تہ جمعي جي ڏينهن ظهر نماز جماعت سان ادا کرڻ مطلقاً مکروه آهي ۽ جيڪو جمعي جي نماز ۾ امام سان تشهد ۾ شامل ٿيو يا سهو جي سجدي ۾ شامل ٿيو تہ سندس جمعي جي نماز ٿي ويندي. امام ابو حنيفہ يا ابو يوسف وٽ البتہ امام محمد وٽ آهي تہ جيڪڏنهن ٻي رڪعت اڪثر ملي وڃي تہ جمعي جي نماز کري پڙهي. جيڪڏهن نہ تہ ظهر کري پڙهي.
- جنهن وقت امام اڳيان اچي وڃي. يعني جڏهن ممبر تي ويهڻ لاء اچي وڃي تڏهن نماز نفل ۽ جمعي جي سنت، تحية المسجد وغيره نہ پڙهجي. پر جيڪڏهن سنت ۾ هجي تہ هڪ روايت مطابق ٻن

www.maktabah.org

رکعتن تي ٿوڙي ڇڏي، جيئن شيخ ابن همام ان کي اختيار کيو آهي. ۽ي روايت مطابق پورو ڪرڻ گهرجي. اهو ئي صحيح آهي. جيئن بحرالرائق ۾ آهي، ۽ ڪالهائڻ پڻ بنهه نه گهرجي، سواءِ امر بالمعروف جي. جنهن جو خطيب مجاز آهي. تسبيح، ذڪر ۽ قرائت ۾ اختلاف آهي. ڪن ان کي جائز قرار ڏنو آهي. ۽ ڪن ان کان منع ڪئي آهي. نهايه ۽ غايه ۾ آهي ته پهريون خيال (مذهب) صحيح آهي. امام زيلعي جو چوڻ آهي ته ماڻ ڪرڻ وڌيڪ احتياط واري ڳالهه آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته اختلاف خطبي شروع ٿيڻ کان اڳ جي باري ۾ آهي، البته خطبي جي وقت ڪالهائڻ مڪروه تحريميً آهي. امر بالمعروف ڇو نه هجي. جيئن ان جي خلاصه وغيره ۾ به تصريح ٿيل آهي. ۽ چيو اٿس ته امام جي نڪرڻ مهل خطبي شروع ڪرڻ کان اڳ ۾ ۽ لهڻ مهل تڪبير چوڻ کان اڳ ۾ ڪالهائڻ ۾ ڪوبه حرج ڪونهي. پر بحرالرائق ۾ عيون کان منقول آهي ته اتي مراد آذان جو جواب ڏيڻ آهي. ان کان سواءِ ٻيو ڪجهه ڪالهائڻ مڪروه آهي. ان تي اجماع آهي.

- فقهه جي ڪتابن جو مطالعو ۽ انهن جي تصحيح ابو يوسف وٽ جائز آهي. هٿ يا آڱر جي اشاري سان ڪا اڻ وٽندڙ شيءِ هٽائڻ ۾ به ڪو حرج ڪونهي. (بحرالرائق). ڇاڻ گهرجي ته امام جي ماڻ ڪرڻ مهل يعني شروع ڪرڻ کان اڳ ۾ تسبيح ذڪر ۽ قرائت صحيح روايت مطابق جائز آهي. ٻن خطبن جي وچ ۾ جڏهن امام ويهي تڏهن دعا تنهن کان پوءِ جائز ٿيندي. خاص طور تي صحيح حديثن ۾ آيل آهي ته قبوليت جي گهڙي امام جي خطبي ۾ ويهڻ کان وٺي نماز پوري ٿيڻ تائين آهي، جيئن صحيح مسلم ۾ صحيح روايت آهي. ۽ امام نووي شرح مسلم ۾ ان جي پڪ ڪئي آهي. ۽ چيو آهي ته اهو ئي صحيح آهي، تنهن ڪري جڳائي ته ويهڻ وقت، جيڪو ظاهر روايت مطابق ٽن آيتن جيترو وقت آيل آهي، جيئن تجنيس وغيره ۾ آهي. ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرت حسنة وقنا عذاب النار. معنيٰ جو لحاظ رکي پڙهڻ گهرجي. جو ظاهر روايت

www.maktabah.org

۽ صحيح حديث تي عمل ٿي سگهي. جيڪڏهن هٿ ڪٽي دعا گهرجي ته دعا جي طريقي، جيڪو حديث ۾ آيل آهي. سان موافقت ٿي پوندي ۽ بزرگن جو عمل پڻ ان تي آهي.

- خطبي ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو نالو مبارڪ اچي ته دل ۾ درود پڙهجي. اهوئي درست آهي. جيئن فتح القدير ۾ آهي، عيدين، حج، نڪاح، ختم قرآن جو خطبو ٻڌڻ واجب آهي. صحيح اهو آهي ته شروع کان پڄاڙيءَ تائين واجب آهي. جو نه ان ۾ حاڪمن جو ذڪر هجي. ان طرح مجتبىٰ ۽ امام زاهديءَ ۾ آيل آهي. ان بنياد تي جمعي جي سنت بادشاهن جي ذڪر ٿيڻ مهل ڇڏڻ واجب آهي، چاڪاڻ ته اهو ماڻ رهڻ آهي، يا ان ڪري ته ان وقت ۾ سنت پوري نه ٿي سگهندي، ۽ خطبي جو رهيل حصو جيڪو ٻڌڻ واجب آهي سو هٿان هليو ويندو. بلڪ تڪبير مان ٻ ڪجهه ڇڏائجي ويندو. جيئن ان جو تجربو ٿيو آهي. تنهن ڪري سنت جمعي نماز کان پوءِ ادا ڪرڻ گهرجي. مقرر سنتن کان اڳ ۾ چاڪاڻ ته قضا انهن کان مقدم آهي. جيئن بحرالرائق ۾ ان جو ذڪر آهي.
- خطبه، جيڪو بالاجماع خطبو آهي، تنهن جي ٻڌندڙ مٿان اهي شيون مڪروهه آهن جيڪي نماز ۾ مڪروهه آهن. مثال: کائڻ، ليٽڻ هروپرو هٿ پير مروڙڻ، هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ، البته قرائت قرآن، ذڪر ۽ سوچ ويچار جائز هڻڻ، ٻڌڻ جي حالت ۾ مختلف فيه آهي. ان طرح بحرالرائق ۾ آهي. هتي اهو سمجهه ۾ ٿو اچي ته خطبه ٻڌڻ لاءِ ويهڻ وقت نماز وانگر ويهڻ گهرجي. يعني هٿ ٻڌي يا ران تي رکي ويهڻ. جو نماز ۾ انهن ٻنهي هٿن کان بنا ويهڻ عذر کان سواءِ مڪروهه آهي. ۽ بهتر ائين ٿيندو ته نماز جي ترتيب مطابق پهرئين خطبي ۾ هٿ ٻڌجن ۽ ٻئي ۾ ران تي رکجن. ڪن فضلاءَ کان ٻڌل آهي ته روايت پڻ ان طرح آهي.
- نماز جو سعيو ڪرڻ، واپار ڇڏڻ ۽ ان کان سواءِ اهڙي جيڪا به شيءِ نماز ۾ رڪاوٽ ٿئي تنهن مان هٿ ڪيڻ پهرين آذان ٻڌڻ شرط واجب آهي. جيڪا زوال کان پوءِ ٿيندي

www.maktabah.org

آهي، اهو ئي مذهب ۾ صحيح آهي. ڪن چيو آهي ته خطبي جي آذان ڪان پوءِ ڇڏڻ گهرجي پر اهو قول ضعيف آهي. ان طرح بحرالرائق ۾ آهي، ۽ ان ۾ ئي آهي ته آذان ڪان پوءِ ڪم ۾ مشغول ٿيڻ مڪروه تحريمي آهي. انتهي. بظاهر غسل جائز هئڻ گهربو، والله اعلم. ۽ اذان سنت بابت فتاوىٰ حجت ۾ مذڪور آهي. چيائين پهرين اذان ڪان پوءِ، ان ڪان پوءِ سنت ۽ خطبي ڪان اڳ اذان ڏبي. هدايه جي حاشيه ۾ آهي ته سنت واري اذان حجاج جي پيداڪيل آهي، منهنجو شيخ ۽ پيءُ يعني عين العرفاء ۽ مسيح الاولياء فرمائيندو هو ته صحابہ جي موجودگيءَ ۾ بنا اختلاف جي ان کي شروع ڪيائين، تنهن ڪري ان جي جواز تي اجماع آهي، ۽ ان ڪري اها بدعت ناپسنديده نه پر سهڻي آهي. (منڪره نه حسنه آهي) بهرحال ڏيڻ واري ڪي جهلبو ڪونه. البت خطبي جي اذان بالاجماع سنت مؤڪده آهي، جيئن گذريو. جمعي جي ڏينهن غسل ڪرڻ سنت مؤڪده آهي جيئن گذريو. ۽ جي ميسر هجي ته خوشبو مڪڻ مستحب آهي سٹو ڪپڑو پهرجي ۽ پهرين صف ۾ حاضر ٿجي. جو حديث ۾ آهي ته جيڪو پهريائين حاضر ٿيندو، پهرين صف ۾ رؤيت (الله کي ڏسڻ) ماڻيندو.

- جمعي ۾ قرائت ظهر جي نماز مثل هئڻ گهرجي. يعني طوال مفصل مان پڙهجي. ۽ سنت اها آهي ته پهرين رڪعت ۾ " سبح اسم " ۽ پيءَ ۾ "هل اتک" پڙهجي. پر هميشگي نه ڪجي ته جيئن عوام ان کي واجب نه سمجهي. جيئن بدائع ۾ آهي.
- ڪلها اورانگهي لنگهڻ مڪروه آهي. خاص طور جمعي جي ڏينهن. صحيح حديث ۾ آهي ته جمعي جي ڏينهن جيڪو ڪلها اورانگهيندو، تنهن کي قيامت جي ڏينهن جهنم جي پل بنايو ويندو. بحرالرائق ۾ آهي ته: جيڪڏهن ڪنهن کي ايذاءُ نه ٿو پهچي، جو نه ڪپڑي تي لت اچي نه جسم تي، ته اورانگهڻ ۽ امام جي ويجهڙو

www.maktabah.org

ٿيڻ ۾ ڪو پڻ ڪونهي. ۽ اسان جي مسلڪ وارن (حنفين) کان ائين منقول آهي ته جيستائين امام خطبو شروع نه ڪيو آهي تيستائين اورانگهي اڳتي وڃڻ ۾ ڪو به حرج ڪونهي. انتهي. پر جيڪو اورانگهڻ ڏکوئڻ جو موجب ٿئي. خطبي کان اڳ هجي يا پوءِ هر صورت ۾ مڪروه آهي، جو مسلمان کي ڏکوئڻ ان جي قتل ڪرڻ برابر آيل آهي.

عيد جي نماز جو بيان

نماز عيد، جنهن متان جمعو واجب آهي، تنهن تي واجب آهي. عيد جا شرط به ساڳيا جمعي وارا شرط آهن. سواءِ خطبي جي، جو جمعي ۾ اهو فرض آهي ۽ عيد ۾ سنت مؤڪده. البت اڇڻ کان پوءِ ان جو ٻڌڻ واجب آهي. جيئن بحرالرائق ۾ آهي. ۽ متي ذڪر به ٿيو. ۽ خزائة الروايات ۾ آهي ته ٻڌڻ پڻ سنت آهي.

- عيد الفطر ۾، نماز کان اڳ کاڏو کائڻ، غسل ڪرڻ، ڏندڻ ڪرڻ، خوشبو مکڻ، سٺو ڪپڙو جيڪو ملڪ ۾ ميسر ٿي سگهي، سو پهرڻ، صدقه فطر ادا ڪرڻ مستحب آهي. ان کان پوءِ عيد گاهه ڏانهن متوجهه ٿجي. فطره جو مقدار اڌ ٿويو آهي. جيڪو چار رطل ٿئي ٿو. سو جيڪڏهن ڪڻڪ، انو، يا ستون آهي ته به سير هڪ پاءُ شاهجهاني ٿئي ٿو. جيڪڏهن کارڪون يا جوَ هجن ته هڪ ٿويو ڏجي. اهو عيد الفطر جي صبح مهل واجب ٿئي ٿو. اڳي يا پوءِ ڏيڻ به جائز آهي، صاحب نصاب يعني جيڪو سادا ٻاونجاهه تولا سون، يا ان جي قيمت سواءِ رهائش، لٽي ڪپڙي، گهر جي ٽانون، سواريءَ ۽ خادم وغيره جي پاڻ وٽ رکندو هجي، تنهن تي فطرو پنهنجي پاران ۽ پنهنجي ننڍن ٻارن، ٻانهيءَ ۽ غلام جي طرفان واجب آهي، زال ۽ وڏي پٽ پاران ڏيڻ مٽس واجب ڪونهي.
- عيد الفطر ۾ رستي ۾ تڪبير چوڻ امام اعظم وٽ ناهي. البته

www.maktabah.org

صاحبين وٽ آهستي چوڻ گهرجي ۽ اهو امام صاحب کان پڻ مروي آهي، صاحب خلاصہ وٽ پهريون مذهب صحيح آهي. شيخ ابن همام ٻئي کي ترجيح ڏني آهي. پر صاحب بحرالرائق ان کي قبول نہ ٿو ڪري، البتہ محدثن وٽ ٻي راءِ کي ترجيح ڏنل آهي. جيئن عمل اليوم والليلہ وغيره ۾ آيل آهي.

كان النبي صلي الله عليه وسلم يكبر في الفطر حين يخرج من بيته حتىٰ ياتي المصلي

"نبي صلي الله عليه وسلم جن عيد الفطر ۾ جڏهن گهر کان نڪرندا هئا تہ تڪبيرون چوندا هئا، ويندي عيد گاهہ پهچڻ تائين."

راقم ان کي بحرالرائق جي حاشيي ۾ تفصيل سان لکيو آهي. ۽ ان ڪري پچاڙيءَ ۾ چيو اٿس تہ امام صاحب جي تڪبير نہ چوڻ مان مراد ڏاڍيان چوڻ آهي. والله اعلم.

- نماز عيد کان اڳ عيد گاهہ ۾ نفل بالاتفاق مڪروه آهي. ۽ صحيح روايت مطابق گهر ۾ پڻ. البت نماز عيد کان پوءِ جمهور جي راءِ مطابق عيد گاهہ ۾ مڪروه آهي. البت عيد گاهہ مان نڪرڻ کان پوءِ جائز آهي. بغير ڪنهن ڪراهت جي. بلڪہ مستحب آهي، تہ چار رڪعتون عيد گاهہ کان ڏار ٽيڻ کان پوءِ پڙهجن. ۽ پهرين رڪعت ۾ فاتحہ کان پوءِ سبح اسم. ٻيءَ ۾ والشمس، ٽيئءَ ۾ والضحىٰ ۽ چوٿينءَ ۾ اخلاص پڙهڻ سان جڙ سمورن الاهي ڪتابن جي تلاوت ٿي وئي ۽ سمورن يتيمن کي ڏؤ ڪرائي ڇڏيائين. ان ڏينهن جي اهل زمين جي عمل جيڏو ثواب پاتائين. ۽ پنجاهہ سالہ سندس گناهہ بخشجي ويا. ان کي ابن الجوزي سلمان فارسيءَ کان ڪتاب النور ۾ مرفوعا نقل ڪيو آهي. حافظ صلاحي عمل اليوم والليلة ۾ ان کي نقل ڪيو آهي.
- عيد نماز جو وقت سج نيزي جيترو مٿي ٽيڻ وقت ٽٽي ٿو. ۽ زوال تائين رهي ٿو.
- عيد نماز ۾ رڪعتون آهي. (ان جو طريقو هيءَ آهي تہ) تڪبير

www.maktabah.org

کان پوءِ ثنا پڑهجي، هر رکعت ۾ ٻي تکبيرون چئجن، پهرين رکعت ۾ قرائت کان پهريائين ۽ پيءَ رکعت ۾ قرائت کان پوءِ ۽ هر تکبير جنهن کان پوءِ قرائت، دعا يا قرآن آهي تنهن ٻڌيان هٿ ٻڌجن. ٻين ۾ هٿ ڇڏي ڏجن. تکبيرن جي وچ ۾ ٽن تسبيحن جيترو وقت وقفو ڪجي. جيئن مٿي پڙ ذڪر ٿيو.

- عيد نماز کان پوءِ ٻه خطبا سنت آهن. انهن ۾ جيڪڏهن عيد الفطر آهي ته فطري جي احڪامن جي حمد ۽ ثنا کان پوءِ تعليم ڪجي. نه ته اضحيه جا مسئلا ۽ تشريق جي تکبيرن جا مسئلا بيان ڪجن.
- جيڪڏهن عيد نماز امام سان ٻڌيان پڙهڻ کان رهجي وڃي ته ان جي قضا نه ٿيندي. جيڪڏهن مسبوق يا لاحق هجي ته باقي نماز ادا ڪري. عذر جي صورت ۾ ٻئي ڏينهن تائين امام باجماعت ادا ڪري سگهي ٿو. ان کان پوءِ نه.
- عيد الاضحيٰ ۾ پڙ مٿيان ساڳيا احڪام آهن. سواءِ هن جي ته نماز کان فارغ ٿيڻ کان اڳ نه کائجي جو مڪمل روزي جو ثواب حاصل ٿئي ٿو. ۽ ٽن ڏينهن اندر جيڪو مري ٿو سو شهيد آهي. اها روايت ابو موسيٰ الحافظ الصلاحي جي عمل اليوم والليلة ۾ آيل آهي.

فصل

قرباني جو بيان

- قرباني مسلمان، آزاد، مقيم (جيڪو مسافر نه هجي) ۽ شاهوڪار جي مٿان پنهنجي طرفان واجب آهي ۽ پنهنجي ننڍي پٽ طرفان واجب ناهي.
- اضحيٰ ۾ ڏڪو يا ٻڪرو وغيره بنا سگهن وارو، خسي يا ديوانو جائز آهي. البته انڌو، ڪاڻو، ڏهرو، اڌ کان مٿي ڪن يا پڇ ويڙيل جائزناهي. اهڙيءَ طرح جيڪڏهن ان جو پڇ گهٽو ويڙيل هوندو ته به جائز نه ٿيندو.
- قرباني اٺ، گابي ۽ ٻڪر جي ڪجي. ٻڪر هڪ سال کان ننڍو نه

www.maktabah.org

هجي. گابو ٻن سالن کان ننڍيو نہ هجي. مٿي پل جيترو ٻہ هجي، اٹ پنجن سالن کان ننڍيو نہ هجي. ان کان مٿي جيترو ٻہ هجي جائز آهي ۽ ردِ ڇهن مهينن جي جائز آهي، کي چون ٿا ستن مهينن جي جائز آهي.

- قرباني هڪ ماڻهوءَ پاران هڪ ٻکري ستن ماڻهن پاران هڪ اٹ، يا هڪ ڏيگو جائز آهي. قرباني جو وقت عيد الاضحىٰ جي صبح صادق کان وٺي ٻارهين تاريخ جي مغرب نماز تائين مذڪور آهي. رستي ۾ عيد الاضحىٰ ۾ وڏي آواز سان تڪبير چوڻ سنت آهي. عيد گاهہ ۾ پهچندي ئي بس ڪجي. ۽ تڪبير وقت بهتر اهو آهي تہ اٹيل هئڻ گهرجي. جيئن عمل اليوم والليلہ ۾ آيل آهي. ۽ ان مان تڪبير، سڪينت ۽ وقار ظاهر ٿئي، لفظ امام اعظم جي مذهب ۾ هيءُ آهن. الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله والله اكبر الله اكبر و لله الحمد.
- عيد الاضحىٰ ڪنهن عذر سبب ٽن ڏينهن تائين پڙهي سگهجي ٿي.
- ٻنهي عيدن جون نمازون مختلف جاين تي پڙهڻ جائز آهن. ان ۾ سيني جو اتفاق آهي. البتہ جمعي ۾ اختلاف آهي. (بحرالرائق).
- عرفات جي ڏينهن حاجين جي مشابهت خاطر انهن وارا عمل ڪرڻ سنت ناهن. پر ابن عباس کان مروي آهي ۽ مشائخ رضوان الله عليهم عمل ڪيو آهي، ۽ ڪن اهل مذهب ان جي مڪروهہ هئڻ جي تصريح ڪئي آهي. جيڪڏهن اڪيلي نماز تعريف پڙهندو تہ اهو اختلاف کان ٻاهر آهي، هن مسئلہ جو تفصيل جيئن گهرجي (مصنف) فتوح الاوراد ۾ لکيو آهي، اتي ڏسڻ گهرجي
- تڪبيرون عرفہ جي ڏينهن جي صبح کان ايام تشريق جي آخري ڏينهن جي عصر نماز تائين واجب آهن. يعني ٽيويهہ وقت ڇنڇن، هيءُ صاحبين جي مذهب مطابق آهي. اٹن نمازن تائين امام اعظم جو مذهب آهي ۽ فتوىٰ پهرئين قول تي آهي، بحرالرائق وغيره ۾ آهي تہ عمل ۽ فتوىٰ عام شهرن ۾ صاحبين جي قول تي آهي.

www.maktabah.org

فوت ٿيل نماز جي قضا جو بيان

فوت ٿيل نمازن ۾ ترتيب رکڻ فرض آهي. پر شرط آهي ته ڇهه نمازون فوت نه ٿين. تنهن کري جڏهن کا نماز فوت ٿي وڃي. وتر ڇو نه هجي، جيئن ياد اچي پهريائين اها قضا ڪجي ان کان پوءِ وقتي نماز ادا ڪجي. جيڪڏهن ائين نه ڪندو ته جائز نه ٿيندو. ها جيڪڏهن وقت سوڙهو هجي يا وسري وڃي يا گهڻيون نمازون قضا ٿي وڃن. ان جو مطلب ڇهه نمازون آهن. انهن کان پوءِ ستين نماز جائز آهي. جيڪڏهن ان کان پوءِ ڇهه نمازون بنا ترتيب جي قضا ڪرڻ گهري ته به جائز آهي. جيڪڏهن وقتي فرض ادا ڪندي فوت ٿيل نماز ياد اچي وڃي، وتر ڇو نه هجي، ته وقتي نماز جيڪا ادا ڪري رهيو آهي، سا فاسد ٿي پوندي. امام اعظم ۽ ان جو فاسد ٿيڻ موقوف ٿي ويندو، صاحبين ۽ قطعي فاسد ٿي ويندي. يعني جيڪڏهن ڇهن وقتي نمازن تائين ادا ڪري ويو، پر فوت ٿيل نماز قضا نه ڪيائين ته مڙئي صحيح ٿي ويندیون. ان کان پوءِ فوت ٿيل نماز ادا ڪري ونڊجي. ۽ جيڪڏهن ڇهن نمازن جي وچ ۾ فوت ٿيل نماز ادا ڪري ورتائين ته ان کان اڳ پڙهيل نمازون موٽائيون پونديون. ان صورت ۾ فساد فوتي نماز موٽائڻ تي موقوف ٿيندو. هيءُ امام اعظم جو مذهب آهي. پر صاحبين ۽ قطعي فاسد ٿي پوندي، ڇهن نمازن تائين، مڙني جو موٽائڻ فرض آهي. پوئين قول تي عمل ڪرڻ ۾ احتياط آهي، بلڪ ڪن فتويٰ به ان تي ڏني آهي، جيتوڻيڪ ڪنز وغيره جي متن ۾ فقط امام اعظم جو قول آهي.

وترءِ سنت جو بيان

- وتر واجب آهي. امام اعظم کان هڪ روايت موجب فرض آهي. صاحبين جي قول مطابق سنت مؤڪده آهي. (جيڪو به هجي) هر صورت ۾ فوت ٿيڻ کان پوءِ قضا ڪرڻو پوندو. جيئن ان جي النهايه وضاحت ڪئي آهي.

www.maktabah.org

- وتر ٽي رکعتون آهي. هڪ سلام سان. ۽ ٽنهي رکعتن ۾ فاتحہ کان پوءِ سورت پڙهڻ واجب آهي. ٽين رکعت ۾ رکوع کان اڳ ۾ دعا قنوت پڙهبي.[1] ان لاءِ کنهن زماني يا وقت جي کا بہ تخصيص کانهي. سڀائين پڙهبو رهبو. البت شافعيءَ جو ان ۾ اختلاف آهي. ان جو موقف آهي تہ صرف رمضان جي پوئين اڌ ۾ قنوت پڙهجي. دعا قنوت متي گذري چڪي. فرض نمازن ۾ قنوت نہ ٿيندو آهي. البتہ امام شافعي جو ان ۾ بہ اختلاف آهي. سندس خيال آهي تہ صبح جي نماز ۾ رکوع کان پوءِ پڙهڻ گهرجي. مقتدي جيڪڏهن حنفي هجي تہ ان وقت بيٺل رهي. هڪ قول مطابق ويهي رهي. ٻنهي صورتن ۾ دعا قنوت نہ پڙهي.
- سنت مؤکده فجر کان اڳ ۽ ظهر مغرب ۽ عشاءِ کان پوءِ بہ رکعتون آهي. ۽ ظهر ۽ جمعي کان اڳ ۽ جمعي کان پوءِ چار رکعتون آهي. چئن کان پوءِ بہ پڙهجن. صحيح روايت مطابق هيءُ بہ مستحب آهن. چار رکعتون عشاءِ ۽ عصر کان اڳ مستحب آهن. ۽ مغرب کان پوءِ ڇهہ رکعتون مستحب آهن.
- ڏينهن جي نفلن ۾ چئن رکعتن کان متي هڪ سلام سان ۽ رات جي نفلن ۾ اٺن رکعتن کان متي هڪ سلام سان نفل پڙهڻ مکروه آهن. ۽ چار رکعتون نفل ڏينهن رات ۾ مستحب آهن. چار رکعتون عصر ۽ عشاءِ کان اڳ مستحب آهن. ۽ عشاءَ کان پوءِ چار رکعتون ۽ مغرب کان پوءِ چار رکعتون مستحب آهن.
- نماز ۾ ڊگهو قيام گهٽن سجدن کان بهتر آهي. هڪ روايت مطابق گهٽا سجدا بهتر آهن. هڪ جماعت هن خيال جي آهي تہ جيڪڏهن ان ۾ متعين قرائت ٿو ڪري تہ افضل رکعتن جي

---

[1] صلوات مسعودي ۾ آهي تہ جيڪڏهن قنوت جي تکبير چئي سبحانک اللهم وبحمدک پڙهيائين پوءِ ياد پيس تہ قنوت پڙهڻ گهربو هو. تہ سهو لازم نہ ٿيندو. چاکاڻ تہ قيام ٿناء جي جاءِ آهي. پر جيڪڏهن قنوت جي تکبير چئي قرائت پڙهيائين تہ سجدو سهو لازم ايندو. جو اها قرآن پڙهڻ جي جاءِ ناهي. يا قنوت جي تاخير ٿئي ٿي. والله اعلم (فتاویٰ پوراني من عينہ)

www.maktabah.org

ڪثرت آهي. نہ تہ ڊگهو قيام افضل آهي. صاحب بحرالرائق گهٽن سجدن واريءَ روايت کي ترجيح ٿو ڏئي. ڇاڪاڻ تہ قيام رڪوع ۽ سجدي جو ذريعو آهي ۽ انهن ۾ نهايت درجي جي عاجزي رکيل آهي. ۽ وسيلو مقصود کان افضل ناهي. ۽ امام اعظم رضي الله عنه کان جيڪو تهجد جي رڪعتن جو گهٽو هئڻ منقول آهي، ايستائين جو ڪن ڪتابن ۾ هزار رڪعتون نقل ڪيل آهن، سو پڻ انهيءَ جي تائيد ٿو ڪري.

- وتر ۽ نفل جي مڙني رڪعتن ۾ ۽ فرض جي ٻن رڪعتن ۾ قرائت فرض آهي.
- نفل شروع ڪرڻ شرط لازم ٿي وڃي ٿو، جو طلوع يا غروب وقت شروع ڪيو وڃي، جيڪڏهن شروع ڪرڻ کان پوءِ ٽوڙيو ويو تہ قضا لازم ايندي.
- جيڪڏهن چار رڪعتون نفل جي نيت سان نفل شروع ڪجي تہ ٻہ رڪعتون لازم ٿيندیون. قاعدي پهرئين کان پوءِ نماز ٽٽي يا اڃ. ان ۾ ابو يوسف جو اختلاف آهي.
- نفل، بيهي پڙهڻ جي سگهہ هئڻ باوجود منڊون ويهي پڙهڻ ۽ بنا ڪرڻ جائز آهي. ان ۾ صاحبين جو اختلاف آهي. انهن وٽ هن طرح آهي تہ بيهي شروع ڪرڻ ۽ پورو ويهي ڪرڻ مڪروه آهي.

فصل

تراويح جو بيان

- تراويح نماز رمضان ۾ عشاءِ کان پوءِ ويهہ رڪعتون ڏهن سلامن سان وتر کان اڳ ۽ پوءِ باجماعت سنت آهي. تراويح ۾ هڪ پيرو ختم قرآن پڙهڻ يا ٻڌڻ سنت آهي.
- جيڪڏهن تراويح ۾ هڪ پيرو ختم پورو ٿي ويو تہ باقي مهينو تراويح ذمي مان نڪري ٿيون وڃن يا نہ؟ ان ۾ اختلاف آهي. خزانة الرواية ۾ ڪن فقهن جي ڪتابن کان منقول آهي تہ ذمي نہ ٿيون رهن. ۽ بحرالزخار ۾ آهي تہ ذمي مان نہ ٿيون نڪرن. ۽ اهو ئي صحيح آهي.

www.maktabah.org

- جيڪڏهن تراويح جي هر رڪعت ۾ ڏهه آيتون پڙهيون وڃن ته اهي ختم جي قائم مقام ٿي وڃن ٿيو. جيئن ذخيره العقبىٰ ۾ آهي ۽ اهو ئي صحيح آهي. جيئن بحرالرائق ۾ آهي. ظاهر ڳالهه آهي ته اهو تڏهن ٿيندو جڏهن حافظ نه هجي يا ڪو عذر شرعي هجي. نه ته سڄو قرآن ٻڌڻ بالاتفاق افضل آهي.
- چئن رڪعتن کان پوءِ چئن رڪعتن جيترو سنت ادا ڪرڻ جي نيت سان ويهڻ سنت آهي.
- رمضان مهيني ۾ وتر باجماعت پڙهڻ مستحب آهي. فتح القدير ۾ آهي ته سنت آهي. ۽ صاحب نهايه ڪن مشائخن کان اڪيلي پڙهڻ کي پسند ڪرڻ نقل ڪيو آهي. پهرين ڳالهه ظاهر آهي. ۽ رمضان کان پوءِ جيڪڏهن باجماعت ادا ڪيو ويو ته جائز ٿي ويندو پر ڪراهت سان. بحرالرائق اهو ذڪر ڪيو آهي.

فصل

فرض ۾ پهچڻ جو بيان

- جيڪڏهن چئن رڪعتن واري نماز مان هڪ رڪعت ادا ڪري ويٺ کان پوءِ اقامت ٿي ته ٻه رڪعتون پوريون ڪري اقتدا ڪري. جيڪڏهن ٽي رڪعتون پڙهي چڪو هجي ته نماز پوري ڪري نفل جي نيت سان اقتدا ڪري. جيڪڏهن ظهر يا عشاءِ هجي. جيڪڏهن پهرين رڪعت سان سجدو ايا شامل نه ڪيو اٿس ته نماز ٽوڙي وڃي. چاڪاڻ ته ايا اڪثر جي حڪم ۾ ناهي. فرض جماعت سان ان کان بهتر آهي.
- جيڪڏهن سنت شروع ڪيائين ۽ اقامت ٿي وئي ته اڪثر مشائخن وٽ صحيح اهو آهي ته سنت پوري ڪري. ۽ شيخ ابن همام هن خيال جو آهي ته ٻه رڪعتون پوريون ڪري ٽوڙي وڃي ۽ ڪنز العباد ۾ اهو فرض بابت تفصيل ذڪر ڪيل آهي. بحرالرائق پهرئين خيال کي پسند ڪيو آهي.

www.maktabah.org

- جيڪڏهن هڪ رڪعت فجر يا مغرب جي ادا ڪري چڪو هجي ۽ مٽان اقامت ٿي وڃي، تہ نماز ٽوڙي امام جي اقتدا ڪري. ۽ جماعت جو ثواب هٿان نہ وڃائي.
- نماز لاءِ آذان اچڻ کان پوءِ مسجد کان ٻاهر نڪرڻ مڪروهہ آهي. جيستائين نماز ٿي نہ وڃي. البتہ جيڪڏهن ڪنهن مسجد جو مؤذن يا پيش امام هجي يا اهڙو ماڻهو هجي جنهن جو ٻي مسجد ۾ انتظار ڪيو ويندو تہ پوءِ نہ.
- فجر جي سنت گهر ۾ پڙهي مسجد ۾ اچجي. پر جيڪڏهن مسجد ۾ آيو ۽ سنت فجر ادا نہ ڪيل آهي. ۽ ڏسي ٿو تہ امام فرض ۾ شروع آهي تہ معلوم ڪري تہ جيڪڏهن هڪ رڪعت امام سان پڙهي سگهندو تہ سنت پڙهي. نہ تہ فرض ۾ شامل ٿي وڃي. هيءُ جمهور جو مذهب آهي. ۽ ڪي هن خيال جا آهن تہ جيڪڏهن تشهد ۾ امام سان شريڪ ٿي سگهندو هجي تہ سنت ادا ڪري. صاحب بدائع وغيره پهرئين خيال کي ترجيح ڏين ٿا. ۽ ڪافي ۽ محيط ۾ ٻئي کي ترجيح ڏنل آهي، بحرالرائق اهو ذڪر ڪيو آهي. جيڪڏهن سنت چڏڻ جي صورت اختيار ڪئي وڃي تہ امام محمد جو قول آهي تہ سج مٿي اچڻ کان پوءِ اها ادا ڪبي. امام اعظم جو چوڻ آهي تہ قضا جي ضرورت ناهي پر بهتر اهو آهي تہ امام محمد جي مذهب تي عمل ڪجي. ۽ جيڪو حيلو ٻڌايو ٿو وڃي تہ سنت شروع ڪري ان کان پوءِ تحريمہ فرض جي نيت سان چئي. ۽ امام جي سلام چوڻ کان پوءِ سنت ان ئي تحريمہ سان قضا ڪري ان کي بحرالرئق واري ڪوڙ سببن جي ڪري مڪروهہ قرار ڏنو آهي. جيڪڏهن فرض سان گڏ فجر جي سنت قضا ٿي ويل آهي تہ ٻن پهرن تائين قضا ٿي سگهندي، ان کان پوءِ سنت قضا نہ ٿي سگهندي. بعضي محقق هن خيال جا آهن تہ فرض سان گڏ جڏهن بہ پڙهي سنت قضا ٿي سگهندي. صدرالشهيد شرح وقايہ ۾ چيو آهي تہ سنت جي قضا زوال کان اڳ سان فرض جي متابعت جي تخصيص ڪا بہ معنىٰ نہ ٿي رکي. انتهي. پر ان ۾ ئي

www.maktabah.org

آهي تہ زوال کان پوءِ ظهر جو ٽائيم داخل ٿي ٿو وڃي. ان کان پوءِ سنت قضا ڪرڻ مناسب ناهي، ڇاڪاڻ تہ ان طرح اها فرض جي مماثل ٿي پوندي. نبي صلي الله عليه وسلم جن پڻ ان کي صرف زوال کان اڳ قضا ڪرڻ فرمايو هو، جڏهن ڪائنس ليلة التعريس ۾ فجر قضا ٿي وئي هئي. جيئن حديثن ۾ ثابت آهي.

- جيڪڏهن ظهر جي سنت قضا ٿي وڃي تہ جيستائين وقت آهي هن رڪعتن کان اڳ امام اعظم وٽ ۽ پوءِ امام محمد وٽ قضا ڪبي. جيئن اڪثر ڪتابن ۾ مذڪور آهي، هڪ قول مطابق امام ابو يوسف امام اعظم سان گڏ آهي. هڪ قول مطابق امام محمد سان آهي. ۽ شيخ ابن همام تقديم رڪعتن جي روايت کي اختيار فرمايو آهي. ۽ صاحب بحرالرائق تسليم ڪيو آهي. ۽ حديث ۾ آيل آهي، پر اصحاب متون چئن جي اڳ پڙهڻ کي اختيار ڪيو آهي.
- جيڪڏهن وقت وفا ڪري تہ سنت پهريائين ادا ڪري پوءِ فرض شروع ڪجي. جيڪڏهن فوت ٿيڻ جي خطري کان تسلي نہ ٿئي تہ فرض شروع ڪجي.
- جيڪڏهن امام کان اڳ رڪوع ڪري ورتائين ۽ امام رڪوع ۾ ساڻس اچي گڏيو تہ نماز صحيح ٿي ويندي. جيتوڻيڪ متابعت ڇڏڻ ڪري گنهگار ٿيندو.

بيمار جي نماز جو بيان

- جيڪڏهن بيمار اٿي نہ ٿو سگهي. يا بيهڻ سان مرض وڌڻ جو خطرو سمجهي ٿو تہ ويهي رڪوع ۽ سجدي سان نماز ادا ڪري، پر جيڪڏهن انهن ٻن جي ادا ڪرڻ کان بہ عاجز آهي تہ اشارن سان نماز ادا ڪري ۽ سجدي لاءِ رڪوع کان وڌيڪ جهڪيل اشارو ڪري.
- جيڪڏهن ويهي بہ نہ سگهي تہ ڀٽيءَ يا پاسي پر ستي اشارا ڪري. جيڪڏهن اشارن جي بہ طاقت نہ رکي تہ پوءِ تاخير ڪري. اکين ۽ دل سان اشارا نہ ڪري. ان ۾ زفر جو اختلاف آهي. جيڪڏهن

www.maktabah.org

قيام ڪري سگهي. پر رڪوع ۽ سجدي جي قدرت نہ رکي سگهي تہ ويهي اشارن سان نماز پڙهي.

- جيڪڏهن وچ نماز ۾ بيماري ٿي پئي تہ جنهن بہ طريقي تي پڙهي سگهجي، پڙهي پوري ڪجي. ساڳيءَ طرح جيڪڏهن وچ نماز ۾ چگو ٿلو ٿي وڃي تہ جملي رکن ادا ڪري.
- نفل نماز ۾ ٽيڪ جائز آهي.
- ٻيڙيءَ ۾ بنا عذر جي ويهي نماز پڙهڻ جائز آهي، ڇاڪاڻ تہ متي قرڻ جو امڪان رهي ٿو. البت سموريءَ نماز ۾ قبلي جو خيال رکڻو پوندو. ۽ ان مطابق قرڻو پوندو.
- جيڪڏهن بيهوشيءَ يا چريائي جي حالت ۾ پنج نمازون ڇڏائجي ويون تہ انهن جي قضا واجب ٿيندي. پر جيڪڏهن پنجن کان متي ڇڏائجي ويون تہ ذمي نہ رهنديون.

جنازي نماز جو بيان

مرداڻو ڪفن: گوڏ، لفافو ۽ پهراڻ مسنون آهي، البتہ ڪفايت جي حد گوڏ ۽ لفافو آهي. هيءُ ٻئي متي کان پيرن تائين هڻڻ گهرجن. ۽ پهراڻ (ڪفني) ڪلهن کان پيرن تائين آهي. پهراڻ جي شروعات ڪاپي کان ڪرڻ گهرجي تہ جيئن ساڄي پاسي پهريائين ڪپڙو پهچي. ان کان پوءِ ساڄي پاسي کان پهرائجي ۽ مٿان کان هڏي ڇڏجي. تہ جيئن ڪفن ڪلي نہ وڃي.

عورتن جو ڪفن: پهراڻ، گوڏ، دامني، سيني بند ۽ لفافو آهي، ۽ ڪفايت جي حد گوڏ، لفافو ۽ دامني آهي. ۽ ضرورت جي حد آهي جيڪو ميسر ٿي سگهي.

- ميت جيڪڏهن فقير (مسڪين) هجي تہ ماڻهن تي فرض آهي تہ ڪيس ڪفن ڏين. جيڪڏهن نہ هجي تہ سوال ڪجي. السراجيہ
- عورت جي دامني جي حد بہ گز شرعي آهي. ۽ ان جي ويڪر هڪ گرانٽ آهي. ۽ چادرجي ديگهہ جي حد ٽي گز آهي. ۽ ويڪر بغل جي هيٺان کان پيرن تائين. ۽ ان ڪپڙي جي حد، جيڪو غسل وقت

www.maktabah.org

مئل عورت تي رکندا آهن ڏيڊ گز آهي. ۽ ان جي ويڪر ۾ گز آهي. جنهن ان کان مٿي کيو سو ظلم ۽ زيادتيءَ جو مرتکب ٿيندو. ان طرح ذخيره العقبىٰ ۾ آهي ۽ حاشيه شرح وقايه فاضل چلپيءَ ۾ آهي. مخفي نہ رهي تہ هڪ گرانٽ ويڪر سان عورت جو مٿو نہ ڏکجي سگهندو آهي. ٻين ڪتابن مان جيڪو مفهوم نڪري ٿو سو هيءُ آهي تہ ضرورت جيترو مقدار ڪفايت ڪندو. ۽ ان جي حد ۾ گرانٽون آهي.

- عورت جي ڪفن ۾ پهريائين پهراڻ پهرائڻ گهرجي. ان کان پوءِ ان جا وار ٻن حصن ۾ ڪري سيني تي رکجن. ان کان پوءِ دامني پهرائجي. ان کان پوءِ گوڏ پهرائجي ۽ پوءِ لفافو پهرائجي ۽ سيني بند لاءِ ۾ روايتون آهن. هڪ روايت مطابق سيني جي مٿان چيل آهي. ۽ صحيح هيءُ آهي تہ گوڏ جي مٿان ۽ لفافي جي هيٺان هجي. ڪفن پهرائڻ کان اڳ خوشبوءِ سان معطر ڪرڻ گهرجي.
- نماز جنازه فرض ڪفايه آهي. امامت ان جي سڀ کان بهتر آهي تہ بادشاه ڪرائي. ان کان پوءِ قاضي ڪرائي. ان کان پوءِ امام. پوءِ والي وارث. وارث جيڪڏهن ٻئي کي اجازت ڏئي تہ ۾ جائز آهي. نماز پوري ڪرڻ کان پوءِ جيڪي ميت سان نہ هلڻ گهرن سي وليءَ کان اجازت وٺن. البرجندي والڪافي. جيڪي ماڻهو ميت سان هليا آهن سي دفن کان اڳ بنا اجازت نہ وڃن. ان کان پوءِ اجازت جي ضرورت ناهي. خزانتہ الروايات.
- جنازي جي نماز جون چار تڪبيرون آهن. پهرين تڪبير کان پوءِ سبحانک اللهم پڙهجي. ٻي تڪبير کان پوءِ درود. جيڪو تشهد ۾ پڙهبو آهي. سو پڙهجي. ٽين تڪبير کان پوءِ ميت لاءِ دعا پڙهجي. جيڪڏهن بالغ هجي تہ هيءُ دعا پڙهي:

اللهم اغفر لحينا وميتنا وشاهدنا وغائبنا وصغيرنا وكبيرنا وذكرنا وانثانا اللهم من احييته منا فاحيه علي الاسلام ومن توفية منا فتوفه علي الايمان.

www.maktabah.org

جيڪڏهن نابالغ هجي تہ هيءَ دعا پڙهجي:

اللهم اجعله لنا شافعا فرطا اللهم اجعله لنا اجرا وذخرا اللهم اجعله لنا شافعا ومشفعا.

چوٽين تڪبيرڪان پوءِ ربنا آتنا في الدنيا حسنة..... الخ پڙهجي. مستحب اهو آهي. جيڪو اڳ ۾ گذريو سو مسنون آهي.

- جيڪڏهن ڪو شخص هڪ يا ٻن تڪبيرن کان پوءِ پهتو تہ انتظار ڪندو ۽ امام سان گڏ تڪبير چوندو، رهجي ويل تڪبيرون جيستائين جنازو کڄي نہ ٿو تيستائين قضا ڪري ونڊندو. البتہ جيڪو حاضر آهي سو بنا انتظار جي تڪبير چوندو.
- امام مرد توڙي عورت جي نماز لاءِ سيني جي برابر ٿي بيهندو. جنازه نماز مسجد ۾ مڪروهہ آهي. جيڪڏهن جنازو مسجد کان ٻاهر هجي تہ ٻہ روايتون آهن. بنا ضرورت جي مسجد ۾ نہ بيهجي.
- نماز کان واندو ٿيڻ کان پوءِ مستحب آهي تہ امام يا ڪو ٻيو صالح ماڻهو فاتحہ ۽ بقره 'مفلحون' تائين جنازه جي سيراندي۽ کان ۽ بقره جي پڇاڙيءَ واريون آيتون يعني 'آمن الرسول' پيراندي۽ کان پڙهي، جو حديث ۾ آيل آهي ۽ ڪن روايتن ۾ دفن کان پوءِ آيل آهي. ٻنهي مان جيڪو وقت سولو لڳي جائز آهي.
- ٻار جنهن ڄمڻ کان پوءِ ڇرپر يا دانهن ڪئي ۽ گذاري ويو تہ ان تي جنازه نماز ٿيندي، جيڪڏهن ڇرپر يا دانهن نہ ڪيائين تہ نماز جائز نہ ٿيندي.
- جنازي پٺيان جيڪي ماڻهو وڃن. سي مقبره وٽ پهچڻ کان پوءِ جنازه رکڻ کان اڳ نہ ويهن.
- قبر ڪي لحد جي طريقي تي ٺاهڻ گهرجي. ۽ لحد قبلي ڏانهن هئڻ گهرجي.
- قبر ۾ اندر رکڻ مهل 'بسم الله علي ملة رسول الله' چوڻ گهرجي. ۽ ميت جو منهن قبلي ڏانهن ڪرڻ گهرجي. ڪفن جون ڳنڍيون کولي ڇڏڻ گهرجن. ۽ ڪچيون سرون، ڪانين کان پوءِ رکڻ گهرجن.

www.maktabah.org

- عورت کي رکڻ وقت عورت جي قبر ڏکڻ گهرجي. قبر هڪ گرانٽ مٽي ڪرڻ گهرجي اٽ جي ٿوهر جيان. پڪيون سرون مڪروه آهن.
- دفن ڪرڻ کان پوءِ ميت کي باهر نہ ڪڍڻ گهرجي. ها جيڪڏهن زمين ڪنهن ٻئي جي آهي تہ پوءِ ڪڍي ٻئي هنڌ دفنائڻ گهرجي.
- ٽي پيرا مٽي قبر ۾ وجهڻ مستحب آهي، پهرئين پيري سان چئي 'منها خلقناكم' ٻئي پيري سان چئي 'وفيها نعيدكم' ۽ ٽئي پيري سان چئي 'ومنها نخرجكم تارتاً اخرىٰ'. ذكره في البحرالزخار. والله الموفق.

نماز جي ٽوڙڻ وارين شين جو بيان

جاڻڻ گهرجي تہ نماز ڇندڙ يا ڪاڪالهہ هوندي يا ڪو ڪم.

ڪالهائڻ جي قسم جا ڇندڙ:

ڪالهہ مان مراد آهي ڪجهہ چوڻ. پوءِ اهو جاڻي واڻي هجي، خطا يا سهو طور هجي، ٽورو هجي يا گهڻو هجي، جاڳ ۾ هجي يا ننڊ ۾ هجي. ان جون ارڙهن صورتون آهن.

1- سلام قاعدي کان سواءِ ڪنهن ٻئي هنڌ چوڻ، پل ۾ هجي يا نماز پوري ٿيڻ جي گمان هيٺ هجي. ذكره في القنية.

2- ماڻهوءَ کي سلام چوڻ. جاڻي واڻي هجي غلطيءَ ۾ هجي يا سهو طور هجي. ذكره في البدائع.

3- زبان سان سلام جو جواب ڏيڻ. جيڪڏهن اشاري سان جواب ڏنو ويو تہ مڪروه ٿيندو. صاحب مجمع جو چوڻ آهي تہ هٿ جي اشاري سان جواب ڏيڻ ۾ نماز ڇڄي وڃهندو، پر اڪثر مٿئين قول جا قائل آهن.

4- آواز سان ڪنهن سور يا مصيبت کان ڪنجهڻ. ها جيڪڏهن دوزخ جي خوف کان هجي يا بهشت جي شوق ۾ هجي تہ نماز نہ

www.maktabah.org

پڃندي. جيڪڏهن صرف الاهي هيبت يا لذت حضور جي سببان هجي تہ ان جو فقهہ ۾ ذڪر ڪونهي. ظاهر اهو آهي تہ نماز ان سان نہ پڃندي. جيئن صحيح حديث ۾ آهي تہ صديق اڪبر رضي الله تعالىٰ عنہ نماز ۾ ائين روئندو سڏڪندو هو جيئن ديڳڙي باه تي ٻڙڪندي آهي والله اعلم.

5- بنا عذر جي ائين ڪنگهڪار ڪرڻ جو حرف ظاهر ٿيڻ. بحرالرائق ۾ آهي تہ جيڪڏهن عذر سببان هجي تہ نماز فاسد نہ ٿيندي. ڇو نہ حرف بہ نڪري اچن. پر جيڪڏهن بي عذر آهي ان مان ڪو بہ جائز غرض ڪونهي تہ نماز پڃي پوندي. ابو يوسف جو ان جي ہن صورتن ۾ اختلاف آهي. هڪ ہن حرفن ۾ ۽ ٻيو اهو ڪنهن صحيح غرض سان ڪيو ويو هجي. جيئن قرائت کي سهٽو ڪرڻ لاءِ يا اهو ٻڌائڻ لاءِ تہ آءٌ نماز ۾ آهيان وغيره. ۽ صحيح اهو آهي تہ نماز نہ پڃندي. ۽ هيءُ تڏهن آهي جڏهن حرف ظاهر ٿين، پر جڏهن حرف ظاهر نہ ٿين تہ نماز مڪروه ٿيندي. انتهي محصلہ.

6- اف چوڻ. ان ۾ امام ابو يوسف جو اختلاف آهي. ابو حنيفہ ۽ محمد ان کي پڃندڙ مڃين ٿا. مجتبىٰ ۾ آهي تہ اختلاف تڏهن آهي جڏهن آهستي هجي البتہ زور سان چوڻ سينيءَ وٽ نماز پڃندو. خلاصہ ۾ آهي تہ ہ حرف نماز پڃندڙ نہ ٿيندا آهن. چار حرف پڃندڙ ٿيندا آهن. ان ۾ سينيءَ جو اتفاق آهي ۽ ٽن ۾ مشائخن جو اختلاف آهي. صحيح اهو آهي تہ پڃندڙ ناهن. ۽ محيط ۾ آهي تہ ساه جي ڦوڪ ڏيڻ جيڪڏهن ٻڌڻ ۾ اچي ۽ تهجيءَ جا لفظ ان مان نڪرن تہ ابو حنيفہ ۽ محمد وٽ پڃندڙ آهن. البتہ ابويوسف جو ان ۾ اختلاف آهي، آه اوه ۽ ايهہ يا اهڙا ٻيا لفظ سور يا مصيبت سببان چوڻ پڃندڙ آهن. البتہ جيڪڏهن جنت يا جهنم جي ياد سببان هجن تہ پڃندڙ ناهن. هر قسم جي روئڻ ڏوئڻ جو اهو ئي حڪم آهي. سواءِ ان بيماريءَ ۽ درد جي جيڪو ختم ٿئي ئي نہ ٿو. ظهيريہ ۾ آهي تہ اختلاف ان صورت ۾ آهي جڏهن

www.maktabah.org

ماٹھو روئڻ روکي سگھي. باقي جيکڏھن مريض کنجھڻ يا سڏکڻ کان پاڻ کي جھلي ئي نہ ٿو سگھي تہ پوءِ نماز فاسد نہ ٿيندي. چاکاڻ تہ ان صورت ۾ اھو اوپاسي ۽ نچ اچڻ جي مثال ٿي پوندو. انتھي. ۽ اوپاسيءَ ۾ بي اختياريءَ ۾ بہ جيکڏھن حرف ظاھر ٿين تہ نماز نہ ٿيندي. ذکره في البحرالرائق. توريت، انجيل ۽ زبور کلام (ڳالھائڻ) جي حڪم ۾ آھن. ابويوسف کان آھي تہ تسبيح جي مشابھ آھي تہ پوءِ جائز آھي.

7- نچ جو يرحمک الله سان جواب ڏيڻ بہ ٿيندڙ آھي. جيکڏھن پنھنجي نچ تي پاڻ يرحمک الله چئي تہ اھو ٿيندڙ ناھي. ۽ جيکڏھن الحمدلله پنھنجي نچ تي چئي تہ بہ کا ڳالھ کانھي. ماڻ کرڻ وڌيڪ سٹو آھي. جيکڏھن کنھن ٻئي جي نچ تي الحمد لله چئي وڌائين ۽ سندس ارادي ۾ ان کي جواب ڏيڻ کونہ ھو تہ بالاتفاق ٿيندڙ ناھي. ۽ جيکڏھن جواب جو ارادو ھيس تہ پوءِ مشائخن جو ان ۾ اختلاف آھي. جيکڏھن آذان جو جواب ڏنائين يا نبي صلي الله عليه وسلم جن جو نالو ٻڌي درود پڑھيائين تہ اھو ٿيندڙ ٿيندو. جيکڏھن نالو ٻڌڻ بنا درود پڑھيائين تہ اھو ٿيندڙ ناھي.

- جيکڏھن کنھن شخص نماز ۾ الله تعالىٰ جو نالو ٻڌو ۽ جل جلاله چيائين تہ نماز نہ ٿيندي.
- جيکڏھن کو شخص مسجد ۾ آيو مؤذن کي سڏيائين تہ تکبير زور سان چئي. ان دوران امام رکوع کيو ۽ مؤذن ان جي جواب ۾ ڏاڍيان چيو تہ مؤذن جي نماز فاسد ٿي ويندي. جيکڏھن قرآن ختم کرڻ وقت وچ نماز ۾ صدق الله وصدق رسوله چيائين يا سماع وقت شھادتين چيائين تہ جيکڏھن جواب جي ارادي سان چيائين تہ نماز فاسد ٿي ويندي.

8- دعا وقت جواب جي ارادي سان آمين چيائين تہ نماز فاسد ٿي ويندي.

- نماز پڑھندڙ نچ ڏني جنھن تي کنھن شخص چيس يرحمک الله ۽ نماز پڑھندڙ چيو آمين تہ نماز ٽٽي پوندي. ظھيريہ ۾ آھي

www.maktabah.org

ته جيڪڏهن پ ماڻهو نماز پڙهندا هجن هڪ نڇ ڏڻي ڪنهن باهرئين شخص يرحمڪ الله چيو ۽ هنن ٻنهي آمين چيو ته نڇ ڏيندڙ جي نماز ٽٽي پوندي ٻئي جي نه ٽٽندي. ان طرح بحرالرائق ۾ آهي. ها البته ممڪن آهي ته ان ٻئي شخص پڻ اخلاص سببان جواب جي ارادي سان چيو هجي ته پوءِ ان جي به ٽٽندي، پر چيو اٿن ته خالي احتمال جي بنياد تي نماز لاءِ پڇڻ جو حڪم نه ٿو ڪري سگهجي. البته جڏهن تحقيق ٿئي ته پوءِ پڇي پوندي. والله اعلم.

9- غير امام کي غلطي ٻڌائڻ. جيڪڏهن پنهنجي امام کي ٻڌايائين ته جيڪڏهن امام جيتري مقدار تلاوت سان نماز جائز ٿيندي اوترو نه پڙهي سگهيو آهي ته ٻڌائڻ ضروري آهي. جيڪڏهن اوترو مقدار پڙهي چڪو آهي يا ٻئي هنڌان شروع ڪري چڪو آهي ته ان ۾ مشائخن جو اختلاف آهي. ۽ صحيح اهو آهي ته نماز بنهه نه پڇندي. نه ٻڌائيندڙ جي نه امام جي. اهو ئي صحيح آهي جيئن ڪافي وغيره ۾ آهي.

- جيڪڏهن مقتدي ڪنهن اهڙي کان ٻڌو جيڪو نماز کان باهر هو. ان کان پوءِ امام کي ٻڌايائين ته سڀني جي نماز پڇي پوندي، ذكره في القنية
- امام کي گهرجي ته واجب جي مقدار جيترو پڙهي، هڪ روايت مطابق مستحب جيترو پڙهڻ کان پوءِ رکوع ڪري، ۽ غير امام مان مراد آهي جيڪو تعليم جو ارادو رکندو هجي. پر جيڪڏهن قرائت جي ارادي سان پڙهي ٿو ته نماز نه پڇندي. مڙني جو اهو موقف آهي. ان طرح خلاصه ۾ آهي.

10- عجب منجهان سبحان الله چوڻ.

- جيڪڏهن پل ۾ امام پهريون قاعدو ڇڏي ڏنو ۽ پورو قيام ڪرڻ کان پوءِ مقتديءَ سبحان الله چيو ته، ڪي چون ٿا ته ان جي نماز نه پڇندي. ڪرخيءَ کان آهي ته صاحبين وٽ نماز

www.maktabah.org

فاسد ٿيندي. ان طرح مجتبىٰ ۾ آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته ان سان نماز ٽٽڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته قيام جي جڏهن ويجهو هجي ته سبحان الله نہ چوڻ گهرجي. ان طرح بدائع ۾ آيل آهي. ان سان نماز ٽٽڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته قياس مطابق بناضرورت جي اعلان ڪرڻ سان نماز ٽٽي پوي ٿي. ان طرح بحرالرائق ۾ آهي. شايد هيءُ قياس ڪن روايتن جي مطابق هجي. جيئن گذريو.

11- ڪا چگي خبر ٻڌي الحمد لله چوڻ. بحرالرائق ۾ آهي ته جڏهن نماز پڙهندڙ کي ڪا خبر ڏني وئي، ان تي خوش ٿيو ۽ الحمد لله چيائين يا ڪنهن عجيب ڳالهه جي خبر پيس، سبحان الله چيائين، ته نماز ڀڄي پوندي. انتهي. هيءَ عبارت هن جي چٽي وضاحت ڪري ٿي ته عجيب خبر ٻڌڻ تي سبحان الله چوڻ ڀيندڙ آهي. برخلاف ان جي جيڪو عيون ۾ آهي. ڇاڪاڻ ته ان ۾ جيڪو آهي سو تعجب جي قصد ۾ مطلق آهي. قرآن مان خطاب (سڏ) جي ارادي سان ڪا عبارت پڙهڻ ۾ ان ئي حڪم ۾ آهي جيئن "يا يحيىٰ خذ الكتاب بقوه." "و ما تلك بيمينك يا موسىٰ" ۽ "يا بني اركب معنا" وغيره.

12- ڪنهن دنياوي مقصد لاءِ "لاحول ولاقوة" چوڻ. ديني مقصد لاءِ نہ. ظهيريه ۾ آهي ته جيڪڏهن شيطان جي وسوسي کان "لاحول ولا قوة" چيائين ته جيڪڏهن آخرت جي ڪنهن معاملي کان آهي ته نماز نہ ڀڄندي. جيڪڏهن دنيا جي معاملي لاءِ آهي ته نماز ڀڄي پوندي. ابويوسف جو ان ۾ اختلاف آهي. ان ئي حڪم ۾ آهي بخار / تپ هٽائڻ لاءِ "اعوذ بالله" يا ٻيو ڪجهه چوڻ. پر جيڪڏهن وسوسو ختم ڪرڻ لاءِ آهي ته نماز ڀڄندڙ ناهي.

13- ڪنهن چيو "ا مع الله الهاً آخر"، ان جي جواب ۾ "لا اِلـه الا الله" چوڻ. ان طرح ڪافيءَ ۾ آهي. بحرالرائق ۾ آهي ته بظاهر هن صورت ۾ مقيد ڪرڻ نہ جڳائي. ڇاڪاڻ ته فتاوىٰ قاضي خان ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪا اهڙي خبر ٻڌائين جنهن تي هيبت ۾ اچي ويو ۽ جواب ۾ "لا اله الله

www.maktabah.org

والله اڪبر" چيائين ۽ ارادو جواب جو هيس تہ نماز ٽٽي پوندي. انتهي. جيڪڏهن تسبيح يا تهليل ڪنهن ڳالهہ جي حڪم ڪرڻ يا جهلڻ لاءِ چيائين تہ بہ نماز پڄي پوندي. ان جو مجتبیٰ ۾ ذڪر آهي. البتہ جيڪو پنهنجي نماز ۾ هڻڻ جو ٻڌائڻ لاءِ چوي تہ نماز نہ پڄندي، جيئن بحرالرائق ۾ آهي.

14- نماز ۾ ڪنهن شخص جي جواب ۾ قرآن پڙهڻ. مثال ڪنهن جي مصيبت جي خبر ٻڌي، ان جي جواب ۾ "انا لله وانا اليه راجعون" پڙهي ورتائين تہ نماز پڄي پوندي.

15- نماز ۾ آذان چوڻ. بحرالرائق ۾ آهي تہ جيڪڏهن نماز ۾ آذان ڏنائين ۽ ان مان سندس مطلب آذان ڏيڻ هو تہ نماز پڄي پوندي انتهي. هيءَ عبارت صريح آهي تہ نماز ارادي سان فاسد ٿئي ٿي. بخلاف عيون جي جو ان ۾ اذان جي ارادي کان بنا اذان چوڻ کي بہ پڄندڙ سڏيو ويو آهي.

16- اهڙن لفظن سان دعا گهرڻ جيڪي ماڻهن جي ڪلام جي مشابهہ هجن. يعني انهن جو ماڻهن کان گهرڻ محال نہ هجي.

17- قرآن اهڙي طريقي سان پڙهڻ جو ڪلي طور معنیٰ ڏري وڃي. جيئن زلت القاري ۾ ان جو تفصيل معلوم ٿيو. عيون ۾ ڳالهہ جي قسم جي نماز پڄندڙن مان حدث بي اختياريءَ کان پوءِ قرآن پڙهڻ شمار ڪيو اٿس حقيقت ۾ هيءُ مسئلو عام آهي، بحرالرائق ۾ آهي تہ حدث مذڪور کان پوءِ ان ئي وقت نماز مان نڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن رڪن ادا ڪرڻ جيترو مقدار بنا عذر جي بيٹو تہ نماز پڄي پوندي.

ڪم جي قسم جا پڄندڙ:

من جا بہ بہ قسم آهن:

هڪ قسم: وضو پڄڻ. جيئن نماز ۾ نند اچي وئي ۽ احتلام ٿي پيو يا سوچڻ سان مني اچي وئي يا جاڳي واڻي نماز پوري ڪرڻ کان اڳ

www.maktabah.org

وضو پيڄي وڃائين يا نمازيءَ جي ڪجهه ڪرڻ سان رت وهي پيو. هيءُ چار وضو پيجندڙ آهن جن سان نماز پڄي پوندي.

يا بي اختيار وضو پڄي جيئن پريل وات ٿي، نڪ مان رت جو وهي هلڻ. قئ مان رت جو وهي هلڻ. مذي يا پيشاب جو قطره مرداڻي عضوي مان نڪري پئي. يا هوا نڪري پئي. هيءُ سڀ وضو پيڄي پوڻ جا موجب آهن. نماز پڄڻ جا موجب ناهن. نماز پنهنجي حال تي قائم رهندي. وضو ڪري اٺاهون ئي اچي شروع ڪجي جتي ڇڏي وئي. جيڪڏهن مقتدي آهي ته بطور لاحق اچي شروع ڪري يعني قرآن جي تلاوت کان بنا شروع ڪري. ۽ ان کان پوءِ امام سان ملي. جيڪڏهن ايندي ئي اقتدا ڪندو ته واجب ڇڏڻ جو موجب ٿيندو. ۽ گنهگار ٿي پئبو. ذڪره في البحرالرائق. هن صورت ۾ ضروري آهي ته وضوء کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه ڪجي. نئين سر پڙهڻ وڌيڪ افضل آهي. ڇاڪاڻ ته ساڳيءَ جڳهه تان شروع ڪرڻ جا ٻارنهن شرط آهن. جيئن بحرالرائق ۾ مذڪور آهي. انهن سيني جو بجا آڻڻ تمام مشڪل آهي. والله اعلم.

ٻيو قسم: وضو پڄڻ کان سواءِ نماز فاسد ٿيڻ آهي. جيئن قرآن وچ نماز ۾ ڏسي پڙهڻ. ڪن خالي پڙهڻ تي به پيجندڙ هئڻ جو حڪم لڳايو آهي. ۽ ڪن صرف قرآن شريف ڪٽڻ ۽ ورق وارائڻ تي پيجندڙ جو حڪم لڳايو آهي. پر ڪافيءَ ۾ ڦهريون صحيح چيل آهي. هي صورت ۾ جيڪڏهن قرآن رکيل هجي ۽ ڪو ٻيو ورق ورائيندو وڃي ته پوءِ پڙهڻ سان نماز نه پڄندي. ضرورت گهٽي ۽ سخت هجي ته تراويحن ۾ هن روايت تي عمل ڪرڻ گهرجي. ان ڪري عائشه رضي الله عنها جي غلام قرآن ۾ ڏسي تراويحون ادا ٿي ڪيون. جيئن فتح القدير ۾ آهي. چٽي جي داڻي کان وڌيڪ مقدار واري ڪا به شيءِ چٻاڙڻ يا ڪائڻ سان نماز پڄي پوندي. البته ٻاهران ڪا به شيءِ وات ۾ ڪٽڻ سان نماز پڄي پوندي، ڇو نه تر برابر هجي. ذڪره في البحرالرائق وغيره.

www.maktabah.org

گھٹي چرپر ڪرڻ، جھڙي به هجي، پيندڙ آهي. ان جي حد اها آهي ته باهريون ڏسندڙ سمجهي ته هيءُ نماز ۾ آهي ئي ڪونہ. ڪن جو چوڻ آهي ته ٻنهي هٿن جي ذريعي جيڪا چرپر ڪندو سا پيندڙ آهي. جڏهن ته صحيح پهرين ڳالهہ آهي. جيئن بدائع، زيلعي ۽ لوالجي ۾ آهي. محيط ۾ آهي ته اهو ئي وڌيڪ سهڻو چوڻ آهي. صدرالشهيد چيو آهي ته اهو ئي صحيح آهي. جيڪڏهن پنهنجي جسم کي ٽي دفعا (هڪ رکن ۾) کنهيائين ته نماز پڄي پوندي، خلاصہ ۾ اهو شرط رکيو ويو آهي ته هر پيري هٿ مٿي کٽي ته پوءِ پڇندي. صاحب بحرالرائق چوي ٿو ته اهو شرط انوکو ۽ تفصيل عجيب آهي، ان کي ياد رکڻ گهرجي. پر ظهيريه ۾ صدرالشهيد حسام الدين جي حوالي سان آهي ته جيڪڏهن جسم جي ڪاڇهہ ٽي دفعہ هڪ ئي پيري کنهيائين ته به نماز فاسد ٿي پوندي. انتهي.

نماز جا پيندڙ هنن ڪان وڌيڪ به گهٽائي آهن. خلاصي جي طور تي سمجهي ڇڏڻ گهرجي ته نماز جي فرضن مان ڪوبہ هڪ فرض ڇڏڻ سان نماز پڄي پوندي. جيئن قبلي ڪان منهن جو ڦري وڃڻ يا تسبيح جي مقدار جيترو وقت پليتي لڳل رهي. يا پليت ڪپڙو ايترو وقت جسم تي پهرجي ته نماز فاسد ٿي پوندي. هنن ڪان سواءِ ڪتابن ۾ وڌيڪ تفصيل سان نماز جا پيندڙ بيان ٿيا آهن. اسان انهن تي اڪتفا ڪيو آهي جيڪي گهٽو پيدا ٿيندڙ آهن.

خاتمو

مفتاح الصلواة پورو ٿيو. هيءُ رسالو شيخ احمد بن سليمان، جيڪو هن فقير جو پائيجو آهي، جي سببان تاليف ٿيو آهي. اميد آهي ته الله تعالىٰ انهي محب، سندس مڙني فرزندن، دوستن، مخلصن ۽ درويشن کي توفيق ڏئي ۽ اعلىٰ مقصدن تائين پنهنجي خاص احسان ذريعي پهچائي، آمين. هن رسالہ ۾ کوڙ مسئلا اختصار جي سببان ڇڏيا

www.maktabah.org

ويا آهن. هيترا عمل جي لحاظ کان کافي آهن. والله الموفق. مفتاح الصلواة الله سبحانه جي حمد ۽ احسان سان مصنف جي هٿن سان 1061هـ جي شهرالحرام ذوالحج گذرندي پورو ٿيو. بحمد الله سبحانه والمنته والحمد لله اولا و آخرا. والصلواة علي رسوله باطنا وظاهرا وعلي صحبه ومن عمل بعملهم غائبا و حاضرا آمين يا رب العالمين.

* * *

www.maktabah.org

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل لنا فصل القربات على تعاقب
الاوقات للطاعات والصلوة على اشرف الكائنات افضل
الصلوات وعدد الحصوات وعلى آله واصحابه ولواحقه

آغاز

واطوبته والازيات اما بعد سب بجوں مصلی را باید کہ
از واجبات وقت نماز و دانستن وقت ظہر وانحاء او
واتباء عصر موقوف بر معرفت وقت زوال و وقت زوال
وآلہ را بعضی آلات حضاع ربع کہ آنرا کونت اصلابن خاصم
ریاضی دان است و علماء ازیں ابتدا کہ بعد از دو دائرہ
ہندسہ بیاکارد و اندر آن منتظر آں شود و چوں انتہا را بیابد
کاں را بیاشند و چنانکہ مرسوم است آں را بیاشند و انتہا را بیابد
بگیرند و بیاشند و بعد از ساعتے بگیرند و ہمچنان
صورتش بگیرند تا ظاہر شود کہ او در کدام درجہ میباشد آنگاہ
نایب آں صورتش بگیرد و بداند کہ در چہ درجہ میباشد
— تمام شد آنچہ خواستیم از ذکر آں و چوں خواہد کہ بخشد او را بکند و بیامرزد
رفت

وقت که تحیة المسجد بگذارد اگر شکی دارد که زوال شده است یا نه
باید که تحیة نگذارد چه که دفع المضار خیر من جلب المصالح و اگر
قبلیه یا جهت را نشناخته شد وظیفه وقت را از دست ندهد و برین
قیاس نماز جنازه و مانند آن و از فوائد معرفت وقت نماز آنست که
علما جواز داده اند که اول آنست که نماز ظهر پیش از تمام شدن مثل
باید گزارد و نماز عصر پس از تمام شدن مثلین تا بر کسی در وقت متفق
ادا کرده شود پس ادای عصر بعد از مثلین و قبل از وقت
کراهیت که وقت تغیر آفتاب است پس معرفت مثلین مشکلات
چرا که بعد تمام مثلین تو یقینی باید تا بر مذهب امام اعظم مستحب
بدست آید و اینجا اکثر علما گفته اند که قول عدل در باب معرفت
اوقات مقبول است اما ظاهر است که مخبر هم می باید که او را
بشناسد پس اگر فرض کنیم که مربع یا مانند آن شناخته باشد
پس آن هم جا نیست بلکه بعضی گفته اند که در معرفت زوال
قول دیگری قبول نمی باید کرد پس این باعث شد که صورت
متصوره را از قوه بوجود می باید آورد تا بر که طالب غنیمة

عبادت مذکوره باشد و اگر بمجون ربع و غیره نزدیک دیوار
استخراج ازان نماند بسهولة مقیاس عظیم برسد پس بیان
آن مرتب شد بر مقدمه و دو باب و خاتمه متن مه در معرفت
آلة مذکوره و آن چوبیست طویله مقدار دو ذراع یا یک و نیم ذراع
و پهنه او مقدار عرض دو انگشت مثلا و یک سطح او صاف
و مستوی باید ساخت پس در میان او سوراخ کنند در جائی
که دو طرف او دو ذراع برابر باشند یعنی پهوی که گفته معلوم
کنند هر دو برابر باشند تا یکی از دو بالاتر از دیگر نشود
و مقیاس را بران مرکز کرده قائم کنند بنحوی که در میان مقیاس
و جوب طویل زاویه قایم حاصل شود و پهنه مقیاس از
پهنه جوب طویل کمتر باشد و طول مقیاس در مثل دو یا سه
نهم یا دهم بخش جوب طویل باشند و در اقلیم چهارم
و پنجم و ششم ازین خورد تر و هر چند دو تر خورد تر و اگر
خورد تر باشد هم جا کافی شود اما در حق عمل هر چند کلان
تر بهتر اما بحدی که از وسایل و فی زوال نتوان کرفت و بر جوب
طویل

www.maktabah.org

طویل از یک جانب مقیاس دو خط متوازی باید کشید که بعد در میان
آن دو خط مقدار یک هفتم مقیاس باشد و آن دو خط از اصل مقیاس
تا منتهای جوب طویل باید کشید و حاصل مقیاس کلان ترکیبی باید کرد
بعدی که باره آواز ظرف و یک جوب طویل بیرون آید و دیگر آن
پاره موم را کنند و در آن پاره منگ یا آهن یا مانند آن بیاویزند
تا مقیاس نسبت سطح زمین قایم و مستقیم شود و سطح جوب
موازی سطح افق گردد و این برای سهولت و احتیاط است و اگر
نه بس اگر مقیاس در سر جوب مرکوز بود و در اصل او کرانی کرده
شود اما دوبنی جا کرانی بسیار می باید که تمام کرانی جوب را
دفع کند اگر کرانی معلق نکنند بشرط آنکه دو طرف جوب
طویل برابر کنند و کرانی را آویزان نکنند بشرط آنکه دو طرف
جوب طویل مقصود حاصل تواند کرد و مقیاس را هفت
قسم کرده بمقدار یک قسم بر جوب طویل از این مقیاس
هفت تا منتهای جوب خطوط متوازیه بکشند و آن را اصطلاح
ایشان نجوم هر چیزی را که بهفت قسم متساوی قسمت کنند نجم را

قدم گویند پس ما بین خطوط متوازیه اقدام است و هر قدم را
قسم متساوی قسمت کنند و هر قسمی را دقیقه گویند و دقیقه را
هم شصت قسم قسمت کنند و هر یکی را ثانیه گویند و بر همین قیاس
ثالثه و رابعه و خامسه مقیاس را سوراخ کرده در و ریسمان بیندازند
تا اگر خواهند که ظل وقتی معلوم کنند ریسمان را بگیرند و آن را
معلق گردانند بنحوی که بشت مقیاس بجانب آفتاب باشد
باین طرز که ظل مقیاس بر ما بین خطین طویلین
شود انطباق الفعل بالفعل پس ان ظل ظلال و وقتیست
باب در معرفت فیئ زوال و ابتدا و وقت ظهر اگر خواهند
که فیئ زوال را حاصل کنند بنشین از زوال و وقتی که دانند
که زوال نزدیک است ظل بطریق مذکور بگیرند و انرا علامت
کنند و منتظر باشند باز بار دیگر بگیرند اگر خورد تر از اول باشد
معلوم شد که اول زوال بنود باز دیگر بگیرند تا آنکه ظل زاید
شود پس آن وقت ابتدا ظهر است و ظل منتهی در نقصان
فیئ زوال و پیدا باید دانست که فیئ زوال شش برج میزان

ورسد

www.maktabah.org

و بهمو و سنبله و میزان و عقرب و قوس مساوی یعنی زوال شمس
بوج دیگر است بطریق عکس یعنی اول سرطان با آخر جوزا
مساوی است و فیئ سایلیه جانبیه و فیئ آخر سرطان باول
جوزا و علی هذا القیاس سرطان و اسد و سنبله و محل میزان
و حوت عقرب و دلو قوس و جدی و تعدیل این روزها
از زیج معلوم کنند یا از قاعده اختیار خانی او را در باب
دوم بیان خواهم کرد و چون فیئ زوال روزی معلوم شد
پس اگر در دو سه روز بعد از آن سایه کاهیدن گیرد تفاوت فاش
نمی شود اما باید دانست که در نشیب برج کما از سرطان تا قوس
است فیئ زوال روز بروز تزاید است و در نشیب برجهای قریبه
بسمت راس تفاوت اندک است و در بعیده بسمت مثلا اگر در قریبه
تفاوت چند ثانیه باشد در بعیده تفاوت یک دو دقیقه
باشد و این را کما هو حقه بجداول دیگر عمل نمیتوان یافت
در معرفت انتهاء وقت ظهر و ابتداء وقت عصر از
ظل وقت را یکبار در هر جا حاصل شده از مابین خطوط یا از خط اصل

مقیاس تا بخط اوله است بیفزا وقتها فیئ زوال اثنان بیفکنند برابر آنست
که فیئ زوال اگر از مبادی آنچه معلوم شده باشد یا از جاهای دیگر چنانچه از زیج
یا از ربع معلوم کرده ایم کردر سرطان و در نوابی او مانند قریه
باتر و قریه ست در اول سرطان است و سه دقیقه پیش و در آخر او
جهار و شش دقیقه و در ششم سرطان قدم و در آخر او یک قدم و پنجاه
و سه دقیقه و در سیوم سنبله دو قدم است و در بیست و دو یعنی
سه قدم و در ششم میزان جهار قدم است و در بیست و پنج یعنی پنج قدم
و در هشتم عقرب شش قدم و در بیست و پنج هفت قدم و در
آخر شش هفت قدم و بیست و هشت دقیقه و در اوایل قوس هشت قدم
و در آخر شش بیست و سه دقیقه زیادة برو
و علی هذا القیاس شمس برج باقی بطریق عکس جناح در باب
اول مقرر شد و چون فیئ زوال از ظل حاصل شده بیفتاد
باقی را بیفکند اگر هفت شده باشد مثل شد و اگر کم باشد از مثل
کم است و اگر زیاده باشد از مثل زیاده است و در صورتی که فیئ
زوال از خارج معلوم نشده باشد گاه احتیاج شود بمعرفت مقام

شمس

www.maktabah.org

شمس کہ امروز در کدام درجہ است از کدام برج و در کدام باب ہیچ چیز
آسان تر از قاعدہ اختیار خانی نیست بنابران حاصل آنرا در ہیچ
کردم و آن اینست کہ از تاریخ ہیچی نہ صد و نوزدہ طرح کردہ
باقی را اولاً در دہ ضرب کنند و ثانیاً از و ثلثش طرح کنند و زائد
از چہار رابہم بہ شند، اعتبار کنند یعنی از و ہم یکی طرح کنند پس
این بقیہ باقی را بجا صلا الضرب جمع کردہ و دو قانی بران
افزودہ مجموع را محفوظ دارند و روزہای سال ناقص را
شمردہ بہ بینند کہ ہر ماہ و تر را سہ گیرند ہر زوج را بہ شش
روزہای شہر حال ہمہ بگیرند بدہ دو سال شمسی کہ ہر یکی عبارت
از سیصد و شصت و پنج روز جمع کردہ محفوظ اول را از این مجموع
طرح دہند و اگر قابل طرح نباشد و در سوم ہم ضم کنند و علی
ہذا القیاس چہارم و پنجم و بعد طرح ہر چہ از مجموع ثانی باقی
ماند انرا بجا ہای شمسی و ہذا از اول حمل بر طبق مقتضای
بیت نصاب صبیان لار و لاب لا و لا اُمّس مہ است
لاکط و کط لا شہور بن کوتہ ہست۔ یعنی حمل را سیے و یک روز است

و ثور را ہم سیے و یک روز است بیف و جوزا را سیے و دو روز و ہر
یکے از سرطان و اسد و سنبلہ را سی و یکی و ہر یکی از میزان و عقرب را
سیے و ہر یکی از قوس و جدی را ست و نہ و ہر یکی از دلو و حوت را
ہم سیے پس از موافقت این روزہا معلوم شود کہ در فلان روز
شمس در چندم درجہ است از کدام برج و اگر محفوظ
اول و مجموع ثانی ہر دو برابر شوند معلوم شد کہ سال شمسی
تمام شدہ است و بعد ازان متصل ابتدا حمل است
و این عمل تقریبی است اگر خواہند کہ تحقیقی را بدانند از مستخرج
معلوم کنند اما در باب فیچ زوال تقریبی ہم کافی است
و این خطاب یکی در رسالہ خود جدول آوردہ است از وہم
تقویم شمسی تحقیقی توان یافت در خاطر است
انشاء اللہ تعالیٰ کہ آن جدول را با عملہای کہ استخراج
از ان جدول موقوف بر او است جدا خواہم ساخت تا بیچ
احتیاج نشود در استخراج جہت قبلہ از ظل حاصل
می توان کرد زیرا کہ در دیار سند و اکثر ہندوستان و تمام خراسان
و ماوراء

www.maktabah.org

وما وراء النهر چون آفتاب در برجهاء شمالیه باشد جزء
هر روز یک بار بیک دو بار مسامت راس قبله می شود و آن موقو
فست بهر معرفة ارتفاع سمت راس مکة وظل آن یا بر معرفت
سمت از افق وارتفاع آن ظل آن ارتفاع بس اگر معلوم شده
باشد که در نواحی سوستان ارتفاع سمت راس مکة شصت
وشش درجه است وظلش سه قدم ودہ دقیقه تقریبا
بس اگر در بهشتم جوزاء باد ربست وسیوم سرطان وقتی
که ظلش بعد از زوال سه قدم شده باشد آن ظل مسامت
قبله هست بس اگر دیوار مسجدی بر محاذات ظل آن وقت
بنا کنند و دیواری که بشت او بجانب قبله هست بطرزی
بنا کنند که این هر دو دیوار محیط زاویه قایمه شود
بس مسجدی مسامت قبله است والله اعلم بالفعل فرصت
نیست واگرنه در خاطر است که ارتفاع سمت مکة درین دیار
در هر روزی از روزها بر جهات شمالیه کشیده وظلش تعیین
کرده بنویسیم تا بعد از حصول این هر دو بمجرد معرفة ظل بآلة

مذکور یا بهر طور که باشد در هر روزی از روزها مذکوره
جهة قبله معلوم شود واین بریع بسیار آسانست

تمت

www.maktabah.org

ضميمو
(جهته الكعبه)

بسم الله الرحمن الرحيم

سڀ تعريفون ان الله کي جڳائن جنهن پنهنجو قرب حاصل ڪرڻ واريءَ عمارت جون ديوارون، اطاعت لاءِ وقتن کي سبب بنائڻ جي پيڙهه تي رکيون آهن. ۽ صلوات ان جي وڏي شرف وارن رهندڙن مٿان هجي، تمام افضل صلواتون معلومات جي عدد برابر ۽ ان جي آل، اصحابن، زالن، اهل بيتن ۽ اولاد جي مٿان.

اما بعد! جيئن ته نمازيءَ لاءِ نماز جا وقت ڄاڻڻ تمام ضروري آهن. ۽ ظهر جو وقت ۽ ان جي انتها ۽ عصر جي وقت جي شروعات زوال جي وقت ۽ اصلي پاڇي سڃاڻڻ تي موقوف آهي ۽ اهو ڪن اوزارن جي مدد سان معلوم ٿي سگهندو، جيڪو هڪ رياضي دان جو ڪم آهي، تنهن ڪري جيڪي رياضيءَ کان اڻ ڄاڻ آهن تن لاءِ هندي دائرو جوڙيو اٿن. جيڪو هڪ هنڌان ٻئي هنڌ منتقل نه ٿي سگهندو آهي، اهو سيني افقن کي اکيلو ڪافي نه ٿيندو آهي، دل ۾ آيو ته هڪ اهڙو اوزار هجي جيڪو مڙني افقن کي هڪ ئي ڪافي ٿي وڃي. ان جي صورت دل ۾ آئي ته ان کي هنن ورقن ۾ بيان ڪجي، ته جيئن هر خاص توڙي عام کي ڪم اچي.

زوال جو ڄاڻڻ تمام گهڻن فائدن وارو آهي هڪ اهو ته جيڪڏهن ڪنهن وضو ڪيو ۽ ان کان پوءِ "تحيتہ الوضو" ادا ڪرڻ ٿو گهري يا مسجد ۾ گهڙي "تحيتہ المسجد" ادا ڪرڻ ٿو گهري ته جيڪڏهن شڪ اٿس ته زوال ٿيو آهي يا نه؟ ته جڳائي ته "تحيتہ" ادا نه ڪجي. ڇاڪاڻ ته نقصان کان بچڻ فائدي ماڻڻ کان

www.maktabah.org

بهتر آهي. جيڪڏهن اڳي يا پوءِ هڪ سجاتل هوندو تہ وقت جو وظيفو هٿان نہ ويندو. نماز جنازه کي بہ ائين سمجهڻ گهرجي.

هن نمازن جي وقت سجاڻ جو فائدو اهو آهي تہ علماء قرار ڏنو آهي تہ بهتر اهو آهي تہ نماز ظهر هر شيءِ جو پاڇو ان جي برابر ٿيڻ کان اڳ ادا ڪرڻ گهرجي. ۽ عصر جي نماز شيءِ جي هن پاڇن برابر ٿيڻ کان پوءِ ادا ڪرڻ گهرجي. ٻئي وقت سجاتل هوندا تہ هر هڪ نماز پنهنجي پنهنجي وقت ۾ ادا ٿي سگهندي، يعني عصر جي نماز هن پاڇن کان پوءِ مڪروهه وقت کان اڳ، جيڪو سج جي تبديل ٿيڻ (ڳاڙهي ٿيڻ) جو وقت آهي.

شيءِ جي هن برابر پاڇن جو سجاڻ تمام ڏکيو آهي ڇاڪاڻ تہ هن برابر پاڇن کان بعد بيهڻ گهرجي تہ جيئن امام اعظم جي مذهب مطابق مستحب وقت هٿ اچي سگهي. هن جڳهه تي اڪثر عالمن چيو آهي تہ انصاف وارو قول مقبول وقت جي سجاڻ آهي. جڳائي بہ اهو ٿو تہ مقبول وقت سجاڻ گهرجي.

فرض ٽا ڪريون تہ جيڪڏهن ربع يا ان جهڙي ڪنهن هي شيءِ سان ان جي سجاڻ ٽا ڪريون. تہ پوءِ اهو سيني پاسن ۾ ٿيندو. بلڪ ڪن چيو آهي تہ زوال جي سجاڻ ۾ هيو قول قبول نہ ڪرڻ گهرجي. بس اها ڳالهه ان جو باعث ٿي تہ صورت، جيڪا تصور ۾ آهي تنهن کي عملي صورت ۾ آڻجي. تہ جيئن مذڪوره عبادتن جي غنيمت جو طلبگار جڏهن ربع وغيره جو اوزار نہ رکندو هجي يا رکندو هجي تہ ان ذريعي وقت معلوم ڪرڻ نہ ڄاڻيندو هجي تہ هن ذريعي عظيم مقصد تائين پهچي سگهي.

ان جو بيان مقدمي، هن بابن ۽ خاتمہ ۾ سهڙجي سگهيو آهي.

www.maktabah.org

مقدمہ

مثنين اوزار جو بيان

اهو، هڪ ڪائي آهي، جا ڏيکڻ ۾ ٻہ هٿ يا ڏيڍ هٿ ۽ ان جي ٽولھ ويڪر جو مقدار ٻہ آڱريون مثلا ۽ هڪ سطح ان جي صاف ۽ برابر هئڻ گھرجي. ان جي وچ ۾ اھڙيءَ جڳھ تي سوراخ ڪجي جنھن جا ٻئي پاسا وزن ۾ برابر هجن. يعني ڏاڳي سان جھلي معلوم ڪجي تہ ان جا ٻئي پاسا برابر هجن، ٻنھي پاسن مان ڪو ٻہ هڪ پاسو ٻئي کان وڏو نہ هجي ۽ ان سوراخ واريءَ جڳھ تي مقياس اھڙيءَ طرح قائم ڪجي جو مقياس ۽ ڏکھي ڪائيءَ جي وچ ۾ زاوية قائمة حاصل ٿئي. ۽ مقياس جي ٽولھ ڏکھي ڪائيءَ جي ٽولھ کان گھٽ هجي. ۽ مقياس جي ڏيکھ سنڌ جھڙي علائقن ۾ ڪائيءَ جو نائون يا ڏھون اهو جوب آهي ڏکھو ٿيندو. ۽ چوٽين، پنجين ۽ ڇھين اقليم ۾ ان کان گھٽ ٿيندو.۽ جيترو پري ٿيندو اوترو گھٽ ٿيندو. جيڪڏھن ننڍو هوندو تہ هر جاءِ تي ڪم ايندو. البتہ عمل جي لحاظ کان جيترو وڏو اوترو بهتر. البتہ ايترو ضرور هجي جنھن مان ٻہ برابر پاڇا ۽ 'في الزوال' (اصلي پاڇو) وٺي سگھجي.

ڏکھي ڪائيءَ تي مقياس جي هڪ پاسي کان ٻہ خط برابر ڇڪڻ گھرجن، جو انھن ٻن خطن وچ ۾ بعد (وٿي) مقياس جي ٽولھ جي مقدار جيتري هجي، ۽ اهي ٻہ خط مقياس جي منڍ کان ڏکھي ڪائيءَ جي منتھا تائين ڇڪڻ گھرجن. ۽ اصل وڏي مقياس جو ڇڏي ڏيڍ گھرجي ايستائين جو آواز جو حصو ڏکھي ڪائيءَ جي ٻئي طرف کان ٻاهر اچي ۽ ان حصي جي منڍ تي سوراخ ڪجي، ۽ انھيءَ حصي ۾ پٽر يا لوھ يا ان جھڙي ڪا شيءِ لٽڪائي ڇڏجي. تہ مقياس

www.maktabah.org

سطح زمين تي قائم ۽ مستقيم ٿئي. ۽ ڪائيءَ جي سطح افق جي سطح جي متوازي ٿئي. ۽ هيءُ سهولت ۽ احتياط خاطر آهي، نہ تہ بس جيڪڏهن مقياس ڪائيءَ جي وچ تي ڪتل هجي، اصل ۾ اهو ڳرو ٿيل هجي. البتہ هتي وڌيڪ ڳورائي گهرجي جو پورو وزن ڪائيءَ جو دفاع ڪندو. جيڪڏهن وزن معلق نہ ڪجي تہ شرط آهي تہ ڊگهيءَ ڪائيءَ جي ٻنهي طرفن مان سڀ مقصد حاصل ڪجن. ۽ مقياس کي ست قسم ڪري ستين قسم جي مقدار برابر انهن ستن مقياسن مان ڊگهي ڪائيءَ مٿان ان جي منتها تائين متوازي خط چڪجن.

۽ اهل نجوم جي اصطلاح ۾ هر شيءِ، جا ستن برابر قسمن ۾ ورهايل هجي، ان جي ستين کي قدم چوندا آهن. ان طرح متوازي خطن جي وچ ۾ جيڪا وٿي آهي. سا قدم آهي، ۽ هر قدم کي ست قسمن ۾ برابر تقسيم ڪجي. ۽ هر قسم کي دقيقو چوندا آهن ۽ دقيقہ کي بہ ست قسمن ۾ تقسيم ڪجي ۽ ان جي هر هڪ قسم کي ثانيہ چوندا آهن. ۽ ان تي ٽئين ۽ چوٿين کي قياس ڪرڻ گهرجي. ۽ مقياس جي چوٿيءَ تي هٿ جي جاءِ هئڻ گهرجي تہ جڏهن بہ وقت جو پاڇو معلوم ڪرڻو هجي تہ ان کي پڪڙجي ۽ اوزار کي اهڙيءَ طرح معلق ڪجي جو مقياس جي پٺ سج طرف اهڙيءَ طرح هجي، جو مقياس جو پاڇو ٻن ڊگهن خطن سان پيٽ ۾ هجي. ائين جيئن جتي جتي جي برابر ٽيندي آهي، بس اهو ان وقت جو پاڇو آهي.

www.maktabah.org

باب پهريون

اصلي پاڇي ۽ ظهر جي شروعاتي وقت جي سڃاڻپ جو بيان

جيڪڏهن اصلي پاڇو حاصل ڪرڻو هجي تہ زوال کان اڳ، يعني جڏهن زوال جو وقت ويجهو اچي. تڏهن مذڪور طريقي مطابق پاڇو ونجي. ۽ ان تي نشان لڳائي انتظار ڪجي. ان کان پوءِ ٻيهر پاڇو ڏسجي؛ جيڪڏهن پهرئين کان پاڇو گهٽيو آهي تہ سمجهجي تہ پهريون پاڇو زوال جو نہ هو. هاڻي ٻيهر پاڇو ڏسجي. ايستائين جو پاڇي جي شروعات ٿئي (اهو پاڇو جيڪو وڌي ٿو) بس اهو ظهر جي ابتدا جو وقت آهي، ۽ نقصان ۾ پاڇي جي جيڪا پڇاڙي هئي سا اصلي پاڇو هئي.

جاڻڻ گهرجي تہ اصلي پاڇو ڇهہ برج: سرطان، اسد، سنبلہ، ميزان، عقرب ۽ قوس جو برابر هوندو آهي. يعني زوال ڇهن برجن جو ٻيو آهي، ابترّ طريقي سان. يعني سرطان جو منڊ جوزا جي پڇاڙيءَ سان برابر آهي. ۽ پاڇو مايليہ بما يليہ (جيڪو ملي ٿو ۽ جنهن سان ملي ٿو) ۽ پاڇو سرطان جي پڇاڙيءَ جو جوزا جي منڊ جي برابر آهي. انهيءَ ساڳئي طريقي تي آهي اسد، ثور، سنبلہ، حمل، ميزان، حوت، عقرب، دلو، قوس ۽ جدي. ۽ انهن ڏينهن جي پاڇي جو تعين جي ذريعي معلوم ٿيندو. يا اختيارخاني جي طريقي سان معلوم ٿيندو اهو ٻئي باب ۾ بيان ڪندس. هڪ ڏينهن جيڪو اصلي پاڇو معلوم ٿئي جيڪڏهن ٻہ ٽي ڏينهن رکي ان تي ڪم جي شروعات ڪجي تہ گهٽو تفاوت نہ ٿيندو. البتہ جاڻڻ گهرجي تہ چهن برجن ۾، جيڪي سرطان کان قوس تائين آهن، تن ۾ اصلي پاڇو ڏيهون ڏينهن وڌندڙ آهي. ۽ چهن ويجهن برجن ۾ منڊ واري سمت کان ٿورو تفاوت آهي، ۽ پري واري ۾ وڌيڪ. جيڪڏهن ويجهي ۾ تفاوت چند ثانيہ هوندو تہ پري ۾ تفاوت هڪ ۽ ٻن دقيقن جو ٿيندو. ۽ هن کي ڪما حقہ بنا جدول ۽ بنا عمل جي نہ ٿو لهي سگهجي.

www.maktabah.org

باب ٻيو

وقت ظهر جي ختم ٿيڻ ۽ وقت عصر جي شروع ٿيڻ جو بيان

وقت جو پاڇو ڏسجي، جيڪو خطوط جي وچان حاصل ٿئي، جيڪو اصل مقياس مان خط اول تائين آهي؛ يعني اصلي پاڇي جي قدمن کان وڌبو. اصلي پاڇو مٿئين آلي سان معلوم ڪيو ويو هجي يا هي جاءِ تان معلوم ڪيو ويو هجي.

جيئن زيج جي ذريعي يا ربع جي ذريعي معلوم ڪيوسين، جيڪو سيوستان ۽ ان جي آس پاس ۾ جيئن ڳوٺ پاٽ يا سن ۾ منڊ سرطان ۾ اٺ ٽيهه دقيقه آهي ۽ ان جي آخر ۾ ڇائيتاليهه دقيقه ۽ اٺين اسد ۾ هڪ قدم ۽ ان جي آخر ۾ هڪ قدم ۽ ٽيونجاه دقيقه آهي. ۽ ٽئين سنبله ۾ ٻه قدم آهي. ۽ ان جي ٽيويهين ۾ ٽي قدم آهي. ۽ اٺين ميزان ۾ چار قدم آهي. ۽ ان جي ٽيويهين ۾ پنج قدم آهي. ۽ اٺين عقرب ۾ ڇهه قدم. ۽ ان جي ٽيويهين ۾ ست قدم ۽ ان جي آخر ۾ ست قدم ۽ اٺاويهه دقيقه ۽ يارهين قوس ۾ اٺ قدم ۽ ان جي آخر ۾ ٽيويهه دقيقه. ساڳئي انهيءَ طريقي تي باقي ڇهه برج ابترڙ طريقي تي جيئن پهرئين باب ۾ بيان ٿيو.

۽ جيئن اصلي پاڇو پاڇي منجهان حاصل ٿيو تہ ان کان پوءِ باقي پاڇو ڏسبو. جيڪڏهن ست ٽيو تہ مثل ٽيو، جيڪڏهن گهٽ ٽيو تہ مثل کان گهٽ چئبو. جيڪڏهن وڌيڪ هوندو تہ مثل کان وڌيڪ چئبو. جنهن صورت ۾ اصلي پاڇو خارج مان معلوم ٿيو هجي، ان صورت ۾ ڪڏهن سج جي مقام سڃاڻڻ جي گهرج ٿيندي آهي. تہ هن وقت ڪهڙي درجي ۾ ڪهڙي برج ۾ آهي. هن باب ۾ ڪا بہ شئي اختيارخاني جي قاعدي کان وڌيڪ آسان ناهي. تنهن ڪري ان جو خلاصو لکان ٿو.

www.maktabah.org

اهو هيءَ آهي تہ هجري تاريخ 919 تي طرح ٻڌبي (بنياد قائم ڪرڻ) باقي ڪي پهريائين ڏهن ۾ ضرب ڪبي. ٻيهر ان مان ائين حصي تي طرح ٻڌبي ۽ جاءِ کان وڌيڪ ڪي به اٺ اعتبار ڪبو. يعني ان کان مٿي سيني ڪي هڪ نمونو ۽ طرح بنائبو. بس باقي بچيل ڪي حاصل ضرب سان جمع ڪندي ٻ؟ــــ ان مٿان وڌائي مجموع ڪي محفوظ ڪبو. ناقص سالن جي ڏينهن ڪي اهڙي طريقي تي ڳڻجي جو هر اڪي مهيني ڪي ٽيهہ وڻجي ۽ هر ٻڌي مهيني ڪي اٺتيهہ ڏينهن جو مهينو سڄي سال جوڳڻي ۽ ٻ ٻ سال شمسي جيڪي ٽي سو پنجهٺ ڏينهن تي مشتمل آهن، سان جمع ڪري پهرئين محفوظ ڪي هن مجموع سان طرح ڏجي. جيڪڏنهن طرح قبول ڪندڙ نہ هجي تہ ٽئين ۾ ضم ڪجي. انهيءَ طريقي تي چوٽون ۽ پنجون. طرح کان پوءِ جيڪو مجموع ثانيءَ مان باقي بچي ان کي شمسي مهينن سان ڏجي. پهرئين حمل مان نصاب صبيان جي مقتضا جي مطابق آهي.

لا ۽ لالب لاءِ لا لا چهہ مهينا آهي.

لل ڪط ۽ ڪط لل ننڍا مهينا آهن.

يعني حمل جا ايڪتيهہ ڏينهن آهن. ۽ سور جا ٻ ايڪتيهہ ڏينهن آهن. ۽ جوزاء جا ٻتيهہ ڏينهن ۽ هر هڪ سرطان، اسد ۽ سنبلہ جا ايڪتيهہ ڏينهن ۽ هر هڪ ميزان ۽ عقرب جا ٽيهہ ۽ هر هڪ قوس ۽ جدي جا اٺتيهہ ۽ هر هڪ دلو ۽ حوت جا ٽيهہ. پوءِ هنن ڏينهن جي موافقت مان معلوم ٿيندو تہ فلاڻي ڏينهن سج ڪهڙي درجي ۾ ڪهڙي برج ۾ آهي. ۽ جيڪڏهن محفوظ پهريون ۽ مجموع ثاني ٻئي برابر ٿين تہ معلوم ٿيندو تہ شمسي سال پورو ٿيل آهي، ۽ ان کان پوءِ متصل حمل جي ابتدا آهي. ۽ هيءُ محمل تقريبي آهي. جيڪڏهن کو گهري تہ تحقيق معلوم ڪري تہ مستخرج مان معلوم ڪري. باقي فيءُ زوال جي باب ۾ تقريبي ٻ ڪافي آهي. ۽ هن طالب علم پنهنجي هڪ رسالي ۾ هڪ جدول آندي آهي. ان مان پڻ تقويم شمسي جي تحقيق ڄاڻي سگهجي ٿي. دل ۾ اٿم تہ انشاء الله تعالي انهيءَ جدول کي انهن عملن سان، جن تي انهيءَ جدول جو استخراج موقوف آهي، جدا بيان ڪندس تہ جيئن زيج جي محتاجي نہ ٿئي.

www.maktabah.org

خاتمہ

پاڇي مان قبلي جو طرف معلوم ڪرڻ جي بيان ۾

ديار سنڌ ۽ هندستان، سڄي خراسان ۽ ماوراءِ النهر ۾ جيڪڏهن سڄ اترين برجن ۾ هوندو تہ هر روز هڪ پيرو بلڪ ٻہ ٻيرا قبلي جي طرف ٿيندو آهي ۽ اهو موقوف آهي مڪي جي طرف جي ارتفاع سڃاڻڻ متان يا ان جي پاڇي سڃاڻڻ متان يا سمت جي معرفت متان جيڪو افق مان ۽ ان جي پاڇي جي ارتفاع مان هوندو آهي پوءِ جيڪڏهن معلوم هجي تہ سيوستان جي آس پاس مڪي جي سمت جو ارتفاع ڇاهٺ درجہ آهي. ۽ ان جو پاڇو ٿي قدم ۽ ڏهہ دقيقہ تقريبا آهي تہ پوءِ جيڪڏهن اٽين جوزاء ۾ يا ٿيويهين سرطان ۾ جڏهن ان جو پاڇو زوال کان پوءِ ٿي قدم ٿيل هوندو تہ اهو پاڇو قبلي جي سامهون هوندو آهي، پوءِ جيڪڏهن مسجد جي ديوار ان وقت واري پاڇي جي برابر ڪڙي ڪيل هوندي ۽ اها ديوار جنهن جي پٺ قبلي جي طرف آهي. اهڙيءَ طرح قائم ڪبي جو هيءُ ٻئي ديوارون زاويہ قائمي جو احاطو ڪندڙ هجن. تہ ٻيو مسجد قبلي جي سامهون هوندي. والله اعلم. عملي طور فرصت ڪانهي نہ تہ دل ۾ اٿم تہ سمت مڪي جو هنن علائقن ۾ ارتفاع اسان جي ڏينهن ۾ هرروز جي اتر جي برجن جي صورتحال ڪڍي ان جا پاڇا متعين ڪري لکان ها. تہ هنن ٻنهي جي حاصل ٿيڻ کان پوءِ مذڪور اوزار سان يا جنهن بہ طريقي سان ممڪن ٿي سگهي خالي پاڇي سڃاڻڻ کان پوءِ مذڪور ڏينهن مان هر ڏينهن جي قبلي جي جهت معلوم ٿئي ها. ۽ هي ربع جي ذريعي تمام آسان آهي. تمت

فتح محمد

www.maktabah.org

www.maktabah.org

www.maktabah.org

www.maktabah.org

www.maktabah.org

اسلامي علمن ۾ محدث کنهن مسئلي کي حديث جي نقطہ نظر کان بيان کندا آهن. ۽ هڪ فقيهہ، خاص طور اهو جڏهن کنهن مجيل فقهي مسلڪ جو مقلد هجي تہ مسئلي کي فقيهن جي اقوالن جي روشنيءَ ۾ ڏسندو آهي. مولانا مخدوم فتح محمد سنڌيءَ پنهنجي هن کتاب ۾ نماز جون مڙئي جزئيون، گهٽي کان گهٽيون، جيڪي پاڻ سهيڙي سگهيو آهي، سي سيپ جو سيپ فقهہ حنفيءَ جي نقطہ نظر کان حنفي فقيهن جي اقوالن جي روشنيءَ ۾ پيش ڪيون آهن. وڏي خوبي هن کتاب جي هيءُ آهي تہ نماز پڙهندڙ آڏو جيترا بہ عملي مسئلا عمومن پيش ايندا آهن ممڪن حد تائين اهي سيپ جو سيپ مصنف سهيڙي پيش ڪيا آهن. تڏهن بہ مسئلا ايترا گهٽا آهن جو سيني کي سهيڙڻ جي دعوا کو بہ مصنف نہ ٿو ڪري سگهي. مفتاح الصلواة جي مصنف پڻ اهو اعتراف ڪيو آهي تہ:

"هن رسالي ۾ اختصار جي خيال کان کوڙ مسئلا اسان ڇڏي ڏنا آهن. پر عمل جي لحاظ کان هيءُ گنج آهن."

۽ هيءَ حقيقت بہ آهي ۽ پڙهندڙ بہ مطالعي کان پوءِ، جيڪڏهن انصاف کان ڪم وٺندا تہ مجي وٺندا تہ نماز جي مسئلن تي هيترو جامع ڪتاب سواءِ انهن ڪتابن جي جيڪي مصنف ماخذ طور ورتا آهن، علمي دنيا ۾ ڪو ٻيو مشڪل سان ملي سگهندو.

ان ڪري هيءُ ڪتاب نہ رڳو سنڌ ۾ پر پوري هندستان ۾ مقبول عام ٿيو. علمي حلقن ۾ هن جي فتويٰ ۽ فيصلي کي معتبر ۽ مقبول مجيو ويو آهي.

- مولانا محمد انس راجپر

www.maktabah.org